

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI
HUKUKUNDA ASGARİ ÇALIŞMA YAŞININ
ÇOCUĞUN EĞİTİM HAKKI AÇISINDAN
İNCELENMESİ

Ayla Hilal ÇALIŞKAN
2501130593

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. H. Burak GEMALMAZ

İSTANBUL, 2019

ÖZ

ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA ASGARI ÇALIŞMA YAŞININ ÇOCUĞUN EĞİTİM HAKKI AÇISINDAN İNCELENMESİ AYLA HİLAL ÇALIŞKAN

Bu çalışmada Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi insan hakları belgelerinde yer alan asgari çalışma yaşı düzenlemelerinin çocuğun eğitim hakkıyla ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle çocuk ve çocuk hakları kavramları ele alınmış, sonrasında çocuk emeğinin sömürülmesi ve çocuk işçiliği konuları incelenmiştir. Sonrasında çocuğun çalışma hayatındaki yeri ve çocuk çalışmasının çeşitli biçimleri incelenmiş ve çocuk çalışmasını sınırlandıran asgari çalışma yaşı düzenlemeleri ve eğitim hakkı üzerinde durulmuştur. Bu incelemeler ışığında asgari çalışma yaşı ve eğitim hakkı ilişkisi incelenmiş ve çocuk emeğinin sömürülmesi üzerine değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Hakları; Asgari Çalışma Yaşı; Eğitim Hakkı; Çocuk İşçiliği; Uluslararası İnsan Hakları Hukuku

ABSTRACT

EXAMINATION OF THE MINIMUM WORKING AGE AND CHILDREN’S RIGHT TO EDUCATION IN INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW AYLA HİLAL ÇALIŞKAN

In this study, the relationship between the minimum working age regulations and the child's right to education in the human rights documents of the United Nations and the Council of Europe has been taken into consideration. For this purpose, firstly, the concepts of child and child rights have been discussed and then the exploitation of child have been examined. Afterwards, the place of the child in working life and various forms of child work have been examined and the minimum working age regulations and the right to education that restrict child labor have been emphasized. In the light of these subjects, the relationship between minimum working age and right to education has been examined and evaluations have been made on the exploitation of child labor.

Keywords: Child Rights; Minimum Working Age; Right to Education; Child Labour; International Human Rights Law

ÖNSÖZ

Modern toplumlarda çocuk, toplumun korunmaya ve geliştirilmeye değer en önemli parçası olarak kabul edilmektedir. Buna rağmen tüm dünyadaki çocukların birçok biçimde sömürüyle karşı karşıya olduğu da bilinmektedir. Bunların en yaygın biçimlerinden birisi de çocuğun ekonomik açıdan sömürülmesidir. Çocuğun ekonomik açıdan sömürülmesiyle mücadelede büyük önem arz eden iki enstrüman olan asgari çalışma yaşına yönelik düzenlemeler ve eğitim hakkı düzenlemeleri arasındaki ilişki bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan incelemede ulusalüstü düzlem esas alınmışsa da yeri geldikçe ulusal hukuklara da değinilmiştir.

Çalışma konusunun seçilmesinde ve çalışmanın her aşamasında verdiği destek için tez danışmanım Sayın Doç. Dr. H. Burak GEMALMAZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışma sırasında değerli fikirlerini paylaşarak ve kaynak önererek yardımlarını esirgemeyen Sayın Dr. Öğr. Üyesi İ. Mert ERTAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yine çalışmanın başından bu yana gösterdikleri anlayış ve destek için değerli mesai arkadaşlarım Sayın Av. Nuri GÜVEN ve Av. Fulya KESKİN'e teşekkürlerimi sunarım. Son olarak öğrenim hayatımın başından beri beni her anlamda destekleyen sevgili annem Emine ŞAHİN ile babam Recep ŞAHİN'e ve beni cesaretlendiren sevgili eşim Onur ÇALIŞKAN'a tüm yardımları için minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK HAKLARI HUKUKU VE ÇOCUK EMEĞİNİN SÖMÜRÜLMESİ

A. Çocuk Hakları Hukuku	4
1. Çocuk ve Çocuk Hakları Kavramları	4
2. Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi	6
3. Hukuki Düzenlemelerde Çocuk ve Çocuk Hakları	7
a. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	9
b. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi	11
B. Çocuk Emeğinin Sömürülmesi	17
1. Genel Olarak Çocuk İşçiliği	17
2. Çocuk İşçiliğinin Tarihsel Arka Planı	19
3. Çocuk İşçiliğinin Günümüzdeki Durumu.....	21
C. Çocukların Ekonomik Sömürüden Korunma Hakkı.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUĞUN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ

A. Çocukların Çalışma Hakkı ve Özgürlüğü	28
1. Genel Olarak	28
2. Çocuk Çalışmasının Bazı Örnekleri	31
a. Mesleki Eğitim, Stajyerlik ve Çıraklık Kapsamındaki Çalışmalar.....	31
b. Ev İçi İşler ve Aile İşlerinde Çalışma	34
3. Çocuk Çalışmasının Sonuçları.....	36
a. Çalışmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri	36
b. Çocuk Çalışmasının Toplum Üzerindeki Etkileri	37
B. Çocukların Çalışmasına Getirilen Sınırlamalar	39
1. Genel Olarak	39
2. Asgari Çalışma Yaşı İle İlgili Hukuki Düzenlemeler.....	40
a. Genel Olarak.....	40
b. BM Uluslararası Çalışma Örgütü.....	41

c. Avrupa Sosyal Şartı Sistemi.....	48
3. Ara Değerlendirme	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASGARİ ÇALIŞMA YAŞININ ÇOCUĞUN EĞİTİM HAKKINA ETKİSİ

A. Çocuğun Eğitim Hakkı Ve Özgürlüğü.....	53
1. Genel Olarak.....	53
a. Eğitim Kavramı	54
b. Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Kavramları	56
c. Eğitim Hakkının Kapsamı	58
2. Hukuki Düzenlemelerde Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü	61
a. Genel Olarak.....	61
b. BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	61
c. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi	64
d. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	67
3. Zorunlu ve Ücretsiz Temel Eğitim	68
a. Genel Olarak.....	68
b. Hukuki Düzenlemelerde Zorunlu ve Ücretsiz Eğitim.....	70
B. Asgari Çalışma Yaşı Ve Eğitim Hakkı İlişkisi	73
1. Genel Olarak	73
2. Zorunlu Eğitimi Tamamlama Yaşının Asgari Çalışma Yaşından Aşağıda Belirlenmiş Olması Durumu	78
3. Zorunlu Eğitimi Tamamlama Yaşının Asgari Çalışma Yaşından Yukarıda Belirlenmiş Olması Durumu.....	80
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	85

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser.
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ASŞ	: Avrupa Sosyal Şartı
AÜEBD	: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi
Bkz.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
Çev.	: çeviren
ÇGİÇY	: Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik
ÇHK	: Çocuk Hakları Komitesi
ÇHS	: Çocuk Hakları Sözleşmesi
Der.	: derleyen
Ed.	: editör
EİHB	: Evrensel İnsan Hakları Bildirisi
ESKHK Haklar Komitesi	: Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi
ESKHS Sözleşmesi	: Uluslararası Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi

GGASS	: Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı
IPEC	: Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı
MSHS	: Uluslararası Medeni Siyasal Haklar Sözleşmesi
Para.	: paragraf
PVSK	: Polis Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun
UÇÖ	: Uluslararası Çalışma Örgütü
UHK	: Umumi Hıfzısıhha Kanunu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuk Yardım Fonu
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
yy.	: basım yeri yok

GİRİŞ

Günümüzde çocukluk; insan hayatının korunmaya ve geliştirilmeye değer bir evresi olarak kabul edilse de çocuk ve çocukluk kavramlarının bugünkü anlamlarına değişerek ve gelişerek ulaştığı görülmektedir. Çocuğun, anne babasının mutlak hakimiyetinde kabul edildiği ilk çağlardan, çocuğa söz hakkı tanıyan bir anlayışa ulaşılması; çocuk hakları kavramının ortaya çıkmasıyla olmuştur. Çocuk haklarının ortaya çıkması ve gelişim süreci toplumun üretim yaşamındaki değişikliklere paralel olarak değişmiştir.¹ Ulusalüstü hukukta çocukların korunması önce 1900'lerin başında çocukların fuhuş pazarına çıkarılmasına karşı önlem alma çabalarıyla başlamıştır. 20. Yüzyılın devamında ise sanayi kapitalizminde ucuz çocuk işçileri fabrikalarda ve madenlerde çalıştırmayı önlemek amacıyla düzenlemeler yapılmıştır.²

İnsanlık tarihinin başından bu yana çocuklar, özellikle yoksul ailelerin çocukları çalışma hayatının içerisinde yer almışlar gerek ücret karşılığı işlerde gerek ücretsiz aile işlerinde çalışmış veya çalıştırılmışlardır. Çocuk çalışmasının neredeyse yetişkinlerin çalıştığı her alana yayıldığı görülmektedir. Çocukların fiziksel, ahlaki, ruhsal gelişimlerini ve eğitimlerini engelleyen, sağlıkları açısından zararlı işlerde çalışmaları ve hatta belirli bir yaşın altında her türlü işte çalışmalarının doğru olup olmadığının tartışılmaya başlanması ise, Sanayi Devrimi ile birlikte çocuk çalışmasının niteliğinin değişip neredeyse köleliğe varan bir uygulamaya dönüşmesiyle olmuştur. Zira Sanayi Devrimiyle birlikte çocuk çalışmasının niteliği değişmiş daha önceleri aile işleri, ev işleri ve ailenin tarımsal işlerinde çalışan çocuklar, ağır endüstri işlerinde ve kötü koşullarda çalışmaya başlamış ve bu çalışma karşılığında çoğu zaman yetişkinlerle eşit ücret alamamışlardır.³

Çocuk hakları hukuku gelişip günümüzdeki anlamına yaklaştıkça; çocukların çalışma hayatından uzak tutulması için çeşitli düzenlemeler gündeme gelmiştir.

¹ Rona Serozan, **Çocuk Hukuku**, Genişletilmiş 2. Basıdan Tıpkı Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017, s.15.

² Serozan, a.e., s.23.

³ Cahit Talas, **İktisat**, Ankara, Ajans Türk Matbaası, 1961, s. 18-19, Tankut Centel, **Çocuklar ile Gençlerin İş Güvenliği**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1982, s.14, Fevzi Demir, "Çalışma Hayatında Çocukların Korunması", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Özel Sayı, 2012, s. 547-577, s.549.

Bunlardan en önemlisi ve en etkilisi asgari çalışma yaşına yönelik düzenlemelerdir. Asgari çalışma yaşına ilişkin düzenlemeler çocuk haklarıyla ilgili en temel hukuki düzenleme olan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde, Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde, Avrupa Sosyal Şartı Sisteminde ve çocuk çalışmasının koşullarını ve sınırlarını belirleyen Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerinde yer bulmuştur. Söz konusu düzenlemeler belirli bir yaşın altındaki çocukların çalışmalarına kategorik olarak engel olmak, belirli bir yaşın altındaki çocukların da tehlikeli sayılabilecek işlerde çalışmalarına engel olmak amacıyla hazırlanmıştır.

Çocuk emeği, sanayileşme ve eğitim 20. yüzyılın başlarında tarihsel olarak ayrılmaz unsurlardı⁴. Bu nedenle çocuğun ekonomik açıdan sömürülmesine gösterilen tepkinin çocuk haklarının ortaya çıkış sürecinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu açıdan çocuk çalışmasını sınırlandıran iki hukuki enstrüman olan eğitim hakkı ile asgari çalışma yaşı düzenlemelerinin ilişkisini inceleyen bu çalışma kapsamında; çocuk haklarının ortaya çıkması ve gelişim süreci önem arz etmektedir. Çocuk işçiliğinin tarihsel arka planı ve ortaya çıkışındaki etkiler anlaşılmadan; asgari çalışma yaşına yönelik düzenlemeler ile eğitim hakkı ilişkisinin özü anlaşılamayacaktır. Bu bakımdan çalışmamızda çocuk işçiliğinin tarihsel arka planı özellikle konumuzla ilgili olan boyutlarıyla ele alınmıştır. Tarihsel arka plandan sonra çocuk çalışmasının ne olduğu ve ne şekilde görünümüleri olduğu ve niçin sınırlandırıldığını ortaya koymak gereklidir. Bu kapsamda çalışmamızın ilk bölümünde çocuk ve çocuk emeğinin sömürülmesi incelenecek, bu inceleme yapılırken kavramsal açıklamalar ve tarihsel arka plan ile çocuk işçiliğinin boyutu ortaya konduktan sonra, bu kapsamdaki ulusüstü sözleşmelerin ilgili maddeleri ve denetim organlarının kararları ve raporları da incelenecektir. İkinci bölümde ise çocukların çalışma hayatındaki yeri, çalışma hakkı ve özgürlüğü ile özellik arz eden bazı çalışma biçimleri üzerinde durulacak, sonrasında çocukların çalışmasını sınırlayan en önemli düzenleme olan asgari çalışma yaşı düzenlemeleri incelenecektir.

⁴ Riho Sakurai, "Child Labour and Education", Background Paper Prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2007, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2006, s.4.

Asgari çalışma yaşına yönelik düzenlemeler çocuğun çalışmasını sınırlayan hukuki önlemlerdir. Bununla birlikte ulusüstü insan hakları belgelerinde düzenlenen ve en temel haklardan biri kabul edilen eğitim hakkının, çocuğun ekonomik sömürüden korunması amacına yönelik etkisi çok fazladır. Asgari çalışma yaşına yönelik düzenlemeler ve eğitim hakkı özellikle zorunlu eğitim açısından çocuk emeğinin sömürülmesinin engellenmesi noktasında en önemli etkiye sahip düzenlemeler olup, ulusal hukuklarda bu düzenlemelerin paralellik arz etmesi önemlidir. Bu nedenle çalışmamızın üçüncü bölümünde asgari çalışma yaşı ile eğitim hakkının ilişkisi incelenecektir.

Ucuz işgücü arayışı nedeniyle niteliği değişen çocuk çalışmasının toplumlarda uzun ve kısa vadede ciddi sorunlara yol açması nedeniyle çocuk emeğinin sömürülmesinin hukuki boyutu tartışılmaya ve bunun sonucu olarak çocuk çalışması, çocuk emeğinin sömürülmesi ve çocuk işçiliği gibi kavramlara hukuki literatürde rastlanmaya başlanmıştır. Bu kavramların sık sık birbirinin yerine kullanıldığı görülse de bu çalışmada terminolojik olarak karmaşaya yol açmaması bakımından; çocuk işçiliği ya da çocuk emeğinin sömürülmesi ifadeleri, çocuğun fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimine engel olacak nitelikte, genellikle ulusal ya da ulusüstü düzlemde belirlenmiş asgari çalışma yaşının altında bir yaşta çalıştırılması olarak kullanılacaktır. Çocuk çalışması ise asgari çalışma yaşı kıstas alınmaksızın, çocuk tanımının içine giren her kişinin emeğini ifade eder nitelikte kullanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK HAKLARI HUKUKU VE ÇOCUK EMEĞİNİN SÖMÜRÜLMESİ

A. Çocuk Hakları Hukuku

1. Çocuk ve Çocuk Hakları Kavramları

Asgari çalışma yaşı ve çocuğun eğitim hakkı ilişkisi incelenirken öncelikle çocuk kavramı ve çocuk hakları hukukundan bahsetmek gereklidir. Bu nedenle çalışmamızın ilk bölümünde çocuk kavramı, farklı tarihsel dönemlerde farklı toplumların çocukluğu nasıl tanımladıkları, çocukluk olarak tanımlanan yaş grubu ve bu tanımları yapan hukuki düzenlemeler ile çocuk hakları ve çocukların korunması fikrinin tarihi arka planından bahsedilecektir. Çocuk haklarının insan hakları hukukunun gelişiminde ne şekilde yer aldığı çalışmanın konusuyla ilintili olarak incelenecektir.

Çocuk haklarından bahsetmeden evvel “kimler çocuktur” sorusunun cevabını vermek gereklidir. Zira çocuk haklarından kimlerin yararlanacağını ayırt etmek açısından hakkın öznesini belirlemek gereklidir. Çocukluk insan yaşamının bir evresi olarak kabul edilmekle birlikte toplumsal norm ve değerlerden etkilenecek geliştiği için çocukluğun tarihin farklı dönemlerinde, farklı toplumlarda değişik anlamlar taşıdığı görülmektedir. Çocukluk dönemi, yetişkinlerin çocuklardan beklentileri ve çocukluğu düzenleyen kurallar tarihin birçok döneminde birçok kültürde farklılık göstermiştir. Bu nedenle, çocukluk, tüm çocuklar için geçerli olan tekil bir evrensel kavram olarak kabul edilemez.⁵ Yine de tüm toplumlarda çocukluk konseptinin yer aldığı, farklılığın çocukları yetişkinlerden ayırmada kullanılan kıstaslarda olduğu söylenebilir. Toplumların çocukluk dönemini tanımlarken

⁵ Wendy Stainton Rogers, “Promoting better childhoods: Constructions of Child Concern”, **An Introduction to Childhood Studies**, Ed: Mary Jane Kehily, 2. bası, Maidenhead and New York, Open University Press, 2009, s. 141–160, s.145.

kullandığı kıstasların özellikle çocukluğun süresi bakımından farklılaştığı görülmüştür.⁶

Çocukluk kavramı yetişkinler tarafından genellikle masumiyet ve savunmasızlıkla ilişkilendirilmiş bu nedenle çocukların yetişkinler tarafından korunmaya muhtaç olduğu fikri esas alınmıştır. Her ne kadar çocuklar yetersiz, eksik ve bağımlı olarak görünseler de, dünyanın geleceğini temsil eden çocuklar olduğu için, onların bakımına, eğitimlerine ve yetişmelerine toplum olarak yatırım yapmak toplumların görevi olarak kabul edilmiştir.⁷ Bu açıdan çocukluk kavramının ve çocuk haklarının günümüzdeki modern anlamlarına zaman içerisinde gelişerek kavuştuğu söylenebilir. Günümüzde çocukluk biyolojik, psikolojik, çevresel özellikleriyle birlikte bir bütün olarak değerlendirilmekte; gelişim ve korunma ihtiyacı ile bunlara yönelik haklarla birlikte tanımlanmaktadır. Buna rağmen çocuk kavramının ve özellikle bu kavrama yüklenen sonuçların yine de evrensel olamadığı, birçok ülkede çocuklar açısından olumsuz sonuçlara yol açabilecek şekilde anlaşıldığı söylenebilir.

Her toplumda ve tarihin her döneminde anne - baba çocuğun üzerinde yasal ve ekonomik açıdan bir tahakküm kurmuştur.⁸ Bunun yanında çocuğun üzerinde aileden başka okul, dini kurumlar, devlet kurumları, çocuk esirgeme kurumları gibi başka güç sahiplerinin de tahakkümü olduğu söylenebilir. Ancak tarihin seyrinde, çocuk üzerindeki mutlak bir tahakkümden, çocuğu birey olarak kabul edip ona kendisini ilgilendiren süreçlere katılım hakkı tanıyan bir anlayışa ulaşıldığı görülmektedir. Yine de çocuk hakları kurumunun çocuklar üzerindeki yetişkin gözetimini kaldırmak için değil, yetişkinlerin çocuklar üzerindeki güçlerinin kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla ortaya çıktığının söylendiğini de not etmek gereklidir.⁹

⁶ David Archard, **Children: Rights and Childhood**, London, Routledge, 1993, s. 17.

⁷ Alison James, "Agency", **Childhood Studies**, Ed: Jens Qvortrup, New York, Palgrave Macmillan, 2009, s. 34-45, s. 40.

⁸ Mine Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", AÜEBD, 1. Cilt, Ankara, 1989, s.72.

⁹ Anne B. Smith, **Children's Rights: Towards Social Justice**, New York, Momentum Press, 2016, s.1.

2. Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi

İlk çağlarda çocukluğun doğasının tam olarak anlaşılamadığı, çocuğun sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanamadığı, çocuğun ailenin ve özellikle babanın mutlak tahakkümü altında olduğu düşünülmektedir.¹⁰ Orta Çağ'da ise çocukların küçük yetişkinler olarak algılandıkları, dönemin zor yaşam koşulları yanında ailelerin çocuk konusundaki bilinçlerinin yeterince gelişmemiş olmasına bağlı olarak gereken özeni görmedikleri değerlendirilmiştir. Bir görüşe göre bir çocuğu yetişkinden ayıran hususlardan biri, yetişkinlerin yaşamın çocuklarca bilinmesi istenmeyen sır, çelişki, şiddet gibi yönlerini bilmesidir.¹¹ Ancak Orta Çağ'da gerek bugünkü anlamıyla mahremiyet anlayışının olmaması gerekse de yoksul ailelerin dar mekanlarda bir arada yaşamak zorunda olması nedeniyle, çocuklar yetişkinlerin dünyasına ait olması gereken değerlere maruz kalıyordu.¹² Bu nedenle de çocukluk ile yetişkinlik arasında bir fark kalmıyordu.

Çocuğun yetişkinlerin dünyasından ayrılarak kendi özerk alanına sahip olması bir bakıma matbaanın icat edilerek okur yazarlığın elzem hale gelmesiyle olmuştur. Matbaanın icadıyla yetişkinlik için okur yazarlık gerekli olmaya başlamış, çocukların da yetişkinliğin bu yeni gerekliliğine hazırlanması için eğitim alması zorunluluğu doğduğundan çocuklar çalışma yaşamından ve ev içindeki baskıdan uzaklaşarak eğitime yöneltilmişlerdir.¹³ Böylece toplumdaki diğer gelişmelerle birleşince insan hayatının erginliğe kadar olan evresi yetişkinlikten farklılaşmış, kendine özgü bir hal almıştır. Avrupa'da kendini gösteren aydınlanma çağı ile insana dolayısıyla çocuğa olan bakış açısı da değişmiştir. Bu değişimin çocuğun önemsenmesinin, çocukluk döneminin ise değerli ve kritik bir süreç olarak algılanmasının önünü açtığı söylenebilir. Başka bir deyişle yetişkinlerle çocukların farklı toplumsal kesimler olduğu, aynı dili, aynı istekleri, aynı algıyı paylaşmadığı

¹⁰ Mehmet Sağlam, Neriman Aral, "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk Ve Çocukluk Kavramı", **Çocuk ve Medeniyet Dergisi**, Sayı:2, 2016, s.47.

¹¹ Neil Postman, **Çocukluğun Yokoluşu**, Çev. Kemal İnal, Ankara, İmge Yayınları, 1995, s.28.

¹² John Holt, **Çocukluktan Kaçış**, Çev. Sinem Yılcı, Cihan Aksoy, İstanbul, Beyaz Yayınları, 2000, s. 10.

¹³ Postman, a.e., s.47-52.

kabul edilmiştir. Bu kabulün en önemli sonucu da çocukların yetişkinlere bağlı kılınmaları olmuştur.¹⁴

Özetle 19. yüzyıldan sonra toplumun maddi ve ekonomik üretim yaşamındaki değişikliklere paralel olarak zaman içinde çocuk; üzerinde serbestçe tasarruf edilebilir devir veya terk edilebilir hatta öldürülebilir bir nesne olmaktan çıkarılarak, haklara ehil kişilik sahibi bir özneye dönüştürülmüş, çocuk hakları kategorize edilmeye başlanmıştır.¹⁵ Çocukların haklara sahip olması fikri, çocuklar, yetişkinler ve devlet arasındaki güç ilişkilerini yeniden tanımlamıştır.¹⁶ İnsan hakları hukukunda çocukların yalnızca ait oldukları toplumun değil tüm insanlığın korunmaya değer en önemli parçalarından biri ve insanlığın geleceği olarak görülmeye başlanmasıyla, çocukların da temelinde insan olmalarının ve bu nedenle temel hak ve özgürlüklere sahip olmalarının yanında, korunmaya ve geliştirilmeye muhtaç olmaları dolayısıyla kendilerine özgülenmiş haklara ihtiyaç duyacakları fikri geliştirilmiştir. Bu nedenle çocuğun korunması onun bir insan olarak sevgi ve şefkate layık olması yanında, insanlığın da bir parçası olması fikrine dayanır.¹⁷ Uzun yıllarda, büyük toplumsal travmalarla gelişen bu fikirden yola çıkarak çocuk hakları doğmuştur. Son çocukluk çalışmaları çocukları “gelişmekte olan” veya “bitmemiş” kişiler olarak algılamaya karşı çıkmakta, çocukları “varlıklar” ve aktif sosyal paydaşlar olarak algılayıp değerlendirmektedir. Çocuk haklarının geldiği son noktada çocukları, yalnızca yetişkin oldukları zaman belirleyici bir rol oynamaya başlayacak toplumun gelecekteki üyeleri olarak algılamak yerine, kendi çıkarlarına hazır bir şekilde hareket eden, öz-kararlı toplum üyeleri olarak kabul etmek gerekmektedir.¹⁸

3. Hukuki Düzenlemelerde Çocuk ve Çocuk Hakları

¹⁴ Bob Franklin, “Giriş”, **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 24-26.

¹⁵ Serozan, a.g.e., s.15.

¹⁶ Smith, a.g.e., s.1.

¹⁷ Ali Naim İnan, **Çocuk Hukuku**, İstanbul, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1968, s.9.

¹⁸ Manfred Liebel, “Framing The Issue: Rethinking Children’s Rights”, **Children’s Rights From Below: Cross-cultural Perspectives**, Ed: Manfred Liebel, Kari Hanson, Iven Saadi, Basingstoke, UK, Palgrave Macmillan, 2012, s. 9–28, s.19.

Bir önceki bölümde bahsettiğimiz çocuğun korunması fikriyle birlikte gelişen çocuk hakları, gerek ulusal hukuklarda gerekse de uluslararası hukukta karşılık bulmaya başlamıştır. Çocuk hakları kavramı uluslararası düzlemde ilk kez Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın ardından kurulan Milletler Cemiyeti'nde gündeme getirilmiş ve 26 Eylül 1924'te Çocuk Hakları Cenevre Bildirisi kabul edilmiştir. Türkiye'de de 1931'de onaylanarak yürürlüğe giren Bildiri bir önsöz ve beş ilkeden oluşmaktadır ve insanlığın çocuklara kendileri için en iyi olanı vermekle yükümlü olduğu fikrini esas almıştır.¹⁹

“Çocuk Hakları Cenevre Bildirisi

“Yaygın şekilde Cenevre Bildirisi olarak bilinen işbu Çocuk Hakları Bildirisi ile bütün ulusların erkekleri ve kadınları, insanlığın haiz bulunduğu en iyisini çocuğa vermeye borçlu olduğunu; ırk, uyrukluğa ya da inanca dair bütün mülahazaların ötesinde ve üstünde bir ödev olarak ilan ve kabul ederler:

1. Çocuğa, hem bedensel hem de ruhsal açıdan normal gelişmesi için gerekli bütün olanaklar sağlanmalıdır.
2. Aç çocuk beslenmelidir; hasta çocuk tedavi edilmelidir; öğrenme yavaşlığı olan çocuğa yardım edilmelidir, suç işleyen çocuk ıslah edilmelidir; yetim/öksüz ve kimsesiz çocuk koruma altına alınmalı ve yardımına koşulmalıdır.
3. Tehlike hallerinde çocuk en başta/(birinci olarak) kurtarılmalıdır.
4. Çocuk, yaşamını kazanabilecek/(idame edebilecek) bir duruma getirilmelidir ve her biçimdeki sömürüye karşı korunmalıdır.”²⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasıyla birlikte 20 Kasım 1959'da BM Çocuk Hakları Bildirisi kabul edilmiştir. Bildirinin başlangıç bölümünde 1924 tarihli Çocuk Hakları Cenevre

¹⁹ Çocuk, yetilerini insanların hizmetine sunması gerektiği bilinciyle büyütülmelidir. ayrıntılı bilgi için bkz: M. Semih Gemalmaz, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunu Genel Teorisine Giriş**, 7. Baskı, İstanbul, Legal Kitabevi, 2010, s.660.

²⁰ Gemalmaz, Genel Teori, s. 660.

Bildirisi ve 1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'ne (EİHB) gönderme yapılmaktadır. Çocuk Hakları Bildirisi; çocuk hakları bakımından çok önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilse de sözleşme formunda olmadığından hukuken bağlayıcılığı bulunmayan bir belgedir. Ancak yine de Çocuk Hakları Bildirisi'nin, EİHB'nin kendisinden sonraki sözleşmeler için doğurduğu etkiyi çocuk hakları alanında doğurarak, 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin temelini oluşturduğu söylenebilir.

a. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

Çocuk hakları alanında ulusalüstü düzlemde kuşkusuz en önemli ve kapsamlı belge 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'dir (ÇHS). Ancak ÇHS'den bahsetmeden evvel konusu çocuk hakları olmasa da çocuklara ilişkin özel birtakım düzenlemeler içeren başka bir sözleşmeden, 1966 tarihli Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nden (ESKHS) bahsetmek gereklidir.

ESKHS, başlığından da anlaşıldığı üzere ekonomik, sosyal ve kültürel hakları yani ikinci kuşak hakları topluca bir arada düzenleyen tek sözleşmedir.²¹ Elbette ESKHS dışında başkaca sözleşmelerde kısmi olarak ekonomik, sosyal ve kültürel haklara yer verilmiştir; aşağıda inceleneceği üzere ÇHS bu kategoride birçok hakka yer vermektedir.²² Ancak 1966 tarihli ESKHS'nin ÇHS'deki ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilham kaynağı olduğu açıksa da, ÇHS'nin niteliği gereği buradaki düzenlemeler çok daha fazla çocuğa özgüdür. ESKHS'deki hükümlerin taraf devletin yükümlülüklerine odaklandığını, ÇHS'deki hükümlerin ise çocukların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını yerine getirme konusunda ebeveynlerin ve diğerlerinin rolünü de kapsadığını söylemek mümkündür.²³

²¹ Melda Sur, 'Sosyal Hakların Uluslararası Alanda Korunma Sistemleri' **İnsan Hakları Yıllığı**, yy. 1998, C: 19-20, s. 65-91, s. 71.

²² Gemalmaz, Genel Teori, s. 331 vd.

²³ Aoife Nolan, "Children's Economic and Social Rights", **International Human Rights of Children**, Ed: Ursula Kil Kelly, Ton Liefwaard, Singapur, Springer, 2019, s.240-256, s. 241

Birinci kuşak haklar denilen medeni ve siyasal hakları düzenleyen Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (MSHS) ile birbirini tamamlaması nedeniyle ve hak kuşaklarının esasen bir bütün olduğunun vurgulanması açısından bu iki sözleşme “ikiz sözleşmeler” olarak anılmaktadır.²⁴ Hak kuşaklarının bütünlüğüne dikkat çekilse de MSHS’de yer almayıp ESKHS için getirilen “aşamalı uygulama/sağlama/gerçekleştirme” olarak çevirilebilecek, “*progressive realization*” hükmünü içeren düzenlemelerin, ESKHS bakımından bir ikincil olarak uygulanma sorununa yol açtığı öne sürülmüştür.²⁵ BM düzenlemelerinde yalnızca ESKHS içerisinde rastlanılan “aşamalı uygulama/sağlama/gerçekleştirme” ifadesi ESKHS’nin 2. Maddesinin 1. Fıkrasında; “.. bilhassa yasal önlemlerin alınması dahil olmak üzere uygun biçimde bütün araçları kullanmak suretiyle, bu sözleşmede tanınan hakları aşamalı biçimde tam olarak sağlamak için önlemler almayı” taahhüt ettikleri şeklinde düzenlenmiştir.²⁶ Bu düzenlemenin sebebi olarak ekonomik, sosyal ve kültürel hakların devlet kaynaklarıyla doğrudan ilintili olan pozitif yükümlülükler içeren haklar olduğu ve bu hakların bu nedenle uzunca bir süre devletler tarafından tam olarak sağlanmasının pratikte mümkün olmadığı görüşü ileri sürülebilir. Bu ifadenin taraf devletlere ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uygulanması açısından geniş ve esnek bir alan bıraktığı düşünülse de; sözleşmenin denetim organı olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK) hakların aşamalı biçimde sağlanmasında taraf devletin bu hedefe uygun olarak atacağı adımların en kısa sürede atılması ve bu tür adımların mümkün olan en açık şekilde hedefi belli ve somut olması gerektiğini vurgulamıştır.²⁷ Bu açıdan Komite’nin taraf devletlerin 2. Maddedeki bu ifadeyi yorumlama takdirlerinin sınırsız olmadığını göstermiştir.

ESKHS metninde çocukların ekonomik ve sosyal sömürüye ve zararlı çalışma biçimlerine karşı korunmasına ilişkin bir maddeye yer verilmiştir.

²⁴ Bülent Algan, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2007, s. 177.

²⁵ Gemalmaz, Genel Teori., s.348 vd., Algan, a.g.e., s.143 vd., Audrey Chapman, Sage Russell, **Core Obligations: Building a Framework for Economic, Social and Cultural Rights**, Antwerp, Intersentia, 2002, s. 5. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rabia İlay Akbulut Peerzada, “Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Hakların İkincilleştirilmesinin Bir Nedeni Olarak “Aşamalı Sağlama” Kavramı”, **YBHD**, Sayı 2018/1, s.1–40.

²⁶ Gemalmaz, Genel Teori, s. 348.

²⁷ CESCR, “General Comment No:3: The nature of State parties’ obligations (art. 2, Para. 1, of the Covenant)”, Fifth Session (1991), (E/1991/23).

ESKHS'nin 10. Maddesi 3. fıkrasına göre;

“Nesep veya diğer koşullara baēlı gerekçelerle hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın bütün çocuklar ve gençler yararına olarak özel koruma ve yardım önlemleri alınmalıdır. Çocuklar ve gençler, ekonomik ve sosyal sömürüden korunmalıdır. Çocukların ve gençlerin ahlakı ya da saēlıkları açısından zararlı yahut yaşamları bakımından tehlikeli olan ya da normal gelişimlerini engelleyebilecek nitelikteki işlerde çalıştırılmaları/(istihdam edilmeleri) kanunla cezai yaptırma bağlanmalıdır. Devlet ayrıca, çalışma yaş sınırlarını tespit etmelidir ve belirlenen bu yaş sınırlarının altında çocukların ücretli olarak çalıştırılması yasayla yasaklanmalı ve cezai yaptırma bağlanmalıdır.”²⁸

Görldüēü üzere ESKHS metninde taraf devletlere, çocukları hiçbir ayrıma tabi tutmaksızın koruma ve yardım etme görevi yüklenmiştir. Bunun yanında özellikle çocukların ekonomik sömürüden korunmasına ilişkin yaptığı vurgu çalışmamızın konusu bakımından da önem arz etmektedir. ESKHS metninde taraf devletlere bir asgari çalışma yaşı saptama ödevi de yüklenmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı inceleneceēi üzere asgari çalışma yaşı çocukların ekonomik sömürüden uzaklaşarak saēlıklı gelişimini ve eğitim öğrenimini tamamlaması için gerek duyulan bir hukuki korumadır. Bu açıdan ocuk haklarının gelişim sürecinden bahsettiēimiz bu bölümde asgari çalışma yaşına yaptığı vurgu nedeniyle önem arz eden ESKHS'ye değinmek gerekli olmuştur.

b. ocuk Hakları Sözleşmesi

Yukarıda değindiēimiz düzenlemelerden sonra 1989 yılında HS ile ocuk hakları standardı belirlenmiş ve ilk kez bağlayıcı bir belgede toplanmıştır. ÇHS'nin insan hakları hukukunun geleneksel kategorilerinden hem medeni ve siyasi hakları

²⁸ M. Semih Gemalmaz, “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Uluslararası Sistemler”, 2. Cilt, İstanbul, Legal Kitabevi, 2011, s.31-32.

hem de ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ihtiva etmesi bakımından kapsamlı bir düzenleme olduğu ve bu nedenle de insan hakları hukukundaki uzun süreli bu bölünmenin üstüne çıktığı / aştığı için olumlu karşılandığı söylenmiştir.²⁹ ÇHS'deki hakların her birinde bu kategorilerin bölünemeyeceği vurgulanmıştır. O kadar ki başka hiçbir insan hakları sözleşmesinin yaşamın bu kadar çok alanına doğrudan temas etmediği söylenebilir.³⁰ Yine de BM ÇHS, çocuk hakları alanında geline sonu oluştuktan ziyade, bir başlangıç olarak tanımlanmıştır. Bunun nedeni olarak ÇHS'nin tüm bu kapsamlı düzenlemelerine rağmen, cinsiyet eşitliğine vurgu yapmadan, azınlık ve yerel halkların haklarına değinmeden düzenlenmiş olması ve zayıf denetim mekanizmalarına sahip olması gösterilmiştir.³¹ Kimi yazarlara göre ÇHS günümüzdeki çocukluk konsepti ve sorunları göz önüne alınarak güncellenmeli ve televizyon, internet gibi konular ile alkol ve uyuşturucu madde bağımlılıkları gibi sorunlara ilişkin de düzenlemeler ve koruma önlemlerini kapsamalıdır.³²

İlk bölümde irdelendiği üzere toplumların gelişme sürecinde çocukluk kavramı da değışiklik göstermiş ve gelişmiştir. Çocukluk döneminin hangi yaşla sınırlı olduğu, yetişkinliğe ne zaman geçildiği toplumların gelişmişlik seviyesine ve diğer sosyolojik etmenlere göre dönemden döneme ve hatta toplumdan topluma değışiklik göstermiştir. Bu değışikliğin çocuğun korunmasına olan ihtiyacın artmasıyla doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle çocuğun korunması ihtiyacı arttıkça, çocuğun yetişmesi ve gelişmesi için ihtiyaç duyduğu düşünülen süre yani çocukluk yaş sınırını artırma eğilimi olduğu gözlemlenmiştir. Nihayet ÇHS ile daha erken yaşta reşit olma durumu hariç olmak üzere her insanın 18 yaşına kadar çocuk olduğu kabul edilerek çocukluk dönemi ilk kez hem evrensel düzlemde hem de bağlayıcı bir insan hakları belgesinde tanımlanmıştır.

ÇHS'nin 1. Maddesi ile çocuk 18 yaşından küçük insan olarak tanımlanarak, devletlerin daha küçük bir erginlik yaşı belirlemeleri dışında

²⁹ Eva Brems, Ellen Desmet and Wouter Vandenhoe, **Children's Rights Law in the Global Human Rights Landscape Isolation, Inspiration, Integration?**, Oxford, Routledge, 2017, s.23.

³⁰ Smith, a.g.e., s.8.

³¹ Michael Freeman, Children's Rights as Human Rights: Reading the UNCRC. **Childhood Studies**, Ed: Jens Qvortrup, New York, Palgrave Macmillan, 2009, s. 377–393, s.388.

³² Philip Veerman, "The Ageing of the UN Convention on the Rights of the Child", **The International Journal of Children's Rights**, 18(4), yy., s. 585–618.

çocukluğun üst sınırı belirlenmiştir. Ancak çocukluğun başlangıcı hakkında bir düzenleme yapılmamıştır. Çocukluğun başlangıcı hakkında doğum, ana rahmine düşme ya da başka bir şekilde bir tanımlama yapılmayarak açık bırakılması, kürtaj ve ilgili konularda evrensel bir konsensüs olmaması sebebiyle sözleşmenin daha az devlet tarafından imzalanması sonucundan kaçınmak içindir.³³ Sözleşmenin kürtaj ve aile planlaması gibi konularda birbiriyle çelişen hakları ve menfaatleri değerlendirme işini taraf devletlerin takdirine bıraktığını söylemek mümkündür. Bunun yanında ÇHK “erken çocukluk” (early childhood) hakkında işler bir tanım yapma gereği duymuş ve aşağıdaki tanımları yapmıştır:

“Erken çocukluktaki haklar göz önüne alındığında, Komite doğumdan itibaren, bebeklik dönemi ve okul öncesi yılların yanı sıra okula geçiş sırasındaki tüm küçük çocukları bu tanıma dahil etmek ister: Buna göre, erken çocukluk dönemi için Komite doğumdan 8 yaşına kadar olan süreyi erken çocukluk dönemine uygun bir tanım olarak önermektedir; Taraf Devletler, bu tanım bağlamında küçük çocuklara yönelik yükümlülüklerini gözden geçirmelidir.”³⁴

Görüleceği üzere erken çocukluk dönemine ilişkin bu tanımda çocukluk döneminin açıkça doğumdan itibaren başladığı bildirilmiştir.

Sözleşmenin 18 yaşın altındaki herkesi çocuk olarak kabul etmesi, ergen – genç ayrımı yapmaması da dikkat çekmiştir. İnsan hayatının 18 yaşına kadar olan bölümünde kapasite, beceri ve ihtiyaçlar bakımından farklılıklar gösteren yaş gruplarının olması nedeniyle farklı tanımlar ya da farklı düzenlemeler söz konusu

³³ ÇHS’nin başlangıç bölümünde “çocuğu gerek bedensel gerek zihinsel bakımdan tam erginliğe ulaşmamış olması nedeniyle doğum sonrasında olduğu kadar, doğum öncesinde de uygun yasal korumayı da içeren özel güvence ve korunma gereksinimi vardır.” İfadesi bulunması, çocukluğun başlangıcı hususunda taraf devletlerin beyanda bulunmalarına sebep olmuş; örneğin Birleşik Krallık “Sözleşme’yi ancak canlı doğumdan sonra uygulanabilecek bir belge olarak yorumladığını” beyan etmiştir. (CRC/C/2/Rev.8, p. 42) Yine Çin Halk Cumhuriyeti sözleşmenin başlangıç bölümüne şu çekinceyi koymuştur: “Çin Halk Cumhuriyeti, Sözleşme’nin 6. maddesinde öngörülen yükümlülüklerini, Sözleşme’nin Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası’nın aile planlaması ile ilgili 25 inci maddesi hükümleri ve Küçük Çocuklar Kanunu’nun 2. maddesinin hükümleri ile tutarlı olması koşuluyla yerine getirecektir.” (CRC / C / 2 / Rev.8, s. 16)

Ancak başlangıç bölümündeki ifadenin doğuracağı bu tip çekincelerden kaçınmak amacıyla Sözleşme taslağını hazırlayan Çalışma Grubu, hazırlık çalışmaları belgesine “Çalışma Grubu, başlangıç niteliğindeki bu paragrafı benimserken, gerek 1. Maddenin gerekse de Sözleşme’nin başka herhangi bir hükmünün Taraf Devletlerce yorumlanışına müdahalede bulunma niyetini taşımamaktadır.” ifadesini eklemiştir.

³⁴ CRC/C/GC/7/Rev.1, para. 3 ve 4.

olabilecekken, ÇHS'nin ancak bir standart oluşturmak amacıyla bu ayrımı düzenlemediğini söylemek mümkündür.³⁵

ÇHS'nin yukarıda bahsedilen tereddütler haricinde çocukluğu tanımlaması ve evrensel düzeyde bir onaya ulaşması bakımından çocuk hakları tarihinin en önemli gelişmesi olduğu söylenebilir. Sözleşme ulusal hukuklardaki erken yaşta reşit olma durumları hariç 18 yaşın altındaki herkesi çocuk olarak tanımlamış ve çocukların yaşama, gelişme, korunma ve katılım haklarının gerçekleştirilmesi için, çocukları her türlü ihmal, istismar ve kötü muameleden korumak için gerekli ilke ve kuralları evrensel düzlemde belirlemiştir.³⁶ Bu noktada Sözleşme'nin 41. maddesinden bahsetmek gereklidir; zira bu madde ile Sözleşme'deki hiçbir hükmün “çocuk haklarının gerçekleştirilmesine daha fazla yardımcı olan” nitelikteki taraf devlet yasası ya da o devlet bakımından yürürlükte bulunan uluslararası düzenleme üzerinde tesir doğurmayacağını hüküm altına alınmıştır. Başka bir deyişle taraf devletlerin ulusal hukukunda yürürlükte olan ve çocuk hakları açısından daha ilerici ve elverişli hükümler varsa, Sözleşme bu hükümlerin uygulanacağını bildirmektedir.

Sözleşme, başlangıç ve üç bölümden oluşmaktadır. Başlangıç bölümünde çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu şekilde gelişebilmesi için, mutluluk, sevgi ve anlayış ortamı içindeki bir aile çevresi içinde yetişmesinin gerekli olduğu, çocuğun toplum içinde bireysel bir yaşam sürdürebilmesi için tam olarak hazırlanması gerektiği, Çocuk Hakları Bildirisinde belirtildiği gibi “bedensel ve zihinsel bakımdan tam olgunlaşmamış olmasından ötürü, çocuğun doğum sonrasında olduğu kadar doğum öncesinde de uygun nitelikteki yasal koruma dahil olmak üzere, özel güvencelere ve bakıma gereksinimi bulunduğunu”, dünyadaki bütün ülkelerde fevkalade zor koşullar altında yaşamakta olan çocukların bulunduğunu ve bu durumdaki çocukların özel bir ihtimama gereksinim duyduklarını vurgulanmıştır.

Birinci bölümde çocukların haklarını düzenleyen kırk bir madde bulunmaktadır. Çocuk hakları düzenlenirken, 2. maddede bildirilen ayrımcılık

³⁵ Bu tür bir ayrım için bkz: Kadriye Bakırcı, **Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması**, İstanbul, Beta Yayınları, 2004, s.82. Yazar birçok hukuk sisteminde on beş – on sekiz arası yaş grubunun farklı hak ve yaptırımlara tabi olduğunu ve hatta BM düzleminde UÇÖ, UNICEF, WHO gibi birçok örgütün de çocuk ve genç kavramları arasındaki farka dayanarak sorumlulukları belirlediğini vurgulamıştır.

³⁶ Emine Akyüz, **Çocuk Hukuku, Çocukların Hakları ve Korunması**, Güncelleştirilmiş 6. Bsk., Ankara, Pegem Akademi, 2018, s.47.

yaşığı, 3. maddede düzenlenen çocuğun en yüksek menfaatinin göz önünde bulundurulması ve 12. maddede düzenlenen çocuğun katılım hakkı ilkeleri benimsenmiştir. Bu açıdan Sözleşme uygulanırken; ayrımcılık yaşığı, çocuğun en yüksek menfaati ve çocuğun katılım hakkı ilkelerinin esas alınması gerektiği söylenebilir.

Birinci bölümde düzenlenen hakları; yaşam, gelişme hakları, korunma hakları ve katılma hakları olarak dört bölümde incelemek mümkündür.³⁷ Bunun yanında doktrinde “yaşam/yaşamı sürdürme/hayatta kalma” (survival), “toplum üyesi olma/aidiyet” (membership), “koruma/korunma” (protection) ve “karar verme erki hakları” (empowerment) şeklinde bir sınıflandırma da mevcuttur.³⁸

“Yaşam hakları” (Children’s right to life and maximum survival): Çocuğun yaşam hakkı ile çocuğun uygun yaşam standartlarına sahip olmasını öngören haklardır. Örneğin 6. maddede yaşam hakkı düzenlenirken, 7. maddede çocuğun nüfus kütüğüne kaydettirilmesi, isim ve vatandaşlık kazanma hakkı, anne babasını bilme ve onlar tarafından bakılma hakkı düzenlenmiştir. Yine 24. maddede çocuğun ulaşılabilir en yüksek sağlık standardından ve hastalık halinde tedavi ve rehabilitasyon sağlayan kuruluşlardan yararlanması hakkı düzenlenmiştir.

“Gelişme hakları” (right to development) ya da “toplum üyesi olma hakları” (membership): Çocuğun bir birey olarak yetişebilmesi için gerekli olan haklardır. Örneğin 13. maddede ifade özgürlüğü, 14. maddede düşünce, vicdan ve din özgürlüğü düzenlenmiştir. 28. ve 29. maddelerde çocuğun eğitim hakkı düzenlenmiştir. 31. maddede ise; çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, yaşına uygun oyun oynama ve eğlendirici faaliyetlerde bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkı düzenlenmiştir.

“Koruma/korunma hakları” (protection): Çocuğun her türlü ihmal, istismar ve sömürüden korunmasına yönelik haklardır. Buna örnek olarak; 32. maddedeki ekonomik sömürüye ve çocuğun eğitime zarar verecek yahut kesintiye uğratacak ya da çocuğun sağlığı yahut bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal veya sosyal gelişmesi bakımından zararlı olacak herhangi bir işte çalıştırılmaya karşı korunması hakkı

³⁷ Akyüz, a.g.e., s.5. Rachel Hodgkin, Peter Newell, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı**, Çev. Şebnem Akipek, 2. Bsk., y.y., UNICEF, 2003, s.83.

³⁸ Lawrence J. Leblanc, **“The Convention on The Rights of the Child”**, University of Nebraska Press, Lincoln and London, 1995, s.65-182. Aktaran: Gemalmaz, Genel Teori, s.675.

gösterilebilir. Yine 33. maddede çocukların uyuşturucu maddelerden korunması, 34. maddede çocuğun her türlü cinsel sömürüye ve cinsel istismara karşı korunması, 35. maddede çocuğun insan ticaretinden korunması hakları düzenlenmiştir.

“Katılma hakları” ya da “karar verme erki hakları” (empowerment): Çocuğun ailede ve toplum yaşamında aktif rol alan bireyler olarak yetişmesini sağlamaya yönelik haklardır. 13. maddede düzenlenen ifade özgürlüğü hakkı ve 12. maddede düzenlenen çocuğun kendisi ile ilgili konularda yaşına ve olgunluğuna uygun şekilde, özgürce görüş bildirme hakkı bu kategoriye örnektir.

Sözleşmenin ikinci bölümünde taraf devletlerin yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki çalışmalarını izlemek ve incelemek amacıyla BM Çocuk Hakları Komitesi’nin (ÇHK) kuruluşu düzenlenmiştir. Çocuk Hakları Komitesi taraf devletlerin Sözleşme’nin 44. maddesi’nde düzenlendiği üzere, sözleşmenin ilgili taraf devlet bakımından yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sunmayı taahhüt ettikleri ilk rapor ile bundan sonraki her beş yılda bir sunmayı taahhüt ettikleri raporları inceler.

Bu raporlar Sözleşme’de tanınan haklara etkinlik kazandırmak üzere taraf devletlerin aldıkları önlemler ve bu hakların kullanılması konusunda kaydettikleri ilerlemeleri içerir. Komite ilgili taraf devletin raporuyla ilgili sonuç gözlemlerini içeren kendi raporunu hazırlar. Söz konusu rapor Komite’nin Sözleşme’nin uygulanması bakımından telkin ve tavsiyelerini içerir ve bağlayıcı değildir. Buna karşın taraf devletlerin sonuç gözlem raporlarını dikkate almamaları durumunda sivil toplum kuruluşları ve BM’nin diğer örgütleri bu konuda devletin takipçisi olarak, devlet üzerinde kamuoyu baskısı oluşturarak devleti Sözleşme’yi uygulamaya yönlendirebilmektedirler.³⁹

Bunun yanında Sözleşme’ye ek olarak hazırlanan ihtiyari protokol ile Çocuk Hakları Komitesi’ne bireysel başvuru yolu da açılmıştır. Türkiye’nin de 2017 yılında taraf olduğu⁴⁰ BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol, Çocuk Hakları Komitesi’ne taraf devlet raporlarını incelemek dışında bir misyon daha yüklemektedir. Ek protokole göre Sözleşme ve

³⁹ F. Bilge Tanrıbilir, **Çocuk Haklarının Uluslararası Korunması ve Koruma Mekanizmaları**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2011, s.93.

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti 09.03.2017 tarihli 6976 sayılı Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokolün Onaylanması hakkında Kanun ile ek protokole taraf olmuştur.

Sözleşme'nin ihtiyari iki ek protokolünde ortaya konan bir hakkın taraf devlet tarafından ihlal edilmesiyle mağdur olduğunu iddia eden kişi veya grup tarafından ya da onlar adına hareket eden kişilerce başvuru yapılabilecektir. Çocuk Hakları Komitesi söz konusu başvuruyu soruşturarak, elde ettiği bulguları ve varsa yorum ve tavsiyelerini taraf devlete iletecektir. Bunun üzerine taraf devlet de en kısa sürede ve altı ay içerisinde kendi gözlemlerini Komite'ye sunacaktır.

Görüleceği üzere Çocuk Hakları Komitesi'nin bireysel başvuru usulünde herhangi bir yaptırım uygulama yetkisi yoktur. Komite başvurucunun ve taraf devletin ileteceği bilgilere göre bir soruşturma yürütmek, gerekirse taraf devletten geçici tedbirlerin alınmasını istemek ve sonuç olarak taraf devlete ulaştığı sonuç ve tavsiyelerini iletmekle yükümlüdür. ÇHS sisteminde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) bireysel başvuru usulündeki gibi bir yaptırım usulü olmadığı açıktır. Bu nedenle bu usulün bireysel zararların karşılanması bakımından tatmin edici bir usul olmadığı düşünülse de etkili bir izleme sağlanması açısından yararlı olacağı söylenebilir. Bu usulden önce Komite'nin önüne yalnızca taraf devlet yahut sivil toplum kuruluşlarının raporları gelmekte iken bu usulle birlikte bireysel ya da sistematik ihlallerin Komite tarafından incelenmesi mümkün hale gelmiştir. Bu açıdan Komite'nin Sözleşme'nin öngördüğü yükümlülüklerin taraf devlet tarafından yerine getirilip getirilmediği hususunu daha etkili bir biçimde izleyebileceğini söyleyebiliriz.

B. Çocuk Emeginin Sömürülmesi

1. Genel Olarak Çocuk İşçiliği

Çalışma toplum yaşamını devam ettirmenin vazgeçilmez bir unsurudur. Çalışmanın toplumdaki yetişkin bireylerden beklenen bir eylem olduğu kabul edilse de insanlık tarihi boyunca çocukların; özellikle de yoksul ailelerin çocuklarının çalıştığı görülmektedir. Çocukların çalışması, çocukların gelişimlerini tamamlamadan, yeterli ve gerekli eğitim ve donanımı sağlamadan yetişkinler gibi hayat mücadelesinin içine girmeleri demektir. Bu durumun kısa ve uzun vadede ciddi

toplumsal sorunlar doğurduğu gözlemlendiğinden çocuk işçiliğinin bir insan hakları sorunu olduğu konusunda tartışma bulunmamaktadır. Buna karşın çocuk ve çocuk hakları kavramlarının dahi insanlık tarihinde görece çok yeni bir gündem olması dolayısıyla, çocuk çalışması ve çocuk işçiliği kavramlarının da değişmekte ve gelişmekte olan kavramlar olduğunu söylemek mümkündür.

Çocuk çalışması ve çocuk işçiliği kavramları çocuğun faaliyetlerinin sosyalleşme, eğitim ve gelişim amaçlı olması ya da çocuğun faaliyetlerinin bunları engelleyici nitelikte olup olmadığı açısından değerlendirilmelidir. Yani çocuk çalışması, çocukluk döneminin tamamında çocuğun yaptığı emek gerektiren her türlü faaliyeti kapsarken, çocuk işçiliği ya da çocuk emeğinin sömürülmesi kavramlarını çocukların genellikle ücret karşılığında, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkileyen ve sağlıklarını tehdit eden işlerde çalıştırılarak sömürülmesi olarak tanımlayabiliriz. Örnelemek gerekirse çocuğun gelişimine engel olmayacak şekilde ve hatta gelişimine katkı sağlayacak düzeyde ev ve aile işlerinde çalışmasının çocuk işçiliği olarak nitelendirilmesi pek mümkün değilken, çocuğun “tünellerinin bazen ancak çocukların geçebilecekleri kadar dar olan”⁴¹ madenlerde çalıştırılmasının çocuk işçiliği ya da çocuk emeğinin sömürülmesi olarak nitelendirileceği açıktır. Ancak her zaman bu ayrımı bu örnekteki kadar kolayca yapabilmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle çocuk çalışmasının niteliğini anlayabilmek için çocuğun hangi tür faaliyetlerinin sosyalleşme, hangi tür faaliyetlerinin eğitim amacı taşıdığı, hangi tür faaliyetlerinin ise sömürü olduğu konusunda sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu konudaki sınıflandırmalardan en önemlisi üretim süreciyle doğrudan ilgili olarak, çocuğun çalışmasının niteliğinin sanayi öncesi toplumlar, sanayi toplumuna geçiş sürecindeki toplumlar ve sanayi toplumlarında değiştiği hakkındadır.⁴² Sanayi öncesi toplumlarda çocuk çalışmasının ev ve aile işlerine yardım, ev dışı ancak parasal karşılık alınmadan yapılan faaliyetler, tarımsal işlerde çalışma şeklinde olduğu görülmektedir. Sanayileşmeyle birlikte çocuk çalışmasının ücret karşılığı çalışmaya dönüştüğü, çocukların ucuz işgücü olarak çalışma hayatında yer aldığı söylenebilir.⁴³

⁴¹ Emma Mac Lennan, “Çalışma Hayatında Çocuk Hakları”, **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s144.

⁴² Erdal Köksal, Kuvvet Lordoğlu, **Geleneksel Çıracılıktan Çocuk Emeğine: Bir Alan Çalışması**, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1993, s.17-18

⁴³ Bakırcı, a.g.e., s.2.

Bunlarla birlikte çocuk çalışmasının niteliğine bakıldığında çocukların yetişkinlerin çalıştıkları her alanda çalıştıkları görülmekle, çocuk çalışması ve çocuk işçiliği ayrımı yaparken çocuğun yaşı, çalıştığı işin niteliği, çalışma süresi ve şekli, eğitimsel ve mesleki amaçlarla çalışıp çalışmadığı, ücret karşılığı çalışıp çalışmadığı gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) “*çalışma hayatındaki çocuklar*” (*children in employment*) kavramı ile “*çocuk işçiliği*” (*child labour*) kavramını birbirinden ayırmakta, çocuk işçiliği kavramını, istihdamdaki çocuk kavramından daha sınırlı bir kategori olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle, UÇÖ istihdamdaki her çocuğu, “çocuk işçi” olarak kabul etmemekte, 138 ve 182 sayılı sözleşmeye uygun olarak çalışan çocukları bu tanıma dahil etmemektedir. ILO 2012 verilerine göre istihdamdaki çocuk sayısı yaklaşık 264 milyon iken çocuk işçi sayısı yaklaşık 168 milyondur.⁴⁴

2. Çocuk İşçiliğinin Tarihsel Arka Planı

Çocukların çalışması tarihin ilk dönemlerinden beri görülen bir olgu olmakla birlikte yerleşik hayata geçilmesiyle çocuklar ailelerin tarım işlerinde çalıştırılmaya başlanmıştır. Erken Modern dönemde, ailelerin büyük çoğunluğu için çocukların çalışması rutindi. Nitekim, çocukların çalışması o kadar normal görülürdü ki yetkililer gençler için ‘tembellik ve aylaklık’ günahları konusunda kaygılı olduklarını söylüyordu.⁴⁵ Tarım toplumlarındaki ailelerin çoğu hayatta kalmak için çiftliklerde veya el sanatları atölyelerinde çalışan çocuklarına güveniyorlardı. Beş yaşına gelen çocuklar bedenlerine ve yeteneklerine göre verilecek işlerde katkı yapmaya başlıyorlardı. Ayrıca, Endüstri Devrimi'nin yarattığı büyük etkiden önce; tarım ve sanayideki teknolojik değişimin yavaşlığı nedeniyle çocuklara verilen çalışmalarda önemli bir süreklilik vardı.⁴⁶

⁴⁴ Better Jobs for a Better Economy, World of Work Report, International Labour Office, Geneva, International Institute for Labour Studies, 2012, s.36.

⁴⁵ Hugh Cunningham, “The Employment and Unemployment of Children In England C. 1680-1851”, **Past & Present**, Volume 126, Issue 1, February 1990, s. 115–150, s. 126

⁴⁶ Colin Heywood, **A History of Childhood**, 2. Bası, Cambridge, Polity Press, 2018, s.409-410.

Aydınlanma çağından sonra her ne kadar çocukluk döneminin yetişkinlerin hayatından ayrı tutulmaya başlandığı bir anlayışa geçiş yapılsa da bu anlayışın ortaya çıkışının esasen çocuk emeğinin istismar edilmesine olan tepkiyle olduğu söylenebilir. Sanayi devrimiyle birlikte başlayan iş gücü ihtiyacı, ucuz ve kolay temin edilebilir çocuk emeğinin istismarına yol açmıştır. Elbette çocuk işçiliğine tarihin her döneminde rastlanmaktadır ancak sanayi devrimiyle birlikte çocuk işçiliğinin niteliğinde de önemli bir değişim olmuştur. İnsanlık tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri sanayi devrimidir, hatta taş devrinde tarımın, metalürjinin ve kentlerin ortaya çıkması kadar önemlidir.⁴⁷ Bu nedenle sanayi devrimi beraberinde bir ekonomik dönüşümü de getirmiştir. Dönemin ekonomik anlayışı gereğince sözleşme serbestisi savunulmuş, kadınlar ve çocuklar işverenler tarafından tercih edilir olmuştur. Aslında anne babalarının kazandığı para geçimlerine yetmeyen ya da anne babaları işsiz kalan çocuklar çalışmak zorunda kalmıştır.⁴⁸

Sanayi devriminden önce aile temelinde örgütlenmiş ve genelde tarıma dayalı olan bir üretim sistemi mevcut iken bu sistem değişerek çocuk ve kadının mevsimlik ya da kısıtlı iş olanağı bulduğu bir sistemden, sürekli çalıştığı bir sisteme dönüşmüştür. Bu sistemde çocuk emeğinin daha az ücret karşılığında daha uzun saatlerle yetişkin erkek emeğine tercih edilmesi özellikle sanayi devriminin ortaya çıktığı Britanya’da büyük bir toplumsal sorun haline almıştır.⁴⁹ Bir çalışmada yazar tarafından Britanya’da incelenen otobiyografiler,⁵⁰ 1790-1850 yılları arasında klasik sanayileşme döneminin çocuk emeğinde bir yükseliş gördüğünü göstermektedir. Bu bulgu, çocukların sanayi devrimi içindeki çalışmalarının önemini tekrar doğrulayan diğer yeni çalışmalarla tutarlıdır. Dahası otobiyografilerden varılan sonuçlarda çocuk işçiliğinin erken sanayi ekonomisinde yaygın olduğu, hem geleneksel hem de modern sektörlerde yerleşik olduğu ve coğrafi olarak yaygın olduğu görülmektedir. Bu toplumsal sorun çocukların ekonomik sömürüden korunmasına ilişkin ilk önlemlerin alınması sonucunu doğurmuştur.

⁴⁷ Eric Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev: Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Kitabevi, 2013, s.21.

⁴⁸ Centel, **a.g.e.**, s.14

⁴⁹ Bakırcı, **a.g.e.**, s.3.

⁵⁰ Jane Humphries, **Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s.366.

Osmanlı toplumu incelenecek olursa; Osmanlı hukukunda eksik ehliyetli çocuğun yapacağı iş sözleşmesi velisinin izin ve icazetiyle geçerli hale gelmekte idi. Genel kurala göre baba ve baba hükmünde olanlar çocuğu kendilerinin ya da başkasının işinde ücretli ya da ücretsiz çalıştırabilmekteydiler. Üçüncü kişilerin çocuğu karşılıksız çalıştırma hakları yoktu, çalıştırdıkları takdirde çocuğa çalışmanın karşılığını ödemeleri gerekirdi. Bu şekilde baba tarafından veya babanın izniyle çocuğun çalıştırılması uygulaması çocuğun meslek sahibi olmasını destekleme düşüncesinden ortaya çıkmıştır.⁵¹ Başka bir çocuk işçiliği uygulaması olarak Osmanlı toplumunda yoksul aile çocuklarının, zengin ailelerin yanına hizmet karşılığında bakılmak üzere “besleme, ahretlik, manevi evlat” gibi sıfatlarla bırakılması yaygındı. Yoksul ailelerin çocuklarına bakamayacakları düşüncesiyle, özellikle kız çocuklarını hizmetçi olarak çalıştırılmak karşılığında zengin ailelerin yanına vermesi durumu esasında zengin ailenin çoğu zaman manevi amaçlarla yaptığı ortak bir adetti. Bu çocuklar ev içerisinde hizmetçilerle aile üyeleri arasındaki bir hiyerarşide yer alarak, ev işlerine yardım ediyor, bunun karşılığında zengin aile tarafından karınları doyuruluyor, giydiriliyor ve daha sonra çeyizi hazırlanarak evlendiriliyordu. Bu çocuklara genelde ödeme yapılmıyor ancak bazı istisnai anlaşmalarda çocuğu hizmetçi olarak veren ebeveynlere “ıcar” ödeniyordu. Osmanlı’da bu şekilde ev hizmetine verilen çocukları koruyacak bir örgüt yoktu.⁵² Bu çocukları ev içindeki istismardan korumak oldukça zordu zira hiçbir denetim mekanizması olmadığı gibi, çocukların bizihi çalışmak amacıyla verilmiş olması başlı başına çocuğun ekonomik yönden sömürülmesinin meşru bir şekilde gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir. Aile mahremiyeti de bu çocuklara karşı uygulanan istismarın ortaya çıkarılmasını engellemektedir.

3. Çocuk İşçiliğinin Günümüzdeki Durumu

Çocuk işçiliği yüzlerce yıldır dünya ülkelerinin gündemindeki en önemli sorunlardan biridir. Günümüzde de bu sorun güncelliğini korumaktadır. Dünya

⁵¹ M. Semih Gemalmaz, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadınlara, Çocuklara ve Azınlıklara Karşı Ayrımcılık, Şiddet ve Sömürü**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2018, s.2048

⁵² Gemalmaz, a.e., s.2051.

genelinde çocukların tarım, sanayi, hizmet sektörlerinde, ev içi ve aile işlerinde, sokaklarda ve en kötü çalışma biçimlerinde çalıştırıldığı ve istismar edildiği görülmektedir. UÇÖ'nün 2012 yılı verilerine göre dünyada 2000 yılından bugüne çocuk işçiliğinde azalma olsa da halen 168 milyon çocuk işçi vardır. Bu rakam toplam çocuk nüfusunun %11'ine tekabül etmektedir. Bu çocukların 78 milyonu Asya ve Pasifik bölgelerindedir.⁵³ Çocukların 98 milyonu tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründen sonra çocuk işçilerin en büyük bölümünün hizmet sektöründe ve daha sonra sanayi sektöründe çalıştığı görülmektedir. 5-17 yaşlarındaki çalışan çocukların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında 168 milyon çocuk işçinin 99 milyonunu erkek, 68 milyonunu ise kız çocukları oluşturmaktadır. Çocuk işçilerin yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında, 5-14 yaş grubunda yaklaşık 120 milyon çocuk işçi bulunurken, bu çocukların 37 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır. 15-17 yaş aralığındaki 47 milyon çocuk işçinin ise tamamı tehlikeli işlerde çalışmaktadır.⁵⁴

Türkiye'de çocuk işçiliği verilerini ortaya koyması için TÜİK tarafından 1994, 1999, 2006 ve 2012 yıllarında çocuk işgücü anketi yapılmıştır. 2012 yılı sonuçlarına göre 6-17 yaş arasında yaklaşık 16 milyon çocuk vardır. Ekonomik faaliyette çalışan çocukların oranı 2012 yılı için % 5,9 olarak verilmiştir. İstihdam edilen çocukların %68,8'i erkek %31,2'si ise kız çocuktur. 2012 yılında çocukların istihdam oranı, 6-14 yaş grubunda %2,6 iken 15-17 yaş grubunda %15,6'dır.⁵⁵

Anket verilerine göre Türkiye'de ekonomik olarak faaliyet gösteren 6-17 yaş grubundaki çocukların sektörlere göre dağılımı incelendiğinde çocukların % 44,7'sinin (399 bin kişi) tarım, % 24,3'ünün (217 bin kişi) sanayi ve % 31'inin (277 bin kişi) hizmet sektöründe çalıştığı görülmektedir. TÜİK 2012 yılı verilerine göre 2006 yılından bu yana tarım sektöründe çalışan çocukların sayısı 73 bin kişi artış göstererek 326 binden 399 bine, tarımda çalışan çocukların toplam çalışan çocuklara oranı ise % 37'den % 45'e ulaşmıştır.⁵⁶

⁵³ ILO, Marking Progress Against Child Labour: Global Estimates And Trends 2000-2012, Geneva, s.17.

⁵⁴ ILO, Marking Progress Against Child Labour: Global Estimates And Trends 2000-2012, Geneva, s.18.

⁵⁵ TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, Haber Bülteni, Sayı: 13659, 2013.

⁵⁶ TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, Haber Bülteni, Sayı: 61, 2007.

Türkiye’de ne yazık ki 2012 yılında yapılan istatistiki çalışmadan sonra çocuk işçiliğine ilişkin veriler açıklanmamıştır. 2012 yılından bu yana Türkiye’deki sığınmacı nüfusunun artmasıyla ve sığınmacı çocukların da yasal olmayan şekilde çalışma hayatına sürüklenmesiyle, Türkiye’de durumun tahmin edilenden çok daha ciddi boyutta olduğu düşünülmektedir. Bir ülkede çalışan çocukların durumuyla ilgili en kolay veri toplayıp bunu analiz edebilecek kurum elbette ki devlettir. Çocuk işçiliğiyle ilgili reel durumun istatistiki verilerle görülmesi, çözüm yolunda en önemli başlangıçtır. Yine demokratik bir hukuk devletinde verilerin bu şekilde gizlenmesi şeffaflık ilkesine de aykırıdır. Bu nedenle Türkiye’nin çocuk işçiliğiyle mücadelede kat ettiği aşamanın zarar görmemesi için TÜİK’in bu konuyla ilgili çalışma yapması ve verileri kamuoyuyla paylaşması çok önemlidir. Yine de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın 2017-2023 yıllarını kapsayan “Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Planı” adı altında bir program yürüttüğünü ve Program çerçevesinde çocuk işçiliğini önlemeye yönelik temel stratejiler ve faaliyetler ile bunları uygulayacak kurum ve kuruluşlar belirlendiğini söylemek gereklidir.⁵⁷

C. Çocukların Ekonomik Sömürüden Korunma Hakkı

Ekonomik sömürüden korunma hakkı, bir insan hakkı olarak ilk kez Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’nde yer almış, sonra da diğer insan hakları belgelerinde düzenlenmiştir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde otuz ikinci maddede düzenlenen çocuğun ekonomik sömürüden korunması hakkı, taraf devletlerin çocuğun ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitime zarar verecek ya da sağlığı ya da bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal veya toplumsal gelişimi için zararlı olacak nitelikte çalışmasına karşı korunması yükümlülüğünü düzenlemektedir.

Çocuk Hakları Sözleşmesi 32. Madde;

⁵⁷ Çevrimiçi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/cgm/cimup/>

“Taraf Devletler, çocuğun ekonomik sömürüye karşı ve çocuğun eğitimi bakımından olumsuz/(tehlikeli) olabilecek yahut eğitimi kesintiye uğratabilecek, ya da çocuğun sağlığı yahut bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal yahut sosyal gelişmesi bakımından zararlı olan herhangi bir işte çalıştırılmaya karşı korunması hakkını tanırlar.

2. Taraf Devletler, bu Maddenin uygulanmasını temin etmek üzere yasal, yönetsel, sosyal ve eğitsel önlemleri alacaklardır. Bu amaçla, diğer uluslararası belgelerin ilgili hükümlerini göz önünde bulundurarak, Taraf Devletler özellikle:

- a) İşe kabulde bir asgari yaşı ya da asgari yaşları belirleyeceklerdir;
- b) Çalışma saatleri ve koşulları hakkında uygun/(gerekli) düzenlemeyi yapacaklardır;
- c) Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını temin etmek üzere uygun/(gerekli) cezaları ya da diğer yaptırımları düzenleyeceklerdir.”⁵⁸

Taraf devletler bu maddenin uygulanabilmesi için her türlü yasal ve idari önlemleri almakla birlikte özellikle; işe kabul için asgari bir yaş sınırı tespiti, çalışma saati ve koşullarına ilişkin düzenlemeler ve bu maddenin etkili bir biçimde uygulanması için gereken yaptırımlara ilişkin önlemler madde metninde vurgulanmıştır. Bunun yanında Çocuk Hakları Komitesi devletlerin raporlarına karşılık sunduğu sonuç gözlem raporlarıyla ve genel yorumlarıyla da birtakım yükümlülükler öngörmektedir. Örneğin Komite 2003 yılında aldığı 5 numaralı yorum kararında, devletlerin zararlı çalışma biçimlerini belirleyerek bunları yasaklaması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁹

Çocuğun ekonomik sömürüden korunmasını düzenleyen diğer iki belge Avrupa Sosyal Şartı (ASS) ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’dır (GGASS). ASS ve GGASS’nin 7. Maddesi asgari çalışma yaşının hafif işler dışında çalışacak çocuklar hariç olmak üzere on beş olarak belirlenmesini, tehlikeli işlerde çalışma

⁵⁸ Çev: Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri, s. 613.

⁵⁹ Committee On The Rights Of The Child, Thirty-Fourth Session, 19 September-3 October 2003, General Comment No. 5 (2003), General Measures Of Implementation Of The Convention On The Rights Of The Child, Arts. 4, 42 And 44, Para. 6.

yaşının yükseltilmesini düzenlediği gibi çalışma saatleri, izin hakkı ve ücrete ilişkin de düzenlemeler içermektedir.

Asgari çalışma yaşına yönelik düzenlemelerden önce çocukların çalışma koşullarının düzenlenmesine ilişkin önlemler ulusal düzeyde alınmış buna yönelik ilk girişimler de çocuk işçiliğinin büyük bir toplumsal problem haline geldiği İngiltere’de sonrasında da Avrupa’da olmuştur. İngiltere’de çocukların çalışmasını sınırlandırıcı ve çocukları koruyucu nitelikteki yasaların çıkarılması serbest piyasa ekonomisini savunanlar tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu tür yasaları serbest piyasaya yapılan müdahaleler olarak değerlendiren bu görüşün savunucuları; bu yasaların ilk etkisinin yoksul ailelerin gelirini düşürmek olacağını belirtmişlerdir.⁶⁰

Gerek çocukların korunması gerekse de piyasadaki emek arzını denetlemek amacıyla alınan bu önlemler çocukların çalışma saatlerinin azaltılması, asgari çalışma yaşı belirlenmesi, tatil hakkı tanınması ve zorunlu eğitim öngörülmesi gibi yasal düzenlemelerdir.⁶¹ Ancak bu düzenlemelerde çalışma koşullarının iyileştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Örneğin İngiltere’de çocukların günde on iki saatten fazla çalışamayacağı, Almanya’da ise 9 yaşın altındaki çocukların çalışamayacağı ve 9-16 yaş arası çocukların da günde on saatten fazla çalışamayacağı düzenlenmiştir. Bu yasal düzenlemelerin çocuk işçiliğinin altında yatan temel sebepleri ortadan kaldırmaya yönelik olmadığından, çocuk işçiliğine görünürde engel olsa da kayıt dışı çocuk işçiliğine sebep olduğu, çocukları daha kötü koşullarda çalışmaya ittiği söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı’na kadar ulusal düzlemde çocukların çalışma koşullarını düzenleyici bu tip düzenlemeler yapıldığını görmekteyiz. Ancak çocuğun ekonomik sömürüden korunması konusunun günümüze gelindikçe çalışma koşullarının düzenlenmesi sorunundan, bir insan hakları meselesine dönüştüğü gözlemlenmektedir. Böylece pozitif hukukta düzenlenip düzenlenmediğine bakılmaksızın insanın insan olmakla sahip olduğu haklar arasına girmektedir.⁶²

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) gerek sözleşmeler gerekse de tavsiye kararları ile çocukların çalışma

⁶⁰ Mac Lennan, a.g.e., s.142

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akyüz, a.g.e., s.524.

⁶² İnsan haklarının ayırt edici özellikleri için bkz: Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, 5. Bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2017, s.35

koşullarına ilişkin birçok önlemi gündeme getirmiştir.⁶³ 1980’li yıllara kadar çocuk işçiliğiyle mücadeleyi hukuksal düzenlemeler yoluyla yürüten UÇÖ, bu düzenlemelerin yetersiz kalması üzerine başka uygulamalara yönelmiş ve Çocuk Çalışmasının Ortadan Kaldırılması Programı’nı (IPEC) oluşturmuştur.

1992’de altı katılımcı devletle başlatılan IPEC, o güne kadar yalnızca normatif düzenlemeler yapan UÇÖ’ye çocuk işçiliğiyle mücadelede yeni bir vizyon kazandırmıştır. Brezilya, Hindistan, Endonezya, Kenya, Tayland ve Türkiye’de başlatılan program, çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi konusunda ulusal eylem planlarını düzenlemek ve uygulamak için bu ülkelere destek vermektedir. Daha sonra program 75 ülkede daha uygulanmıştır. Bugün çocuk işçiliği sorununun çözümü için tarafların duyarlılığı ve iş birliği olmadan kalıcı sonuçlar elde etmek mümkün değildir. Bu tespiti benimseyen IPEC Programı katılımcı ülkelerdeki çalışan çocukların korunması amacıyla yaptığı çalışmaları kamu kurumları, sivil toplum örgütleri, gönüllü kuruluşlar, işçi ve işveren örgütlerinin katkısıyla yürütmektedir. IPEC’in hedefi ve rolü, UÇÖ ile oluşturulan temel ilkeler ve standartları taraf devletlere benimsetmektir. Programın asıl hedefi bu temel ilkeler ve standartlar uyarınca çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak olsa da bu hedefin uzun vadeli bir çalışma gerektireceği göz önüne alınarak ilk etapta çocukların çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve acilen çocukların tehlikeli işlerden uzaklaştırılmalarıdır.⁶⁴

Türkiye’de IPEC kapsamında 101 başarılı proje gerçekleştirilmiş, 60 bin çocuğa ulaşılmıştır. Bu çocuklardan %60’ı çalışma hayatından kurtarılarak eğitime yönlendirilmiştir. %40’ı için çalışma koşulları iyileştirilmiş, mesleki eğitim imkanlarından faydalanmaları sağlanmıştır.⁶⁵

UÇÖ’nün taraf devletlere temel ilkelerini ve standartlarını benimsetmek amacıyla iş birliği yaptığı bir diğer örgüt Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu’dur (UNICEF). UNICEF Birleşmiş Milletler’in çocuklar lehine çeşitli eylemleri dünyanın her yerinde yürüten ve bu konuda geniş deneyime sahip örgütüdür.

⁶³ Mesut Gülmez, “Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Tarihsel Gelişimi (1919–1946)”, **Uluslararası Sosyal Politika**, Ünite No: 3, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 1879, 2013, s.45-69, s.51

⁶⁴ Bakırcı, a.g.e., s.115.

⁶⁵ Akyüz, a.g.e., s.485.

Çocuk Hakları Komitesi (ÇHK) sonuç gözlem raporlarında ve yorum kararlarında UÇÖ protokollerine atıfta bulunmakta, taraf devletlerin protokolleri imzalamalarını olumlu değerlendirmekte ve tavsiye etmektedir.⁶⁶ UÇÖ'nün çocukların çalışma koşullarına ilişkin sözleşmeleri, asgari çalışma yaşını, gece çalışmayı, çocukların sağlık koşullarını düzenleyen ve en kötü biçimdeki çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik sözleşmelerdir. Çalışmamızın konusu bakımından ilerleyen bölümlerde asgari yaşa ilişkin UÇÖ sözleşmeleri, özellikle 138 Sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi ve asgari yaşa ilişkin tavsiye kararları, bu düzenlemelerin ÇHS'ye ve ÇHK uygulamalarına yansımaları işlenecektir.

⁶⁶ CRC/C/15/Add.152, 9 July 2001, Twenty-seventh Session, Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child, Turkey, para.6.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUĞUN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ

A. Çocukların Çalışma Hakkı ve Özgürlüğü

1. Genel Olarak

Çalışma, bir bireyin kendini gerçekleştirebilmesi, varlığını ve kişiliğini geliştirebilmesi için gerekli görülen bir eylemdir. Bu nedenledir ki çalışma bir hak olarak yasal düzenlemelerde yer almaktadır. Çalışma hakkı, bireyin istediği işi yapabilmesi özgürlüğünün ötesinde çalışma olanaklarının yaratılması ve çalışanların korunmasını da içeren sosyal bir haktır.⁶⁷

Çalışma hakkı herkese tanınan bir hak olsa da çocuklar için çalışma; koşullarına göre gelişimlerini engelleyen ve onlara zarar veren bir hal alabileceğinden, çocukların kabul edilemez çalışma biçimlerine karşı korunması gerektiği öğretide savunulan bir görüştür. Bunun yanında öğretide çocukların çalışmasının yararlı olduğu ve çocukların da çalışma hakkına sınırlanmaksızın sahip olması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Nitekim sanayileşmeden sonra İngiltere’de çocuk işçiliğiyle mücadele amacıyla çıkartılan bazı yasalar, bir kesim tarafından eleştirilmiştir. Örneğin 1920’de İngiltere’de zorunlu eğitim yaşını 14’e çıkaran Eğitim Yasası parlamentoda görüşülürken, bir parlamento üyesi, eğitim yaşının 14’e çıkarılmasının yoksul ailelerin çocuklarını okula zorunlu olarak göndererek çocuklarının kendilerine sağladıkları gelirden mahrum bırakılmalarının doğru olmadığını savunmuş, bu konuyla ilgili hükümleri ertelemek konusunda görüşmeler yapılmasını talep etmiştir.⁶⁸ Yine toplumun bazı kesimleri çocukların yarım gün çalışmalarını paranın değerini öğrenmeleri açısından ya da okuldan arta kalan zamanlarında kötü alışkanlıklardan uzak tutmak adına faydalı bulmaktadır. Ayrıca bazı kesimlerce çocuğun ailesine ya da genel ekonomik çıkara katkıda bulunduğunu hissetmesinin önemli ve faydalı olduğu da savunulmaktadır.

⁶⁷ Çalışma hakkı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Mesut Gülmez, “Çalışma Özgürlüğü ve Hakkı Açısından Emegın Evrimi: Ulusal ve Ulusalüstü Hukuksal Boyutlar Üzerine Düşünceler”, **Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VI Bildirgeler**, Petrol-İş Yayını:119, İstanbul, 2014, s.5.

⁶⁸ Mac Lennan, a.g.e., 143.

Bu noktada çocukların çalışmasına ilişkin ileri sürülmüş üç teoriden bahsedilebilir; bunlar korumacı görüş, özgürlükçü – özerkleştirici görüş ve karma görüştür.

Korumacı görüş; çocukluğu zayıflık, çaresizlik, bağımlılık gibi kavramlarla özdeşleştiren bir görüştür. Bu görüşe göre çocukların dış dünyayla başa çıkacak kadar güçlü ve akıllı olana kadar dış dünyanın kötülüklerinden korunması gereklidir. Buna göre çocukların ihtiyaçlarına yönelik kendilerine özgü haklar kategorize edilmelidir. Ancak bu görüş çocukları yalnızca çocuk olmalarından ötürü dış dünyadan uzak tutulması, sosyalleşmelerinin engellenmesi ve hatta kendileri hakkındaki kararları almaktan aciz görülmeleri dolayısıyla eleştirilmiştir. Bu görüşe göre çocuk çalışması her koşulda yasaklanmalıdır.⁶⁹

Özgürlükçü – özerkleştirici görüşe göre; çocukluk doğuştan gelen bir olgu değil, toplum tarafından yaratılmış, sürekli değişen bir kavramdır. Bu nedenle çocuklara hangi yaşta olursa olsunlar yetişkinlerle eşitlermiş gibi davranılmalı, eşit haklar verilmelidir. Bu görüş çocukların zayıflık, çaresizlik, bağımlılıktan dolayı özel olarak kategorize edilmiş haklara ihtiyaç duymadığını, onların da yetişkinlerden ne daha az ne de daha çok hakka sahip olması gerektiğini savunmaktadır.⁷⁰ Bu görüşe göre çocuklara yetişkinlere tanınan hakların tümü tanınmalıdır. Başka bir deyişle çocuklara çalışma hakkı da dahil olmak üzere tüm haklar tanınmalı, çocuklara ifade özgürlüğü ve örgütlenme hakkı verilmelidir.⁷¹ Bu görüş çocuklara çalışma hakkı verilmesini savunduğundan, çocuğu piyasaya doğrudan, üretici, tüketici ve işçi olarak dahil etmektedir. Bu açıdan çocuğa bir hak tanınmış gibi görünse de çalışma hakkını kullanacak olan çocukların genelde yoksul ailelerin çocukları olacağı öngörüldüğünden; bu görüş sosyal ayrılıkları göz önüne almaması nedeniyle eleştirilmiştir.⁷² Bununla birlikte bu görüşün çocuk hakları hukukunda çocuğun görüşünün alınması ilkesi ve çocuğun katılım hakkını geliştirdiği söylenebilir. Her ne

⁶⁹ Holt, a.g.e., s.21, Franklin, a.g.e., s.22.

⁷⁰ Mary J. Gander, Harry W. Gardiner, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, Çev: Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur, Ankara, İmge Kitabevi, 1995, s.29.

⁷¹ Alain Morice, "The Exploitation of Children in the Informal Sector: Proposals for Research", **Child Work, Poverty and Development**, Edited by Gerry Rodgers, Guy Standing, Switz., International Labour Office, 1981. s.131-158, s.157.

⁷² Ellen Heptinstall, "Children at Work: Healty or Harmful?", **Children and Work in the UK, Reassessing the Issues**, Ed. Bridget Pettitt, London, 1998, s.93-107.

kadar bu görüşü savunan yazarlar çocuğun görüşünün alınması ilkesini ve çocuğun katılım hakkını, çocuğun çalışma hayatında olması lehine yorumlasalar da; bu iki ilke çocuğun üstün yararı ilkesini bertaraf etmediği ölçüde uygulama alanı bulmalıdır. Bu görüşe göre çocuğun görüşü alınarak çalışma hayatına girmesine müsaade edilmelidir. Bu durum çocuk ve içinde bulunduğu toplum açısından geri dönülmez zararlara yol açabilir, çocuğun üstün yararını zedeleyebilir.

Çocukların çalışmalarını destekleyen bu görüşün birçok soruyu cevaplayamadığını görmekteyiz. Bunlardan en önemlileri çocuk hangi yaşta olursa olsun çalışmasına izin verilecek midir, örneğin 4-5 yaşlarındaki bir çocuğun kendi isteğiyle de olsa çalışması doğru mudur? Çocuğu çalışmaya iten kendi isteği midir yoksa ailevi nedenler, yoksulluk, açlık gibi sebepler midir? Çocuğun bu sebeplerle çalıştığı durumlarda kendi isteğinden söz edilebilir mi? Bunun yanında çocuk kendi sağlığı ve gelişimi için zararlı işlerde çalışmak isterse buna izin verilecek midir? Yetişkin bireylerin kendileri için doğru kararlar verebilecekleri varsayıldığı için istek ve iradelerine hukuk düzenine uyduğu sürece saygı gösterilmektedir. Ancak çocukların kendileri için doğru kararları verebilecek yetkinlikte olup olmadıkları başka bir deyişle fiziksel ya da zihinsel gelişimlerini, beden bütünlüklerini ya da manevi sağlıklarını koruyabilecek yetkinlikte olup olmadıklarının tartışılır olması dolayısıyla çocukların çalışmak konusundaki seçimlerine saygı duymak gerekli midir, doğru mudur? Bu görüş, çocuğun çalışmak konusundaki isteğine ve çalışma hakkına saygı duyduğuna göre; çocuğun sağlığı ve gelişimi için tehlike arz etse dahi istediği işlerde çalışmasına izin verilmesini kabul etmelidir. Aksi halde çocuğun hangi işlerde çalışabileceğine yine yetişkinler karar verecekse, çocuğa yetişkin gibi davranılmasını savunan bu görüşün bir çelişkiden ibaret olduğu söylenebilir. Nitekim özgürleştirici – özerkleştirici görüş çocuklara “hak” tanımaktan ziyade piyasada ucuz ve kontrol edilebilir bir işgücü yaratarak işverene doğrudan yarar sağlama amacı güttüğü için eleştirilebilir.

Hem korumacı görüş hem de özgürleştirici – özerkleştirici görüşün eleştirilen yanları açıklanmıştır. Korumacı görüş çocuğu tüm haklardan yoksun ve korunmaya muhtaç görürken, özgürleştirici görüş çocuğun fiziken ve zihinsel olarak tam olarak gelişmediği gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu açıdan bu iki görüşün olumlu yanlarını ele alarak geliştiren karma görüş ortaya çıkmıştır. Karma görüşe

göre; çocuklar her türlü tehlikeden, baskıdan ve istismardan korunarak; özgür ve özerk olarak büyütülmelidirler.⁷³ Bu görüş koruma ve özgürleştirmenin kesiştiği noktadır. Bu görüşe göre çocukların hakları genişletilirken, korumacı ve sosyal önlemler de alınmalıdır. Çocukların katılım hakkı ile çocukların korunması arasında denge sağlanmalıdır. Bu görüşe göre korumacı görüş de özgürleştirici görüş de tek başına yeterli değildir. Kanaatimizce de her iki görüşün uzlaşması niteliğinde olan karma görüş; çocukların kendileriyle ilgili birçok konuda görüş bildirmelerini ve kendileriyle ilgili kararlara katılımını sağlarken bir yandan da çocuk olmanın niteliğinden kaynaklanan sömürülerden çocukları koruyabilen; aynı anda hem çocukları hem de çocuklara verilen hakları koruyabilen bir görüş olması bakımından çocuk hakları ve insan haklarına en uygun teoridir.

Çocukların çalışma hakkı da karma görüş ışığında değerlendirilmez. Çocukların çalışma hakkı tanınmalı ancak ulusalüstü belgeler kapsamında, özellikle korumacı mülahazalarla çocuğun çalışmasının sınırlandırılabilceği kabul edilmelidir. Bunun yanında çalışmamızın birinci bölümünde değinildiği gibi çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimlerinin sağlanması için ekonomik sömürden korunmalarına ilişkin birçok hukuki düzenleme vardır.

Çalışmamızın bu bölümünde çocuğun çalışma hakkı kapsamındaki bazı çalışma biçimleri incelenecektir.

2. Çocuk Çalışmasının Bazı Örnekleri

a. Mesleki Eğitim, Stajyerlik ve Çıraklık Kapsamındaki Çalışmalar

Çalışma hakkı ve özgürlüğü gerek ulusalüstü belgelerde gerekse de ulusal anayasalarla korunmaktadır. Bunun yanında çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimlerini tamamlayabilmeleri amacıyla ekonomik sömürden korunmaları hususunda da düzenlemeler vardır. Ancak birinci bölümde de ifade ettiğimiz üzere çocuk çalışmasının her biçimi çocuk işçiliği yani çocuğun ekonomik yönden sömürülmesi anlamı taşımamaktadır. Hatta bazı durumlarda çocukların iş hayatına

⁷³ Franklin, a.g.e., s.26.

hazırlanması için gerekli bilgi, beceri ve alışkanlıkları kazanabilmesi amacıyla çalışma hayatına girmeleri gerekmektedir. Çocukların mesleki eğitim kapsamında çalışmaları, staj görmeleri bu durum kapsamındadır.

Bir ülkede istihdam çağındaki bireylerin niteliğini belirleyen en önemli husus almış oldukları eğitimidir. Mesleki eğitim bu açıdan önem arz etmektedir. Mesleki eğitim gelişmiş ülkelerde bireylere el becerisi veya pratik aktiviteler yoluyla kariyer kazandırmayı amaç edinen bir meslek dalı olarak tanımlanmaktadır.⁷⁴ Yine geleneksel iş öğreticiliği olan çıraklık kurumu da bu durum kapsamında kabul edilmektedir. Çıraklığı bir mesleğin ya da sanatın gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş ortamı içerisinde edinmek, geliştirmek olarak tanımlayabiliriz.⁷⁵

UÇÖ 60 Sayılı Çıraklık Tavsiye Kararı ise çıraklığı; bir işverenin sözleşme ile bir genci süresi önceden belirlenmiş bir dönem için istihdam etmeyi ve sistematik olarak bir meslek için eğitmeyi ya da eğitilmesini sağlamayı üstlendiği ve bu esnada çırağın işverenin hizmetinde çalışmakla yükümlü olduğu herhangi bir sistem olarak tanımlamıştır.

138 Sayılı Sözleşmenin 6. maddesine göre; çocuk ve genç genel mesleki veya teknik eğitim veren okullarda veya diğer eğitim kurumlarında çalışıyorsa sözleşme hükümleri uygulanmaz. Düzenleme şu şekildedir;

“Bu sözleşme, çocuklar ve genç kişiler tarafından genel, mesleki ve teknik eğitim için okullarda yahut diğer eğitim kuruluşlarında yapılan işlere ya da yetkili makamın, varsa ilgili işçi ve işveren örgütleriyle istişarede bulunarak belirlediği koşullara uygun şekilde, işletmelerde en az 14 yaşındaki kişiler tarafından yapılan ve

- a) Esas/(öncelikli) olarak bir okulun ya da bir eğitim kuruluşunun sorumluluğundaki bir eğitim yahut öğretim kursunun,
- b) Yetkili makam tarafından onaylanmış olup büyük ölçüde veya tamamen bir işletmede yürütülen bir eğitim programının veya

⁷⁴ Hüseyin Öçal, “Mesleki Eğitim ve Mesleki Yönlendirme”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**, 99, 2010, s.12-19.

⁷⁵ İzzet Mert Ertan, “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku ve Türk Hukukunda Asgari Çıraklık Yaşı”, **Çalışma ve Toplum**, 2008/2, s.173-198, s.175.

- c) Bir mesleğe yahut öğretime ilişkin seçim yapmayı kolaylaştırmak amacıyla tasarlanmış bir rehberlik yönlendirme programının ayrılmaz parçası olan işlere uygulanmaz.”⁷⁶

Görüldüğü üzere sözleşmenin 2. maddesinde düzenlenen asgari çalışma yaşı⁷⁷ madde metninde sayılan konularda geçerli değildir. Bunun yanında çocukların çıraklık ve benzeri uygulamaları için de asgari 14 yaş sınırı getirilmiştir. Bu açıdan çıraklığa ilişkin bu düzenlemenin sözleşmenin istisnalarından biri olduğu söylenebilir. Ancak bu istisnanın uygulanabilmesi için işin yetkili makamların, ilgili işveren ve işçi örgütlerinin görüşü alındıktan sonra yapılması gereklidir. Yine bu işin bir okul ya da bir eğitim kuruluşunun sorumlu olduğu bir eğitim kursunun ya da yetkili makamlarca onaylanmış işyeri tarafından yürütülen eğitim programının kapsamında olması ya da meslek seçimini ve eğitim sürecini kolaylaştırmak için hazırlanmış mesleki rehberlik programının ayrılmaz bir parçası olması gereklidir.

UÇÖ Uzmanlar Komitesi bu nitelikteki işlerin eğitimin bir parçası olması dolayısıyla çocuk işçiliğinden farklı olduğunu ve zararlı etkilerinin olmayacağını belirtmiştir.⁷⁸ Yine de 146 sayılı tavsiye kararında bu istisnanın istismara açık olması ve yasadışı çocuk çalıştırmak amacıyla kullanılmaması hususunda gerekli denetimlerin yapılması gerekliliği vurgulanmıştır.⁷⁹

182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesinde düzenlenen tehlikeli işler kapsamındaki mesleki eğitim ve çıraklıklarda asgari çalışma yaşı 18’dir.

Özetle 138 Sayılı Sözleşmede genel asgari çalışma yaşı 15 olarak belirlenmişken, mesleki eğitim konusunda bu sınır 14’e inmektedir. 182 Sayılı Sözleşme kapsamındaki işler için ise, bu yaş sınırı herhangi bir istisnaya yer olmaksızın 18’dir.

Görüldüğü üzere çocuğun mesleki eğitim, stajyerlik ve çıraklık gibi şekillerde çalışması, normal çalışmadan daha hafif ve kolay olduğu öngörüldüğünden

⁷⁶ Çev: Gemalmaz, İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, s.673.

⁷⁷ Bkz: aş. s.41

⁷⁸ General Survey by the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations: Minimum Age, ILO, 67th Session, Report III, 1981, para.257.

⁷⁹ Recommendation Concerning Minimum Age for Admission to Employment, Geneva, 58th ILC Session (26 Jun 1973), para.14.

UÇÖ düzenlemelerinde genel olarak belirlenen asgari çalışma yaşının altında bir yaş sınırıyla düzenlenmiştir. Ancak çoğu zaman çocuğun bu tür çalışmalarının normal çalışmadan farklı olmadığı, işverenler tarafından istismar edilebildiği görülmektedir. Bu nedenle bu tür çalışmalar için de genel asgari çalışma yaşına riayet edilmesi ve denetim mekanizmaları oluşturulması gerektiği düşünülmektedir. Özellikle çıraklık kurumunun geleneksel bir altyapısı olması ve toplumda olağan karşılanması nedeniyle çocuğun ekonomik yönden sömürülmesi boyutu çoğu zaman ortaya çıkmamaktadır. Osmanlı'da ahilik kurumunun etkisiyle oluşan çıraklık, yamaklık ve kalfalık gibi çalışma biçimleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışma biçiminin ortaya çıktığı ilk yıllarda 10 yaşından küçük çocuklar esnaflara yamak olarak veriliyor, iki yıl ücretsiz ve düzenli olarak çalıştıktan sonra çıraklığa yükselebiliyorlardı. Çıraklar da çıraklık süresince ücret almadan boğaz tokluğuna çalışıyorlar, karşılığında ustalarından mesleğin inceliklerini öğretmelerini ve iyi yetiştirmelerini sağlamaları bekleniyordu.⁸⁰

Osmanlı'da zanaatkar loncaları ve meclisleri çırak çalıştıran ustalar üzerindeki dolaylı denetimi neticesinde çıraklara gösterilen şiddet ve sömürü vakaları kadı kayıtlarına yansımadan çözümlendiğinden, bu konularda çok fazla kayıt ve buna bağlı olarak da çok fazla araştırma yoktur. Bu açıdan ücret almadan çalışan çıraklar üzerinde sanat/zanaat öğrenme gerekçesiyle meşrulaştırılan bir angarya olduğu söylenebilir.⁸¹

b. Ev İçi İşler ve Aile İşlerinde Çalışma

En eski dönemlerden beri çocuklar ailelerinin yanında çalışmaktadırlar. Çocukların ev içi işlerde ya da aile işlerinde çalışması, çocukların çalışma biçimleri arasında özellikle sanayi, tarım ve hizmet sektöründe ya da sokakta çalışmaya nispeten daha kabul edilebilir ve masumane görünse de çocuğun aile içinde ekonomik olarak istismar edilmeyeceği ya da fiziksel ve zihinsel gelişimini tehlikeye atmayacağı anlamına gelmemektedir.

⁸⁰ Gemalmaz, Ayrımcılık, s.2054 vd., Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974, s.135 vd.

⁸¹ Gemalmaz, Ayrımcılık, s.2055.

Bazı toplumlarda geleneksel olarak çocuğun aile içinde çalışması, iş bölümüne katılması beklenir. Çocuklar ev içinde temizlik yapmak, çamaşır, bulaşık yıkamak, yemek yapmak, evdeki bakıma muhtaç kimselerin bakımını yapmak gibi ev işleri yapabilmektedirler. Bu ev içi işleri kendi evlerinde ya da başka bir evde yapmaları mümkündür. Söz konusu işler genellikle ücret karşılığı olmayan, çocuğun ailenin bir parçası olmakla görevi kabul edilen işlerdir. Ev işlerinde ücretsiz olarak çalışma, işgücü piyasasının genelinde %15 oranında bir paya sahipken, çocuklarda bu oran %44'e çıkmaktadır.⁸²

Ev içi işler, hukuki düzenlemelerde iş olarak kabul edilmediği için ev içi işlerde çalışan çocuklar bu husustaki düzenlemelerin korumasından da faydalanamamaktadır. Ayrıca bu şekilde çalışan çocukların sayısını tespit etmek de oldukça zordur. Bu açıdan bu çocukların çalışmasının yasaklanması yahut çalışma koşullarının düzenlenmesi açısından gerekli yasal düzenlemelerin yapılması mümkün olmamaktadır. Ev içi işlerde çalışmak genellikle kız çocuklarına yüklenen bir çalışmadır. Zira bazı toplumlarda kız çocuklarının ev işi yapmalarının yetişmeleri için önemli bir araç olduğu görüşü yaygındır. Ancak çocukların ev içi işlerde çalışmaları ne kadar masum gözükse de çoğu zaman çocukların fiziken yorulmaları ve okulu aksatmaları anlamına gelmektedir.

Bunun yanında çocukların aile içi tarımsal işlerde de çalıştığı görülmektedir. Tarım işleriyle geçimini sağlayan ailelerin çocuklarının küçük yaşlardan itibaren anne babalarıyla birlikte tarım sektöründe yer aldığı görülmektedir. Tarım sektöründe çalışan çocuklar, tarım makinelerinin yarattığı tehlikeye, iklim şartlarına ve fiziksel zorlanmaya maruz kalmaktadırlar. Çoğu zaman eğitimlerine devam edememekle birlikte, iş kazaları geçirmekte, meslek hastalıklarına yakalanmaktadırlar. Aile içi tarım işlerinde çalışan çocukların da iş hukukunun sağladığı güvencelerden faydalanamaması, bu alanın da özel olarak korunma ihtiyacı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çocuklar tarım işlerinde ailelerine yardım etmek için evde kalmakta, eğitimden mahrum kalmaktaysa da durum sadece bunlarla sınırlı değildir; gelişmiş

⁸² Mustafa Günöz, "Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu Ve Çözüm Önerileri", Uzmanlık Tezi, Ankara 2007, s.41.

ülkelerde de göçmen ailelerin çocuklarıyla birlikte tarım işçisi olarak çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu çocukların çalışma koşullarına ilişkin bir düzenleme olmamakla birlikte, çoğu zaman ücret dahi almamaktadırlar.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin Fransa raporuna ilişkin değerlendirmelerinde ortaya çıkmıştır ki, Fransa'daki düzenlemeye göre asgari çalışma yaşına ilişkin düzenlemeler aile bireylerinin çalıştığı iş ve işletmelerde uygulanmamaktadır. Bunlar dışındaki çocukların okula devamlılığı okul müdürü tarafından izlenmekte ve aksaklık olması durumunda bölge eğitim müfettişliğine bildirilmektedir. Ancak aile işletmelerindeki çocuklar için bu denetim söz konusu olmadığından Komite bu usulün aileleriyle birlikte çalışan çocuklar için de geçerli hale getirilmesini tavsiye etmiştir.⁸³

ESKHK ise Genel Yorum 13'te toplulukların ve ailelerin çocuk emeğine ihtiyaç duymamasını sağlamayı devletin yükümlülüğü olarak kabul etmektedir.⁸⁴

ÇHK kırsal kesimde okula kayıt ve eğitimi tamamlama oranlarının yükseltilebilmesi için kayıt ve eğitimi tamamlama oranlarının düşük olmasının nedenlerinin ve yapısal sorunların araştırılarak araştırma sonucunda esnek okul saatleri gibi çeşitli yöntemlerle sorunun çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁵ Komite'nin bu görüşü oluştururken kırsal kesimde yapılan işler nedeniyle eğitimde esneklik olmaması halinde, eğitimin aksayacağı görüşünden yola çıktığını söylemek mümkündür.

3. Çocuk Çalışmasının Sonuçları

a. Çalışmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Çalışma hayatında bulunmanın çocuklara maliyetlerinden biri herhangi bir eğitim kurumuna devam şanslarının azalması ve kendilerine verilen eğitim olanaklarından mahrum kalmalarıdır. Çocuğu çalışma hayatından uzak tutmanın etkili yolu okuldur.

⁸³ ECSR, Conclusions, X-2 (France).

⁸⁴ ESKHK, E/C.12/1999/10, para.55

⁸⁵ CRC/C/15/Add.147 21 February 2001 Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Article 44 Of The Convention, Concluding Observations Of The Committee On The Rights Of The Child, Lesotho 57, para.362.

Endüstride ve iş hayatında teknoloji yer almaya başladıkça vasıflı işçiye, teknisyene, mühendise, bilim insanına olan ihtiyaç arttığından insanların bu düzene uyum sağlayacak şekilde çok yönlü beceriler kazanmaları ve iyi eğitim almaları zorunlu hale gelmektedir. Başka bir deyişle modern çalışma hayatında vasıfsız işçiye olan ilgi azalmakta ve eğitilmiş çalışanlara olan ihtiyaç artmakta olduğu için eğitim önem kazanmaktadır. Çocuk çalışma hayatına girerek, eğitimden mahrum kalmakta ve gelecekteki istihdam şansını da yitirmektedir. Geçim kaygısı ile çalışma hayatına giren çocuklar bir meslek ve sanata ilişkin becerileri öğrenme şansını kaçırmakta, ömür boyu niteliksiz işçi olarak kalmaktadırlar.

Çalışmanın çocuklar üzerinde birtakım fiziksel etkileri de vardır. Gelişim çağında olan çocukların fiziki gelişimlerine uygun olmayan işlerde çalıştırılması örneğin ağır yük taşıması ya da uygun olmayan pozisyonlarda uzun süre oturması sonucunda fiziksel olarak zarara uğradığı görülmektedir. Bunun yanında çocuğun olumsuz koşullarda çalışması, emir altında olması, baskı görmesi, iş stresi gibi etkenler çocuğun psikolojik açıdan etkilenmesine de yol açar. Çalıştığı için eğitime devam edemeyen çocukların bilişsel gelişimi de etkilenmektedir.

Çocuğun gereksinimlerini kendi başına karşılayabilmesi ve yeteneklerini en üst düzeyde geliştirmesi ÇHS'nin temel ilkelerindendir. Bu temel ilkenin gerçekleşmesi için çocuğun çalışma hayatından uzakta, eğitimine devam ederek büyüüp gelişmesi gereklidir. Çocuğun kişiliğini geliştirebilmek için arkadaşlık ilişkileri kurması ve toplumsal etkinliklere katılması gereklidir. Çocuğun çalışması sosyal etkinliklere engel olacağından, onun arkadaşlık ilişkileri kurmasını, toplumsal etkinliklere katılmasını da etkilemektedir.

b. Çocuk Çalışmasının Toplum Üzerindeki Etkileri

Günümüzde çocuk işçiliği evrensel bir insan hakları problemi olarak görülmektedir. Bu problem çoğu zaman yalnızca bir hukuk sorunu değil, bir vicdan ve merhamet sorunu haline gelmektedir. Çocuk işçiliği modern toplumlar da kabul edilemeyecek bir olgudur. Buna rağmen çocuk işçiliğiyle mücadelenin toplumsallaşamaması da yine ciddi bir sorundur. Bunun sebebi halen belli

biçimlerdeki çocuk işçiliğinin kültürel ve geleneksel sayılması, ailelerin çocuklarını yanlarında ya da iş öğrenmeleri amacıyla başka işverenlerin yanında çalıştırması ve bunun toplumda normal karşılanmasıdır.

İşveren boyutundan incelendiğinde çocuk işçinin ucuz iş gücü niteliğinden ötürü kar ettireceği düşüncesi yaygındır. Oysa bu öngörüsüz ve çıkarıcı yaklaşım yalnızca kısa vadede kar edilmesine sebep olmakta, çocuk işçi çalıştırmak toplumsal anlamda çok daha maliyetli olmaktadır. Çünkü en verimli dönemlerinde eğitimden koparılarak çalışma hayatına yöneltilen çocuklar, orta yaşlarına geldiklerinde; erken yaşta çalışmanın sonucu olarak malul, bitkin ve üretkenliğini yitirmiş bir nesil olacaklardır. Bu nesil de topluma bir katkısı olmayan ancak topluma yük olan bir nesil olacaktır. Bu da devletin bu vatandaşlar hakkında sosyal önlemler alması sonucunu doğuracak, toplumsal olarak vergi artışı gibi maddi sonuçlarla birlikte daha ağır bedeller ödenecektir. Oysa çocukların eğitime yönlendirilmesi ve çalışma hayatından dışlanmasıyla, çalışma yaşına geldiğinde; yetişkinliğe ve mesleklere dair gerekli bilgi ve becerileri edinmiş, dinamik bir nesille karşılaşılacaktır. Bu neslin de topluma sunacağı katkılar elbette ki daha fazla olacak, bu katkılar ülkenin gelişmişlik düzeyini artıracaktır. Görüldüğü üzere çocuk işçiliği kısa vadede üretime bir katkı gibi görünse de esasen toplumun gelişmesinin önünde bir engeldir.

Çocukların çalışma hayatına girmeleri hızlı nüfus artışının bir sonucu olduğu gibi, aynı zamanda nedenidir.⁸⁶ Çalışma hayatına girerek yetişkinler gibi hayat telaşına düşen çocuklar erken yaşta evlenecek ve erken yaşta çocuk sahibi olacaklardır. Bu durum hızlı ve plansız nüfus artışına sebep olacaktır. Ayrıca eğitimsiz ve yoksul çocukların, çocuk sahibi olmaları durumunda bu çocukların da kaderinin farklı olacağı söylenemez. Bu çocuklar da erken yaşta çalışma hayatına girecek ve bunun bir sonucu olarak erken yaşta çocuk sahibi olacaklardır. Bu durum nesiller boyu bu şekilde devam edecek; sonuçta eğitimsiz, sağlıksız ve mutsuz bir toplum oluşacaktır. Aile üyelerinin tamamının çalışmasıyla ayakta durabilen aile ekonomilerinin ve çocuk işgücü kullanan üretim tarzlarının da nüfus artışına neden olacağı açıktır. Nüfus artışı da ucuz işgücüne sebep olacaktır.

⁸⁶ Tahir Baştaymaz, **6-15 Yaş Grubu Bursa’da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma**, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1990, s.5.

19. Yüzyıl başlarında Britanya’da görülen hızlı nüfus artışının sebeplerinden biri olarak, sanayileşme nedeniyle çocuk emeğine olan talebin, insanların erken evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına yol açtığı öne sürülmüştür.⁸⁷ Yazara göre insanlar evlenirken ve/veya çocuk sahibi olurlarken sanıldığından daha çok iktisadi faktörlere göre hareket etmektedirler.

B. Çocukların Çalışmasına Getirilen Sınırlamalar

1. Genel Olarak

Çalışma hayatını düzenleyen hukuki kuralların o dönemki ekonomik düzene göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Sanayi devriminden sonra, sanayileşen toplumlarda çocuk ve çocuk hakları kavramları ortaya çıktığı ve çocuk işçiliğinin olumsuz sonuçları toplumsal bir sorun halini aldığı için çocuğun korunmasına yönelik mülhazaların ulusal ve ulusüstü hukuki düzenlemelere yansıdığını görmekteyiz.

Çocuk çalışmasını sınırlandıracak ve en kötü biçimdeki çocuk çalışmasını ortadan kaldıracak önlemler alınması tüm ulusların gündemidir. Bu hususta yapılacak en önemli iç hukuk düzenlemesi tüm ulusüstü sözleşmelerin salık verdiği üzere asgari çalışma yaşı belirlemek ve bunun uygulanması için gerekli önlemleri almaktır. Asgari çalışma yaşı çocuk çalışmasının önüne geçilmesinin en önemli unsurudur. Bunun yanında çocuğun çalışmasını engellemek amacıyla iş sözleşmesi yapma ehliyetinin sınırlandırılması da söz konusudur. İş sözleşmesi yapma ehliyetinin sınırlandırılması; 18 yaşın altında olan ve ayırt etme gücüne sahip çocukların anne ve babalarının izni ve onayıyla iş sözleşmesi yapabilmeleri anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle fiil ehliyetine sahip olmadan kendi başına iş sözleşmesi yapmak mümkün olmamaktadır. Nitekim 4857 sayılı İş Kanunu’nda sınırlı ehliyetsizlerin anne babalarının onayı olmadan iş sözleşmesi yapabilmesi mümkün değildir. Türk Hukuku’nda aşağıda açıklanacağı üzere istisnai durumlar hariç olmak üzere asgari çalışma yaşı 15 olarak belirlenmiştir. Bu durumda 15

⁸⁷ Hobsbawm, a.g.e., s.41.

yaşından büyük ve fakat 18 yaşından küçük bir gencin iş sözleşmesi yapabilmek için anne ve babasının onayına ihtiyaç duyacağı açıktır.

Bu düzenlemelerden çıkardığımız sonuç, istisnalar hariç olmak üzere 15-18 yaş arası gençlerin çalışmasına Türk Hukuku ve birçok hukuk sisteminde müsaade edildiğidir. Sınırlı ehliyetsizlerin çalışmasını anne ve babalarının izin ve onayına bağlamak onları anne ve babalarının tahakkümünden kurtarmayacak hatta bazı durumlarda ekonomik yönden sömürülmelerinin önünü açacaktır. Bu düzenlemenin altında yatan düşüncede, kanımızca çocukların zihinsel gelişimlerinin tamamlanmamış olması dolayısıyla kendileri için doğru kararlar veremeyeceğini, anne babalarının en onlar için en doğrusunu seçeceğini düşünen korumacı görüşün izleri vardır. Bu açıdan 15-18 yaş arasındaki gençlerin çalışmasına bu şekilde müsaade etmek çocuk işçiliğiyle mücadelede yeterli ve etkili bir yol olarak görünmese de; yine de belirli bir sınırlandırma getirmesi açısından olumludur. Yine de söylenmelidir ki tek olumlu tarafı budur ve çocuklar bu şartlarda ekonomik sömürüye açıklardır.

2. Asgari Çalışma Yaşı İle İlgili Hukuki Düzenlemeler

a. Genel Olarak

Asgari çalışma yaşına ilişkin ulusal, bölgesel ve ulusüstü düzenlemelere baktığımızda genel olarak bütün çocukları kapsayan bir asgari yaş sınırının olmadığı, belli işlerde çalışan çocuklar için bazı yaş sınırları öngörüldüğü ve asgari çalışma yaşının genelde zorunlu eğitimi tamamlama yaşı ile ilişkilendirildiği görülmüştür.⁸⁸ Özellikle bu konuda UÇÖ'nün sözleşme ve tavsiye kararlarında asgari çalışma yaşının işin niteliğine göre belirlendiğini görebiliriz.⁸⁹

ESKHS'nin 10. maddesinde asgari yaş sınırının taraflarca saptanması gerektiğini belirlemiştir. ÇHS de asgari çalışma yaşına bir standart getirmemekte, genel ifadeler içermektedir. ÇHS 32. maddesinde çocukların çalışmaya başlaması

⁸⁸ Bakırcı, **a.g.e.**, s.216.

⁸⁹ Centel, **a.g.e.**, s.94

için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı belirlenmesi öngörülmüştür. ÇHK, asgari çalışma yaşının taraf devletlerce belirlenmesinde dikkate alınacak en önemli belgenin UÇÖ'nün 138 Sayılı Sözleşmesi olduğunu belirtmektedir.⁹⁰ Ancak ÇHS'nin 32. maddesine göre yalnızca asgari yaş belirlemek yeterli olmayacak aynı zamanda sosyal baskının asgari çalışma yaşının altındaki çocukların sömürüye açık hale gelmesine yol açtığı fiili durumlara karşı da önlem alınacaktır, bu kapsamda ÇHK; 32. maddenin etkili biçimde uygulanabilmesi için iş müfettişliği, şikayet mekanizmaları ve ihlal durumunda caydırıcı cezalar gibi birtakım önerilerde bulunmuştur.⁹¹

b. BM Uluslararası Çalışma Örgütü

Sanayi İşlerinde En Az Çalışma Yaşı: UÇÖ'nün sanayi işlerinde ilk kabul ettiği sözleşme, 1919 tarihli, 5 Sayılı Sanayi İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların En Az Yaşının Tespiti Hakkındaki Sözleşme'dir. Bu sözleşme, 1937 tarihinde 59 No'lu sözleşme ile değişikliğe uğramıştır. 5 Sayılı Sözleşme, sanayi işyerlerinde 14 yaşından küçüklerin çalıştırılmasını yasaklamış, tehlikeli olmayan işler, yalnız işverenin aile üyelerinin çalıştığı işyerlerinde yapılan işler, meslek okullarındaki çocuklar hakkında istisna hükümleri getirilmiştir.

59 Sayılı Sözleşme ile en az çalışma yaşı 14'ten 15'e yükseltilmiştir. Buna göre sanayi işlerinde çalıştırılacaklar için en az çalışma yaşı 59 Sayılı Sözleşme ile 15 olarak belirlenmiştir. 59 Sayılı Sözleşmenin 1. maddesinde, sanayi işletmelerinin

⁹⁰ "Komite ayrıca taraf devletin çocuk işçiliğine ilişkin yasalarını ve politikalarının, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin hükümlerine ve ilgili UÇÖ sözleşmelerine uygun olmasının sağlanmasını tavsiye eder." CRC/C/5/Add.14 Committee On The Rights Of The Child, Fifth Session Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Article 44 Of The Convention Concluding Observations Of The Committee On The Rights Of The Child: Namibia, para. 10 ve 21.

"Komite çocuk işçiliği konusunu ele almak üzere ivedilikle yasal reformlar yapılması ve önleyici kampanyalar başlatılması gerektiği görüşündedir. Komite Hükümete bu konularda UÇÖ'den teknik yardım istemesini tavsiye eder." CRC/C/15/Add.28 24 October 1994, Committee On The Rights Of The Child, Seventh Session Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Article 44 Of The Convention Concluding Observations Of The Committee On The Rights Of The Child: Spain, para. 24.

⁹¹ "... Çocukların çalıştırılmalarıyla ilgili yasalar uygulanmalı, bir iş teftişi sistemi geliştirilmeli, şikayetler araştırılmalı ve ihlal durumlarında sert cezalar getirilmelidir. Bu arada ev işlerinde çalışan çocuklar dahil olmak üzere özel sektörde çalışan çocuklara özel olarak dikkat edilmelidir. Komite ilgili Hükümetin bu alanda UÇÖ ile işbirliği yapmasını tavsiye eder. CRC/C/15/Add.57 7 June 1996, Committee On The Rights Of The Child Twelfth Session Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Article 44 Of The Convention Concluding Observations Of The Committee On The Rights Of The Child: Nepal, para.36.

neler olduğu maddeler halinde açıklanmış, ayrıca aynı madde içinde her ülkenin yetkili makamına sanayi, ticaret ve tarımı ayıran sınırı tespit etme sorumluluğu getirilmiştir.

Tarım İşlerinde En Az Çalışma Yaşı: 1921 tarihli 10 Sayılı Sözleşme ile 14 olarak belirlenmiştir. 14 yaşından küçüklerin, sadece okul saatleri dışında, eğitimlerine zarar vermeyecek tarım işlerinde çalıştırılabilecekleri hüküm altına alınmıştır.

Deniz İşlerinde En Az Çalışma Yaşı: ilk sözleşme 1920 tarihli 7 No'lu sözleşmedir. 7 No'lu sözleşme ile 14 yaş olarak belirlenen deniz işlerinde asgari çalışma yaşı, 1936 tarihinde kabul edilen 58 No'lu sözleşme ile 15 yaşa yükseltilmiştir.

Deniz işlerinde çalışma yaşına ilişkin bir diğer sözleşme 1921 tarihli Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tespitine Dair Sözleşme'dir. Bu sözleşmenin 2. maddesi ile, on sekiz yaşından küçük kimselerin gemilerde trimci ve ateşçi sıfatıyla çalıştırılmasını yasaklanmıştır.

Sanayi Dışı İşlerde En Az Çalışma Yaşı: 1937 yılında kabul edilen 60 Sayılı Sanayi Dışında İşlerde Çocukların Asgari Yaşı Konusundaki Sözleşme çocukların asgari çalışma yaşını 15 olarak düzenlemiştir.

İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme: UÇÖ'nün çocuk istihdamına yönelik en önemli sözleşmesi 138 Sayılı Sözleşmedir. Bu sözleşme, çocukların çalıştırılmasına tamamen son vermek amacıyla, sınırlı sayıdaki ekonomik sektöre uygulanabilen ve zamanla mevcutların yerine geçecek bir genel belge oluşturulması amacıyla 26 Haziran 1973 tarihinde kabul edilmiştir. 138 sayılı Sözleşme ile, değişik iş alanlarında daha önce kabul edilen UÇÖ sözleşmeleri belirlenen asgari çalışma yaşına genel bir düzenleme getirilmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 25/05/1998 tarihinde 4334 sayılı Kanunla onaylamıştır.

Bu sözleşme ile her taraf devlet çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve istihdama ve çalışmaya kabul için asgari yaşın giderek gençlerin fiziksel ve zihinsel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika takip etmeyi kabul etmektedir.

UÇÖ 138 Sayılı Sözleşme asgari yaşa ilişkin tüm kriterleri tek bir belgede toplama amacıyla yazılmıştır. Sözleşmenin başlangıç bölümünde bazı çalışma

alanlarına ilişkin uygulanacak asgari çalışma yaşı sınırının belirlendiği sözleşmeler yerine çocuk işçiliğini tamamiyle ortadan kaldırma düşüncesiyle bu sözleşmenin hazırlandığı vurgulanmıştır.

Daha sonra sözleşmeye ilişkin 146 Sayılı Tavsiye Kararı'nda sözleşmenin uygulanmasına yönelik ayrıntılı tavsiyelerde bulunulmuş, çocukların gereksinimlerinin ve yoksullukla mücadele önlemlerinin ulusal politikalarda yer alması gerektiği vurgulanmıştır. Tavsiye kararları taraf devletler için yükümlülük doğurma amacına yönelik olmayıp, yalnızca taraf devletlerin yasal düzenlemeleri oluştururken yararlanabileceği yol gösterici işleve sahip rehber kurallardır.⁹²

138 Sayılı Sözleşme bütün ekonomik faaliyet alanlarını, ücret karşılığında ya da bağımsız olarak çalışan bütün çocukları kapsamaktadır.⁹³ Bu açıdan “istihdama kabulde asgari yaşa ilişkin sözleşme” şeklinde yapılan çevirinin hatalı olduğu görüşü savunulmuştur. Zira sözleşmenin öngördüğü asgari yaş sınırları yalnızca bağımlı çalışmaya yönelik değil, çocukların bağımsız çalışması durumunda da uygulanmalıdır. Ayrıca hukuki bir anlaşma olmaksızın çalışan çocukları ve aile işlerinde ücretsiz çalışan çocukları da kapsamalıdır. UÇÖ birçok taraf devletin sözü edilen bu gruptaki çocukları kapsam dışında bırakmakta olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle sözleşmenin taraf devletlere çocukları istihdam eden işverenleri denetlemenin yanında, bağımsız ve/veya ücretsiz çalışan çocukların da denetlenmesi hususunda bir yükümlülük yüklediği söylenebilir.

138 Sayılı Sözleşmenin 2. Maddesinin 1. fıkrası ile taraf devletlere asgari işe alma ve çalışma yaşı belirleme ve bu yaştan altında çalışmaya izin vermeme yükümlülüğü getirilmektedir.

“Bu sözleşmeyi onaylayan her Üye, onay belgesine ekleyeceği bir beyanla, kendi ülkesinde ve kendi ülkesinde tescil edilmiş/(kayıtlı bulunan) ulaşım araçlarında istihdama yahut çalışmaya kabul için asgari yaş sınırını belirleyecektir; bu sözleşmenin 4. ve 8. maddeleri

⁹² Gemalmaz, Genel Teori, s. 787.

⁹³ ILO, General Survey by the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations: Minimum Age, ILO, 67th Session, Report III, para.35.

saklı kalmak kaydıyla, bu yaşı altındaki hiç kimse herhangi bir meslekte istihdama ve çalışmaya kabul edilmeyecektir.”⁹⁴

Bu madde uyarınca belirlenecek yaş sınırı zorunlu eğitim yaşının bittiği yaşın altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacaktır.

“Bu maddenin 1. Paragrafına göre belirlenen asgari yaş sınırı, zorunlu öğrenimi tamamlama yaşının altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacaktır.”⁹⁵

146 Sayılı Tavsiye kararı da asgari çalışma yaşının ekonomik faaliyetlerin bütün sektörlerinde aynı düzeyde belirlenmesi ve amacın işe kabul veya çalışmada asgari yaş sınırını zamanla 16’ya çıkarmak olması gerektiğini önermektedir.⁹⁶ UÇÖ’ye göre sözleşme belirli bir asgari yaşı sabit sayan statik bir belge olarak hazırlanmamıştır. 138 Sayılı Sözleşme standartların zamanla geliştirilmesini ve bu amaca yönelik kararlı girişimleri öngören dinamik bir belgedir.⁹⁷

2. Maddenin 4. Fıkrasında ekonomik ve eğitim olanakları olmayan taraf devletlere başlangıçta asgari yaş sınırını 14 olarak belirleme istisnası getirilmiştir.

“Bu Maddenin 3. Paragraf hükümlerine bakılmaksızın/(rağmen) ekonomisi ve eğitim olanakları yeterince gelişmemiş olan, her Üye varsa ilgili işveren ve işçi örgütleriyle istişarede bulunduktan sonra asgari yaşı başlangıçta 14 olarak belirleyebilir.

Bir önceki paragraf hükmüne göre asgari yaşı 14 olarak belirleyen her Üye bu sözleşmenin uygulanmasına ilişkin olarak Uluslararası Çalışma Örgütü Anayasası’nın 22. maddesine⁹⁸ göre sunacağı raporlara;

⁹⁴ Çev: Gemalmaz, İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, s.669.

⁹⁵ Çev: Gemalmaz, a.e., s.670.

⁹⁶ Recommendation concerning Minimum Age for Admission to EmploymentAdoption: Geneva, 58th ILC session (26 Jun 1973), para.6

⁹⁷ Hodgkin, a.g.e., s.431.

⁹⁸ “Madde 22: Üyelerden her biri, katılmış olduğu sözleşmeleri yürürlüğe koymak için aldığı tedbirler hakkında Milletlerarası Çalışma Bürosuna yıllık bir rapor göndermeyi taahhüt eder. Bu raporlar Yönetim Kurulu tarafından gösterilen şekilde yazılacak ve onun istediği sarıh bilgileri ihtiva edecektir.” Maddenin resmi çevirisi için bkz: RG, 01.06.1948, s.6833.

- a) Yaşı bu şekilde belirlemesi nedeninin devam ettiği ya da
- b) Belirtilmiş olan bir tarihten itibaren söz konusu hükümlerden yararlanma hakkından vazgeçtiği hususunda bir açıklamaya yer verecektir.”⁹⁹

UÇÖ Anayasası 22. maddeye göre sunulacak raporlarda bu belirlemenin gerekçeleri ve bu istisnadan faydalanma süresi bildirilecektir. 138 Sayılı Sözleşmede böyle bir istisna olsa da 182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesinde hiçbir istisna yoktur.

138 Sayılı Sözleşme hafif işlerde çalışma yaşının 13-15 yaş arası olabileceğini öngörmüştür.

“Ulusal mevzuat 13-15 arası yaşlardaki kişilerin, sağlıklarına veya gelişmelerine zarar vermesi ihtimali bulunmayan ve okula devamlarını, yetkili makamın onayladığı mesleğe yöneltme veya mesleki eğitim programlarına katılmalarını veya derslerden yararlanmalarını engellemek koşuluyla hafif işlerde çalışmalarına veya istihdamlarına izin verilebilir.”

Yine istisnai olarak; ekonomisi ve eğitim faaliyetleri yeterince gelişmemiş olan devletler için hafif işlerde asgari çalışma yaşının 12 olabileceği de düzenlenmiştir.

Sözleşmenin 7. Maddesinin 2. Fıkrasına göre 15 yaşını geçen ancak zorunlu eğitimini tamamlamamış kişiler de hafif işlerde çalışabilir.

“Ulusal yasalar yahut (diğer/alt) düzenlemeler mevzuat en az 15 yaşında olan fakat henüz zorunlu öğrenimlerini tamamlamamış bulunan kişilerin bu Maddenin 1. Paragrafının (a) ve (b) bentlerinde düzenlenen koşullara uygun işlerde istihdamlarına yahut çalışmalarına izin verilebilir.”¹⁰⁰

⁹⁹ Çev: Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri, s.670.

¹⁰⁰ Çev: Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri, s.674.

Hafif işler çocuk ve gençlerin sağlık veya gelişmelerine zarar vermesi ihtimali bulunmayan ve okula devamı yetkili makamlarca uygun bulunan; mesleğe yöneltme veya mesleki eğitim programlarına devamı veya alınan derslerden yararlanma kapasitesini etkilemeyen işlerdir. Hafif işlerin ne olduğu sözleşmede düzenlenmemiş, bu işlerin ne olduğu ve koşullarını belirleme yetkisi taraf devletlere bırakılmıştır.

Çocukların tehlikeli işlerde çalışmasına ilişkin UÇÖ 138 Sayılı Sözleşmenin 3. Maddesinin 1.fıkrasına göre asgari yaş 18'dir.

“Niteliği ya da yerine getirildiği koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istihdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18'in altında olmayacaktır.”¹⁰¹

Gençlerin sağlık, güvenlik ve ahlakına zarar verebilecek özellik ve koşulları taşıyan her çeşit iş veya çalışma tehlikeli iştir. 146 Sayılı Tavsiye kararı bu tür işlerde asgari çalışma yaşının 18'e yükseltilmesi için gerekli önlemlerin derhal alınmasını öngörmektedir.

182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi UÇÖ'nün 1999 yılında kabul ettiği sözleşmesidir. Türkiye bu sözleşmeyi 25.01.2001 tarihli, 4623 sayılı Kanun ile onaylamıştır.

182 Sayılı Sözleşme, 18 yaşın altındakileri çocuk olarak tanımlamaktadır.

Çocukların ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla yada mecburi çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimleri, çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılması, bunlar için tedarikini ya da sunumu, çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılması, bunlar için tedariki ya da sunumu, doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık,

¹⁰¹ Çev: Gemalmaz, a.e., s. 670.

güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işler, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak kabul edilmiştir.

Sözleşmenin 3. maddesi ile, taraf devletlere, doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri, ilgili işçi ve işveren kuruluşlarına danıştıktan sonra, uluslararası standartlar ve 1999 tarihli En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliği Tavsiye Kararını dikkate alınarak belirleme görevi verilmiştir.

En kötü çalışma biçimlerini düzenleyen 182 Sayılı Sözleşme; 138 Sayılı Sözleşmede sayılan tehlikeli işleri, en kötü çocuk çalışması olarak kabul etmektedir. 182 sayılı sözleşmede belirlenen asgari yaş 18'dir.

Tehlikeli işlerde çalışma yaşının istisnası olarak; 138 Sayılı Sözleşmenin 3. Maddesinin 3. fıkrasına göre belirli koşullara sahip olması durumunda 16 yaşından itibaren gençlerin tehlikeli işlerde çalışabileceği düzenlenmektedir.

“Ulusal yasalar yahut yetkili makam bu maddenin 1. Paragrafi hükümlerine bakılmaksızın, varsa ilgili işveren ve işçi örgütlerine danışarak, söz konusu genç kişilerin sağlığı, güvenliğinin ve ahlakının tam olarak güvenceye alınması ve genç kişilerin ilgili faaliyet dalında yeterli özel öğrenim veya mesleki eğitim görmeleri koşuluyla 16 yaşından itibaren istihdamlarına veya çalışmalarına izin verebilir.”¹⁰²

UÇÖ tehlikeli işlerin kapsamına nelerin gireceğinin belirlenmesini taraf devletlere bırakmıştır, bunun taraf devletlerce belirlenmemesi sözleşmeye aykırılıktır.

Taraf devletler tehlikeli işlerin kapsamını çalışan ve işveren örgütlerine danışarak ve 146 Sayılı Tavsiye kararının önerileri doğrultusunda belirlemelidir.

UÇÖ'nün tüm bu düzenlemelerini istisnalarla birlikte özetleyecek olursak; genel olarak 14 yaşında; tehlikeli işlerde 16 yaşında; hafif işlerde 13 ve hatta 12 yaşındaki çocukların çalıştırılması mümkün olabilmektedir. Bu nedenle 138 Sayılı Sözleşmenin başlangıç bölümünde asgari yaş standardını geliştirmek, yükseltmek ve

¹⁰² Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri, s.671.

çocuk işçiliğini tamamiyle ortadan kaldırmak olarak tanımlanan esas amacın henüz gerçekleştirilemediği tarafımızca yorumlanmaktadır.

c. Avrupa Sosyal Şartı Sistemi

Ekonomik ve sosyal hakların bölgesel düzlemde düzenlendiği bu sistemde 1961 yılında Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ) ve 1996 tarihinde Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ) belgeleri üretilmiştir. Bu belgelerde ESKHS'den farklı olarak kültürel haklar kapsam dışında bırakılmış, yalnızca ekonomik ve sosyal haklar düzenlenmiştir.¹⁰³

ASŞ ve GGASŞ'de çocukların ekonomik sömürüden korunmasına ilişkin düzenlemeler; 7. maddede düzenlenmiştir. 7. maddenin 1. fıkrasında asgari çalışma yaşı 15 olarak belirlenmektedir.

GGASŞ'nin 7. Maddesi şu şekildedir;

“Taraflar, çocukların ve gençlerin korunması hakkının etkin bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla;

1. Çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmadığı öngörülmüş hafif işlerde çalıştırılmaları durumu dışında işe kabulde asgari çalışma yaşının 15 olmasını sağlamayı;
2. Tehlikeli veya sağlığa zararlı olduğu öngörülen işlerde, asgari çalışma yaşının 18 olmasını sağlamayı;
3. Henüz zorunlu eğitim çağında olanların, eğitimlerinden tam anlamıyla yararlanmalarını engelleyecek işlerde çalıştırılmamalarını sağlamayı;
4. 18 yaşından küçüklerin çalışma sürelerinin, gelişmeleri ve öncelikle de mesleki eğitim gereksinimleri uyarınca sınırlandırılmasını sağlamayı;
5. Genç işçilerin ve çırakların adil bir ücret ya da uygun nitelikteki başka ödenekleri almaları hakkını tanımayı;

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz: İzzet Mert Ertan, **Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi**, İstanbul, Beta, 2015.

6. Gençlerin, işverenlerin izniyle normal çalışma saatlerinde mesleki eğitimde geçirdikleri sürenin, günlük çalışma süresinden sayılmasını sağlamayı;
7. 18 yaşın altındaki çalışanlara yılda en az dört haftalık ücretli izin hakkını tanımayı;
8. 18 yaşın altındaki kişilerin, ulusal yasalar ve yönetmeliklerle belirlenen işler dışında gece işinde çalıştırılmamalarını sağlamayı;
9. Ulusal yasalar veya yönetmeliklerle belirlenen işlerde çalışan 18 yaşın altındaki kişilere düzenli sağlık kontrolünü sağlamayı;
10. Çocukların ve gençlerin özellikle doğrudan veya dolaylı olarak işlerinden doğan tehlikeler başta olmak üzere, uğradıkları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunmalarını sağlamayı taahhüt ederler.”¹⁰⁴

ASŞ'nin 7. maddesinde de benzer bir düzenleme bulunmakta idi. Ancak GGASŞ ile 7. maddenin 2. fıkrasında, 4. fıkrasında ve 7. fıkrasında değişiklik yapılmıştır. 2. fıkradaki değişiklik tehlikeli ve sağlığı zararlı olduğu öngörülen işlerle ilgilidir. ASŞ'de bu konuda bir yaş sınırı düzenlenmeyerek, tehlikeli ve sağlığa zararlı olduğu öngörülen işlerde, daha yüksek bir asgari çalışma yaşı belirleme yetkisi taraf devletlere bırakılmıştır. Ancak GGASŞ tereddüte yer bırakmayacak şekilde tehlikeli ve sağlığa zararlı olduğu öngörülen işlerde çalışma yaşını 18 olarak belirlenmiştir. 4. fıkra ise ASŞ 16 yaşından küçüklerin çalışmasının sınırlandırılmasını düzenlerken, GGASŞ bu yaş sınırını 18'e yükseltmiştir. Son olarak 7. fıkra düzenlenen ücretli izin konusunda, ASŞ'de yılda üç haftadan az olmayan ücretli izin düzenlemesine yer verilmişken, GGASŞ'de asgari dört haftalık ücretli izin hakkına sahip olmasını sağlamak yükümlülüğü öngörülmüştür. Bu değişikliklerin tamamı çocuk çalışmasının sınırlandırılması yönünde isabetli ve olumlu değişikliklerdir.

GGASŞ 7. maddesinin 1. fıkrasında çocukların sağlık, ahlak ve eğitimi için zararlı olmayacağı belirlenmiş hafif işlerde genel asgari çalışma yaşının altında çalıştırılmasına izin vermektedir.

¹⁰⁴ Çev: Gemalmaz İnsan Hakları Belgeleri Bölgesel Sistemler, s. 357.

Komite tarım ve ev hizmetleri gibi işlerin otomatik olarak hafif iş sayılmayacağını belirtmiştir. Komite daha sonra kararlarını ulusal durumların ışığı altında olayları tek tek ele alarak vermiştir. Komite sonuçta bütün çalışma kategorilerine ilişkin ilkeler oluşturmaya çalışmış istisnai olarak çocukların çalıştırılabileceği hafif iş biçimlerini sınırlı bir listede belirlenmesi gerektiğini ve bu işlerin çocukların ahlaklarına sağlık ve eğitimlerine engel oluşturmaması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁵

3. Ara Değerlendirme

Görüleceği üzere asgari çalışma yaşı düzenlemeleri, çocuk işçiliğinin önüne geçmek için kullanılabilecek en önemli enstrümandır. Türkiye’de asgari çalışma yaşı, UÇÖ’ye uygun olarak 15 olarak belirlenmiştir. İş Kanunu’na göre genel asgari çalışma yaşı 15’tir, 14 yaşını doldurmuş olanların ilköğretimi tamamlamış olmak şartıyla; bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine engel olmayacak ve eğitime devam edenlerin eğitimine engel olmayacak şekilde hafif işlerde çalışmaları mümkün kılınmıştır. Hafif işlerin kapsamına nelerin gireceğinin tanımı Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılması Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’te (ÇGİÇY) belirlenmiştir. Yönetmelikte hafif iş, yapısı ve niteliği itibarıyla ve yerine getirilmesi sırasındaki özel koşullara göre çocukların gelişmelerine, sağlıklarına, güvenliklerine zararlı etki ihtimali olmayan, okula devamını, mesleki eğitimini veya yetkili merciler tarafından onaylanmış eğitim programına katılımını ve bu tür faaliyetlerden yararlanmasını engellemeyen işler olarak tanımlanmaktadır. Hafif işlerde çalışması için ilköğretimin bitirilmesi zorunlu olduğundan, yönetmelikte bahsedilen eğitim; ilköğretimden sonraki eğitimidir.

İş Kanunu dışında kalan işler, özel düzenlemeye tabi değillerse 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu’na (UHK) tabiidirler. Bu kanun uyarınca 12 yaşından küçükler çalıştırılmazlar. UHK ulusalüstü düzenlemelerden oldukça önce

¹⁰⁵ Conclusions 2015, Statement of interpretation on Articles 7/1 and 7/3

yürürlüğe giren ve halen yürürlükte olan bir Kanun olarak; hem ulusalüstü düzenlemelerden oldukça geridedir hem de ulusal düzenlemelerle çelişki içerisinde. Bu açıdan 1930 tarihli bu Kanunun günümüzün ihtiyacına cevap veremediği söylenebilir.

Deniz İş Kanunu'nda en az çalışma yaşını belirleyen bir hüküm olmasa da, Gemi Adamları Yönetmeliği'nde miçoluk ve silicilik için 16 yaşını bitirmiş olma koşulu aranmaktadır.

Çocukların eğlence, oyun, içki ve benzeri amaçlı halka açık yerlerde 18 yaşından önce çalıştırılması Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu uyarınca yasaklanmıştır.

222 Sayılı İlköğretim Kanunu uyarınca ilköğretim çağına olup da ilköğretim kurumlarına devam etmeyenler hiçbir resmi ve özel iş yerinde veya her ne suretle olursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmazlar. İlköğretime devam edenlerin ise bu durumlarını belgelemek şartıyla ve İş Kanunu hükümlerince ancak ders saatleri dışında çalışmaları mümkündür.

İş Kanunu'na göre maden ocakları, kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında ve su altında çalışılacak işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınlar çalıştırılmaz. Yer üstünde yapılan bu tür işler ÇGİÇY ile Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği (ATİY) tarafından yasaklanan işler kapsamına girmiyorsa 15 yaşını doldurmuş gençler çalıştırılabilirler.

İş Kanunu'na göre 16 yaşını doldurmamış gençler ve çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmazlar. Ancak işe ilişkin mesleki eğitim almak ve sağlık ve güvenliklerinin tam olarak sağlanması koşulu ile 16 yaşını bitirmiş gençler çalıştırılabilir. ATİY kapsamında ağır ve tehlikeli işlerin neler olacağı düzenlenmiştir. ÇGİÇY de ağır ve tehlikeli işler konusunda ATİY'e atıfta bulunmaktadır.

ÇGİÇY'e göre 18 yaşını doldurmamış çocuk ve gençler, güvenliklerine zarar verebilecek işlerde, ruh sağlığı, sosyalleşmeleri ve mutluluklarına olumsuz etkisi olan işlerde, açık şekilde ya da uzman hekim raporu ile fiziksel ve psikolojik yeterliliklerini aşan işlerde, hangi nitelikte olursa olsun çocuklara karşı suç işlemiş veya herhangi bir kişiye karşı yüz kızartıcı suç işlemiş işveren yanında

çalıştırılmazlar. Bu hükümle çocukların işyerinde fiziksel, duygusal ve cinsel şiddetten korunması amaçlanmıştır.

Asgari çalışma yaşıyla birlikte zorunlu eğitim düzenlemeleri de çocuk işçiliğinin nitelik ve niceliğini değiştirecek düzenlemelerdir. Aynı zamanda asgari çalışma yaşı düzenlemelerinin çocukların eğitim hakkını kullanabilmelerinin teminatı olduğu da söylenebilir. Nitekim UÇÖ 70 sayılı Tavsiye Kararında asgari çalışma yaşı ile eğitim hakkı arasındaki ilişkiye dikkat çekerek; çocuğun öğrenim görme imkanının bulunduğu ülkelerde zorunlu eğitim çağındaki çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasını istemiştir.¹⁰⁶

ÇHS'ye taraf devletler asgari çalışma yaşı ile ilgili yaptıkları hukuki düzenlemeler ile çocuğu çalışma hayatından uzak tutacak aynı zamanda eğitim hakkı çerçevesinde gelişimine uygun bir eğitim ve öğrenim görmesini de sağlayacaklardır.

¹⁰⁶ Recommendation concerning Minimum Standards of Social Policy in Dependent Territories, Philadelphia, 26th ILC session (12 May 1944), para.17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASGARİ ÇALIŞMA YAŞININ ÇOCUĞUN EĞİTİM HAKKINA ETKİSİ

A. Çocuğun Eğitim Hakkı Ve Özgürlüğü

1. Genel Olarak

Eğitim insanlık tarihinin başından bugüne toplumsal gelişmelerin gelecek nesillere aktarılması için önemli bir araç olmuştur. İnsanın yaşamını sürdürebilmek için doğuştan sahip olduğu yetenekleri sınırlıdır, bu bakımdan insanın gelişim sürecindeki davranışlarını başkalarından öğrendiği göz önüne alınırsa, insanın dünyaya gelmesinden itibaren bir eğitim süreci içerisinde olduğu söylenebilir.¹⁰⁷

Kant'a göre insanın dünyaya gelmekle beraberinde getirdiği işlenmemiş yeteneklerinin gelişmesi için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlar bakım, eğitim, varılması gereken amaç, öğrenmek, elde ettiği başarıları kuşaktan kuşağa devretmek, çalışmak ve devlet kurmaktır.¹⁰⁸ İnsanın eğitimden beklentisi gereksinimlerini karşılamak konusunda kendisine yardım etmesidir. İnsan yeteneklerini geliştirerek gereksinimlerini karşılamakta, sosyal ilişkiler kurabilmekte, sağlıklı yaşamaktadır. Dolayısıyla kişinin yeteneklerini geliştirebilmesi için eğitim hakkından yararlanabilmesi gerekmektedir.¹⁰⁹

İnsanlık öğrendiklerini sonraki nesillere aktararak medeniyetler inşa edebilmiş, toplumların her alandaki birikimleri geleceğe aktarılabilmiştir. Zira bilgi ancak eğitimle gelecek kuşaklara aktarılır. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte eğitimin gelişmiş toplumlar için ne denli önem arz ettiği anlaşılmıştır. Hatta günümüzde gelişmişliğin en önemli ölçütlerinden birinin eğitim olduğu söylenebilir. Eğitim kavramının eski bir kavram olduğu görülse de eğitimin bir hak olarak kabul edilmesinin tartışılması insanlık tarihine oranla oldukça yenidir. Eğitim olgusu ve

¹⁰⁷ Savaş Koçyiğit, "Uluslararası Belgeler ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.13.

¹⁰⁸ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, İstanbul, Remzi kitabevi, 1988, s.45.

¹⁰⁹ Selminaz Adıgüzel, *Uluslararası Hukukta ve Türkiye'de Eğitim Hakkı*, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2016, s.67.

kavramına ilişkin araştırmaların da 19. ve 20. Yüzyılda sistematik olarak arttığı gözlemlenmektedir.¹¹⁰

Esasen eğitim, ilk topluluklardan beri vardır. İlkel topluluklarda savunma, avlanma ve toplayıcılık gibi beceriler konusunda elbette çağdaş eğitimde olduğu gibi planlı ve düzenli olmasa da kuşaklar arası bir eğitim söz konusuydu.¹¹¹

İnsan toplumla var olan bir varlıktır. Bu açıdan toplumların kurallarına uyması ve öğrenmesi gereklidir. Modern topluma geçilmesiyle birlikte; gelişen teknolojinin öğretilmesi gibi amaçlarla; amaçlı, planlı ve düzenli eğitim, uzman eğitimciler, yeterli eğitim ortamı ortaya çıkmaya başlamıştır.¹¹²

a. Eğitim Kavramı

Eğitim kavramı, 1789 Fransız Devrimi ile gündeme gelmiştir. 1791 tarihli Fransa Anayasası; “Bütün vatandaşlar için aynı olmak ve öğretilecek şeylerin tüm insanlara gerekli olan kısmı parasız öğretilmek üzere eğitim örgütü kurulacaktır” hükmünü öngörmüştür. Yurttaşın eğitim hakkını, devletin eğitim ödevini ayrıntılarıyla belirleyen “Ulusal Eğitim Tasarısı”; içerdigi ilkeler ve önerileriyle hem Fransa hem de başka ülkeler için önemli bir kaynak olmuştur.

Devrimi izleyen toplumsal ve siyasal gelişmeler neticesinde, eğitim yükümlölük olma niteliğini sürdürmüştür. Bu bağlamda Avrupa’da, parasız ilköğretim zorunlu ilköğretimden yaklaşık yüz yıl sonra gündeme gelebilmiştir.¹¹³

Araştırmacılar tarafından vurgulanan en önemli husus eğitimin insan yaşamının başından sonuna kadar sürdüğü, bireysel ve toplumsal farklılıklar göstermesi nedeniyle tanımlanması oldukça zor olan bir kavram olduğudur. Eğitim tarihi incelendiğinde her toplumun eğitim sisteminin farklı tecrübeler neticesinde şekillendiğı görölmektedir. Toplumların gelişmişlik düzeyleri ve yaşamışlıkların oluşturduğu örf ve adetlerin farklı olması sonucunda farklı eğitim sistemlerinin ve

¹¹⁰ Mustafa Ergün, **Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları**, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s.16.

¹¹¹ Nuri Yaşar, **Avrupa İnsan Hakları Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.74.

¹¹² Ergün, a.e., s.16.

¹¹³ Lütfiye Öz, “Çocuk Hakları Bağlamında Çocuklarda Eğitim Hakkı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2013, s.27.

metotlarının oluştuğu söylenebilir. Toplumsal farklılıklar bir yana bırakılacak olursa eğitimi; insanın doğasından gelen özellikler temel alınarak hayatlarının devamında kendilerine gerekli olacak bilgi ve becerileri öğrenmesi, hayata hazırlanması, yeteneklerini geliştirmesi ve böylece insan davranışlarının yönlendirilmesi ve değiştirilmesi süreci olarak tanımlamak mümkündür.¹¹⁴

Eğitim ve öğretim kavramları genellikle birlikte kullanılan ve anlamları karıştırılan kavramlardır. Eğitim kavramı yukarıda açıkladığımız üzere hayat boyu süren çok geniş bir anlam ifade ederken, öğretim kişinin belli konularda eğitim görmesi anlamına gelen daha dar bir anlama sahiptir. Başka bir deyişle öğretim, kişinin belirli bir konudaki zihinsel yeteneklerinin geliştirilmesi, ona bilgi kazandırılmasıdır.¹¹⁵ Öğretim; eğitimin alt görünüşlerinden birisidir. Bu bakımdan daha kapsayıcı bir ifade olması ağıısından literatürde “eğitim hakkı” ifadesinin kullanıldığı düşünölmektedir.¹¹⁶

AİHM eğitimi bir toplumda yetişkinlerin inançlarını, kültürlerini ve diğer değerlerini küçöklere aktarmaya çalışması sürecinin tümü olarak tanımlarken, öğretim kavramının ise özellikle bilginin aktarılması ve entelektöel gelişme anlamına geldiğini vurgulamıştır.¹¹⁷

ESKHK eğitim hakkı konusundaki 13 no’lu Genel Yorumu’nda eğitimin ekonomik ve sosyal olarak marjinalleşmiş yetişkinlerin ve çocukların kendilerini yoksulluktan kurtarabilecekleri ve toplumlarına tam olarak katılmanın yollarını bulabilecekleri temel araç olarak tanımlamıştır.¹¹⁸

UNESCO, eğitim terimini, bireylerin ve sosyal grupların ulusal ve uluslararası topluluklar içerisinde ve bunların yararına olacak şekilde; kendi kişisel

¹¹⁴ Niyazi Altunya, **Eğitim Hakkı**, 75 Yılda Eğitim, Türkiye Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.79

¹¹⁵ Halis Ayhan, **Eğitim Bilimine Giriş**, şule Yayınları, İstanbul, 1995, s. 44,45.

¹¹⁶ Davut Okçu, “Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi”, **Yüzöncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakölteı Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:I, Haziran, 2007, s.46.

¹¹⁷ Campbell ve Cosans v. Birleşik Krallık, Karar Tarihi: 25 şubat 1982, Series A No.48 para.33. Aktaran: H. Burak Gemalmaz, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Türk Hukukunda Çocuğun Bedensel Cezaya Karşı Korunması**, Legal Kitabevi, İstanbul, 2005, s.131.

¹¹⁸ CESCR General Comment No. 13: The right to education (article 13) (1999), E/C.12/1999/10, 8 December 1999, para.1.

kapasite, tutum, yetenek ve bilgileriyle bilinçli bir şekilde gelişmeyi öğrendikleri tüm sosyal yaşam süreci olarak tanımlamıştır.¹¹⁹

b. Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Kavramları

Eğitim insanların sağlıklı, üretken ve kültürel açıdan zengin bir hayat sürmeleri için gereklidir. Eğitimin gerçekleştirilemediği toplumlarda demokrasi ve toplum barışı zarar görür. Bu nedenle eğitim hakkı çağdaş ve demokratik toplumun bir gereğidir.¹²⁰

Eğitimin insan yaşamındaki ve toplumsal düzeydeki önemi anlaşıldıkça ve insan hakları hukuku uluslararası gündemde yer almaya başladıkça eğitim hakkı da tüm insan hakları belgelerinde yer bulmaya başlamıştır. Ulusal hukuklarda da sosyal devlet algısı geliştikçe topluma eğitim hizmetlerinin sunulması gündeme gelmiştir.

Eğitim hakkı ayırım gözetmeksizin herkese tanınması gereken, vazgeçilemez ve devredilemez bir haktır. Bireyler eğitim sistemine çocukken dahil oldukları için eğitim hakkı denildiğinde akla çocuklar gelmektedir. Ancak eğitim elbette çocukluk dönemiyle sınırlı değildir. Eğitim hakkı insan haklarının içerisinde kategorize edilen ve ayırım gözetmeksizin tüm insanların sahip olduğu bir haktır.¹²¹

Eğitim hakkını, hakların tarihsel gelişimindeki yerinden ve niteliğinden hareketle ikinci kuşak haklar içerisine dahil etmek mümkündür.¹²² Eğitim hakkının gerçekleştirilmesinde devletlerin birtakım pozitif yükümlülükleri vardır. Devletlerin yeterli sayıda okul inşa etmesi, yeterli sayıda ve nitelikli öğretmen yetiştirmesi, bu imkanların ayırım gözetmeksizin herkes için erişilebilir olması, ücretsiz ve zorunlu eğitim düzenlemeleri, insan onuruna saygılı eğitim, çocuğun görüşünün alınması, anne babaların dini felsefi inançları doğrultusunda eğitim aldırma hakkı gibi devletlerin sağlaması gereken imkanlar örnek olarak sayılabilir.

¹¹⁹ Article 1(a) of the UNESCO Recommendation concerning education for international understanding, co-operation and peace and education relating to human rights and fundamental freedoms, adopted in Paris on 19 November 1974

¹²⁰ Akyüz, a.g.e., s.370.

¹²¹ Adıgüzel, a.g.e., s.64.

¹²² Gemalmaz, Genel Teori., s.336.

Bu açıdan eğitim özgürlüğünü çocuklara verilecek eğitimin türünü seçme özgürlüğü olarak tanımlamak mümkündür. Ulusalüstü belgelerde çocuğa verilecek eğitimin türünü seçmek özgürlüğü anne babaya tanınan bir özgürlüktür. Anne babanın dini ve felsefi inançlarına uygun eğitim seçme özgürlüğü aşağıda değineceğimiz ESKHS ve ÇHS dışında bir de özel olarak BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşme'sinin (MSHS) 18. maddesi 4. fıkrasında düzenlenmiştir. Bu düzenleme şu şekildedir:

“Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların ve, uygulanabilir olan durumlarda, yasalarca saptanmış vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.”

Bu düzenleme Sözleşmenin din ve vicdan özgürlüğünün düzenlendiği maddesinin son fıkrasında yer almıştır. Esasen eğitim özgürlüğü konusu eğitim hakkının dışında başta din ve vicdan özgürlüğü olmak üzere ifade özgürlüğü, özel yaşamın gizliliği gibi birçok temel hak ve hürriyetle yakından ilgilidir. Bu maddede yalnızca anne babalar değil; vasilere de bu hak tanınmıştır. Anne baba ve vasilerin çocuğa kendi inançlarına uygun eğitim verilmesini isteme özgürlüğü hem eğitim hakkını hem de din ve vicdan özgürlüğü haklarını ilgilendiren bir konudur.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) eğitim hakkını düzenleyen 1 no'lu Protokolün 2. maddesinde devlete eğitim öğretim alanında üstlendiği görevlerini ana babanın dini ve felsefi inançlarına uygun olarak yerine getirme yükümlülüğü yüklenmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) eğitim hakkının diğer haklarla ilişkisini bir kararında şu şekilde ortaya koymuştur;

“Sözleşme”nin hükümleri ile Protokol bir bütün olarak okunmalıdır. Yine buna göre, 2. madde”nin iki cümlesi birbirleri ile ve aynı zamanda özellikle AİHS”nin 8, 9 ve 10. maddeleri ile bağlantılı olarak okunmalıdır.”¹²³

¹²³ Case Of Kjeldsen, Busk Madsen And Pedersen v. Denmark Karar Tarihi: 07.12.1976, Application No. 5095/71; 5920/72; 5926/72, s.26, Para.52. Hasan - Eylem Zengin v. Türkiye, Karar Tarihi: 09.10.2007, Application No. 1448/04, para.47

Sözleşmelerdeki düzenlemelerden anne baba ve vasilerin eğitim öğretim faaliyetleri esnasında dini ve felsefi inançlarına saygı gösterilmesi hakkı ve bu inançlara uygun bir eğitim seçme özgürlüğü olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada her birey açısından öznel sonuçlar doğurabilecek dini ve felsefi inanç gibi kavramların devlet tarafından verilecek eğitim konusunda nasıl bir denge kurulacağı sorununun ortaya çıkarmaktadır. AİHM bu konuda eğitimin içeriğinin ve müfredatın belirlenmesinin taraf devletlerin yetkisinde olduğunu ve eğitimin kurumsallaşabilmesi için temel ve objektif olmak şartıyla dini ve felsefi bilgiler içerebileceğini düşünmektedir.¹²⁴

c. Eğitim Hakkının Kapsamı

Eğitim hakkını eğitime erişme hakkı, kaliteli eğitim hakkı, öğrenme ortamında saygı görme hakkı şeklinde üç bölüme ayırarak incelemek mümkündür. Yine bu üçlü ayırım doktrinde; eğitim hakkı, eğitimdeki haklar ve eğitimde sağlanan haklar olarak da ifade edilmiştir.¹²⁵

Eğitime erişim hakkı; herkesin ırk, din, dil, cinsiyet, etnik köken, siyasi görüş, yaş ya da engellilik durumu ayrımı yapılmaksızın ücretsiz temel eğitime erişme hakkıdır. ÇHS'nin 28. maddesinin 1. fıkrası, Devletlere, ilk, orta ve yüksek eğitimi “mevcut/işler” (available) ve “erişilebilir” (accessible) hale getirerek eğitim hakkını sağlama yükümlülüğü getirmektedir.

Yine ESKHK'nin 13 no'lu Genel Yorumu'nda eğitimin birbiriyle ilişkili ve zaruri olan dört özelliği sergilemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu dört özellik ise “mevcutluk/işlerlik” (availability), “erişilebilirlik” (accessibility), “kabul

¹²⁴ “Ancak, müfredatın düzenlenmesi ve planlanması ilk olarak Taraf Devletlerin yetkileri dahilinde bulunmaktadır. Bu durum temelde amaca uygunluk konularına ilişkindir. Bu konularda hüküm vermek AİHM'ye düşmez ve çözüm ülke ve döneme göre değişiklik gösterebilir. Özellikle 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesinde yer alan ikinci cümle, Devletlerin, devlet okullarında, verilen öğretim aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak dini veya felsefi türde objektif bilgi vermesini engellemez. Ebeveynlerin dahi bu öğretim veya eğitimin okul müfredatında yer almasına itiraz etmelerine izin vermez. Zira aksi halde tüm kurumsallaşmış öğretim uygulanamaz hale gelme riski ile karşılaşır.” Hasan - Eylem Zengin v. Türkiye, para.51.

¹²⁵ Eugeen Verhellen, **Convention on the Rights of the Child**, Garant, Third-revised Edition 2000, Leuven, s.106-111, aktaran: H. Burak Gemalmaz, a.g.e., s.146.

edilebilirlik” (acceptability) ve “uyarlanabilirlik” (adaptability) olarak belirlenmiştir. Genel Yorum’da “mevcutluk/işlerlik” (availability) unsuru; işlerliği olan eğitim kurumlarının Taraf Devletin yetki alanı içinde yeterli düzeyde mevcut olması gerekliliği olarak açıklanmıştır. Bu unsur eğitim kurumlarının binaları ve tesislerinden başka, her iki cinsiyet için sağlık tesislerinin bulunması, içme suyunun bulunması gibi hususları ve kütüphaneler, bilgisayar olanakları gibi fiziki imkanları da ifade eder. “Erişilebilirlik” (accessibility) unsuru ise; eğitim kurumları ve programlarının ayırım gözetmeksizin herkes için erişilebilir olmasını ifade etmektedir. Bu unsurun içinde “ayrımcılık yasağı” (non-discrimination), “fiziksel erişilebilirlik” (physical accessibility) ve “ekonomik erişilebilirlik” (economic accessibility) şeklinde üç ayrı alt unsur da içerdiği belirtilmiştir. Ana dört unsurdan üçüncüsü olan “kabul edilebilirlik” (acceptability); müfredat ve öğretim yöntemleri dahil olmak üzere eğitimin şeklinin ve özünün kabul edilebilir olmasıdır. Örnek olarak; eğitimin çağdaş, bilimsel ve nitelikli olmasını ifade eder. Son ana unsur olan “uyarlanabilirlik” (adaptability) ise; değişen toplumların ve toplulukların ihtiyaçlarına adapte olabilen ve çeşitli sosyal ve kültürel ortamlarda öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilen bir eğitimi ifade etmektedir.¹²⁶

Taraf Devletlerin bu yükümlülüklerini ne zaman yerine getirmiş sayılacağı konusu; her Devletin kendi özel durumuna göre değerlendirilecektir. Binalar, her iki cinsiyet için temizlik tesisleri, güvenli içme suyu ile pratik ve didaktik ekipman dahil iyi bir altyapı oluşturulması gibi bazı hususlar, gelişim durumlarından bağımsız olarak tüm ülkelerde vazgeçilmezdir. Bu hususlar minimum kalitedeki eğitim için belirleyici düzeydedir. Ancak kütüphane, bilgisayarlar ve bilgi teknolojileri gibi imkanlar yalnızca gelişmiş ülkeler için söz konusu olabilecektir.¹²⁷ Bu hususta ÇHK’nın da aynı tutumu benimsediği gözlemlenmiştir.¹²⁸

¹²⁶ CESCR General Comment No. 13: The right to education (article 13) (1999), E/C.12/1999/10, 8 December 1999, para.6.

¹²⁷ CESCR General Comment No. 13: The right to education (article 13) (1999), E/C.12/1999/10, 8 December 1999, para.6.

¹²⁸ ÇHK’nın önerileri Devletlerin gelişim düzeylerine göre açıkça farklılık göstermektedir. Örneğin bazı raporlarda bilgisayar kullanımının yaygınlaştırılması önerilirken bkz: CRC Committee, Concluding Observations: St. Vincent and the Grenadines (UN Doc. CRC/C/118, 2002), para. 454; and Portugal (UN Doc. CRC/C/111, 2001), para. 247, bazı raporlarda öğretmenlerin eğitilmesinin gerekliliği gibi temel unsurlar vurgulanmaktadır bkz: Guinea-Bissau (UN Doc. CRC/C/118, 2002), para. 75; and Niger (UN Doc. CRC/C/118, 2002), para. 184

Eğitimin içeriği konusunda ÇHS’de net bir belirleme yapılmadıysa da; ÇHK’nın 1 no’lu Genel Yorum’unda eğitimin içeriğinde 29. maddedeki değerlere sıkı sıkıya bağlı kalınması halinde aldığı eğitim her çocuk için, yaşamı boyunca karşılaştığı zorluklara karşı dengeli, insan hakları dostu bir cevap verme çabası için vazgeçilmez bir araç olacağı vurgulanmıştır.¹²⁹

ESKHK ise yukarıda da değindiğimiz üzere müfredatın “kabul edilebilir” (adaptable) olması gerekliliğini belirtmiştir. Yine ESKHK’ye göre ilköğretimin çocukların temel öğrenme ihtiyaçlarını karşılaması sağlanmalıdır. ESKHK bu noktada temel öğrenme ihtiyaçlarının ne olduğu hususunda 1990 yılında Tayland’da yapılan “Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirisi”ne¹³⁰ atıf yapmaktadır.¹³¹

Bu Bildiri’ye göre temel öğrenme ihtiyaçları hem okuryazarlık, sözlü anlatım, sayısal beceri, problem çözme gibi temel öğrenme araçlarını hem de insanların hayatta kalabilmesi, gelişebilmesi için ihtiyaç duydukları bilgi, beceri, değerler ve davranışlar gibi temel öğrenme içeriğini ifade eder.

Ortaöğretim düzeyinde, temel öğrenme becerilerinin tamamlanması ve yaşam boyu öğrenmenin ve insani gelişmenin temellerinin pekiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu seviyede, öğrenciler mesleki ve daha yüksek eğitim olanakları için hazırlanmalıdır.¹³²

Yükseköğretim düzeyinde, personelin ve öğrencilerin akademik özgürlüğü vurgulanmıştır. Akademik özgürlük, diğer özgürlükler yanında bilgi ve fikirleri öğretme yoluyla aktarma özgürlüğünü de içerir. Bu özgürlük tüm eğitim seviyelerine uygulanır, ancak özellikle bu öğretim düzeyinde bu özgürlük politik ve diğer başka baskılar altında olduğu için daha önemlidir.¹³³

Çalışmamızın konusu bakımından çalışan çocukların eğitim hakkı önem arz ettiğinden bu bölümde de özellikle eğitim hakkının erişilebilir olması yönünden

¹²⁹ CRC General Comment No. 1 (2001) Article 29 (1): The Aims Of Education, CRC/GC/2001/1

¹³⁰ Article 5 of the World Declaration on Education for All, adopted in 1990 in Jomtien (Thailand), Ayrıntılı bilgi için bkz: H. Okan Yıldırım, “Dünyada Ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği Ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi Ve Çıraklar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.87.

¹³¹ CESCR General Comment No. 13: The right to education (article 13) (1999), E/C.12/1999/10, 8 December 1999, para.9.

¹³² CESCR General Comment No. 13: The right to education (article 13) (1999), E/C.12/1999/10, 8 December 1999, para.10.

¹³³ CESCR General Comment No. 13: The right to education (article 13) (1999), E/C.12/1999/10, 8 December 1999, para.38-39.

inceleme yapılacak; hukuki düzenlemeler ve içtihatla eğitimin erişilebilirliğine ilişkin bölümlere değinilecektir. Bunun yanında zorunlu temel eğitime ilişkin düzenlemeler ve incelemeler ayrı bir başlık altında yer alacaktır.

2. Hukuki Düzenlemelerde Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü

a. Genel Olarak

Eğitim hakkı, tüm haklar içerisinde diğer hakların öğrenilmesi ve kullanılması konusunda kolaylık sağlaması bakımından ayrı bir yere sahiptir.¹³⁴ Eğitim hakkı birçok insan hakları metninde yer almıştır. Ancak sözleşme formunda¹³⁵ en kapsamlı düzenlemeler ÇHS ve BM ESKHS'dedir.¹³⁶

Eğitim hakkı BM Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin 26. maddesinde düzenlenmiştir. Daha sonra Çocuk Hakları Bildirisi'nde yer bulmuş ve ESKHS'nin 13. maddesinde düzenlenmiştir. ÇHS'nin eğitim hakkını düzenleyen 28. maddesi hazırlanırken devlet temsilcileri bu maddenin ESKHS'nin 13. maddesinden ne daha zayıf ne de daha güçlü olması konusunda isteklerini dile getirmişlerdir.¹³⁷ Böylece ÇHS'nin 28. maddesi, ESKHS 13. maddesi ile paralel bir düzenleme olmuştur.

b. BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

Eğitim hakkı niteliği gereği sosyal ve kültürel haklar kategorisine dahil edilebileceğinden BM ESKHS'de ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. ESKHS 13. maddesinde her bireyin kendine özgü kişisel özellikleri ile doğduğu ve cinsiyet,

¹³⁴ Eğitimin hem kendi içinde bir insan hakkı hem de diğer insan haklarının gerçekleştirilmesi için vazgeçilmez bir araç olarak bu çifte boyutu göz önüne alındığında, eğitim hakkı birçok uluslararası ve bölgesel insan hakları belgesinde güvence altına alınmıştır.

¹³⁵ Bu noktada UNESCO tarafından eğitim hakkı kapsamında üretilmiş bildiri ve tavsiye niteliğindeki belgelerin, eğitimle ilgili spesifik konulara eğilen belgeler olması dolayısıyla çok daha kapsamlı olduklarını vurgulamak gereklidir örneğin bkz: Revised Recommendation Concerning Technical and Vocational Education (2001), World Conference on Education for Sustainable Development: Bonn Declaration (2009)

¹³⁶ Akyüz, a.g.e., s.78.

¹³⁷ E/CN.4/1985/64, s.11-15

inanç, etnik köken gibi özelliklere bakmaksızın herkese eşit olanaklar sunulması gerektiği vurgulanmıştır.¹³⁸

ESKHS'nin 13. maddesi şu şekildedir:¹³⁹

“1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkese eğitim hakkı tanırırlar. Taraf Devletler, eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olması ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendireceği hususunda mutabıktırlar. Taraf Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletlerin barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususlarında mutabıktırlar.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi amacı ile aşağıdaki hususları kabul ederler:

(a) İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız olacaktır;

(b) Teknik ve mesleki orta eğitim de dahil olmak üzere, orta öğretimin çeşitli biçimlerinin, her türlü uygun yöntemle ve özellikle parasız eğitimin tedricen yaygınlaştırılması yoluyla herkes için açık ve ulaşılabilir olması sağlanacaktır;

(c) Yüksek öğretimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır;

¹³⁸ İdil Işıl Gül, “Eğitime Erişim: Eğitimde Ayrımcılık Yasağı ve Fırsat Eşitliği”, **Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi**, Der: Işık Tüzün, İstanbul, Yelken Basım, 2009, s.17-101, s.21.

¹³⁹ Türkiye bu sözleşmeye taraf olurken 13. maddeye çekince koymuştur. Buna göre; “Türkiye Cumhuriyeti Sözleşmenin 13. maddesinin 3. ve 4. Paragrafları hükümlerini Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 3, 14 ve 42. maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutar.” Çekince metninde belirtilen 1982 Anayasası'nın 3. Maddesi, Devletin bütünlüğü, resmi dili, bayrağı, millî marşı ve başkenti başlıklıdır ve madde metninde “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.” ifadesi yer almaktadır. 14. Maddede ise temel hak ve hürriyetlerin Devletin bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamayacağı ifadesi bulunmaktadır. Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi başlıklı 42. Maddenin 9. Fıkrasında Türkçe'den başka hiçbir dilin eğitim öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dil olarak okutulamayacağını vurgulamaktadır. Bu maddelerdeki ortak vurgudan da anlaşılacağı üzere TBMM'nin koyduğu çekincenin gerekçesinin Devletin bölünmez bütünlüğü ve anadilde eğitim sorunu konusunda yoğunlaştığı söylenebilir.

(d) İlköğretim görmemiş ya da ilköğretimi tamamlamamış olanlar için temel eğitim elden geldiğince teşvik edilecek veya yoğunlaştırılacaktır;

(e) Her düzeyde okullar sisteminin geliştirilmesi aktif bir şekilde yürütülecek, yeterli bir burs sistemi yerleştirilecek ve öğretim personelinin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilecektir.

3. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların veya -bazı durumlarda- yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocukları için, kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında, Devletin koyduğu ya da onayladığı asgari eğitim standartlarına uygun diğer okulları seçme özgürlüğüne ve çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.

4. Bu maddedeki hiçbir hüküm, daima, bu madde paragraf 1'de düzenlenen ilkelere riayet edilmesi ve bu kurumlarda verilen eğitimin Devlet tarafından belirlenebilecek asgari standartlara uygun olması koşuluyla, bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne engel teşkil eder şeklinde yorumlanmayacaktır.”¹⁴⁰

BM ESKHS'de eğitim hakkını düzenleyen 13. maddenin ilk fıkrası bu sözleşmeye taraf olmakla, tüm taraf devletlerin yetki alanları içerisinde bulunan herkesin eğitim hakkını tanıdığını ifade eder. İkinci paragrafta ilköğretimin zorunlu ve herkes için ücretsiz olması, teknik ve mesleki eğitim dahil olmak üzere ortaöğretim ve üst kademelerdeki eğitimin herkes tarafından erişilebilir ve zaman içerisinde ücretsiz hale getirilmesi ile yeterli bir burs sisteminin yerleştirilmesi gerektiği belirtilir. Üçüncü paragrafta ise veli ve vasilerin devlet tarafından kurulan eğitim kurumları dışındaki eğitim kurumlarını seçme özgürlüğü bulunduğu ifade edilmektedir.

ESKHK Genel Yorum 13'te; eğitim hakkının temel unsurlarından birinin eğitimin erişilebilir olması olduğunu vurgulamıştır.¹⁴¹ Buna göre eğitimin erişilebilir olması için; yasaklanan ayrımcılık zeminlerine dayalı olarak eğitimde hukuken veya

¹⁴⁰ Çeviri: Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri Uluslararası Sistemler, c.1., s.33-35.

¹⁴¹ Gül, a.g.e., s.21.

fiilen ayrımcılık yapılmamalı, eğitim fiziken erişilebilir olmalı ve eğitim ekonomik yönden erişilebilir olmalıdır. Taraf devletin yetkisi dâhilinde; yeterli miktarda faal eğitim kurum ve programlarına sahip olması ve ayırım gözetmeksizin herkesin eğitim kurum ve programlarına erişmesi “erişilebilirlik” ilkesini ifade etmektedir.

Bu erişilebilirlik kavramı, ayrımcılık yasağı ve fırsat eşitliğini kapsamaktadır. ESKHK eğitim hakkı açısından ayrımcılık olmaksızın erişilebilirliğin asgari bir yükümlülük olduğunu ifade etmiştir.¹⁴² Bu çerçevede devletin eğitimi erişilebilir kılma yükümlülüğünün Komite tarafından kendi vatandaşları ile sınırlı olmadığı kabul edildiğini söylemek gereklidir.¹⁴³

c. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi

BM ÇHS’de eğitim hakkı 28 ve 29. maddelerde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Sözleşmenin 28. maddesi şu şekildedir;

“1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını tanırlar ve bu hakkın aşamalı biçimde ve fırsat eşitliği temelinde gerçekleştirilmesi amacıyla özellikle:

- a) İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getireceklerdir;
- b) Genel ve mesleki eğitim dahil olmak üzere orta öğretimin değişik biçimlerinin geliştirilmesini teşvik edeceklerdir ve orta öğretimin her çocuğa açık ve edinilebilir olmasını sağlayacaklardır, ve ücretsiz eğitimi devreye sokulması ve ihtiyaç halinde mali yardım sunulması gibi uygun önlemleri alacaklardır;
- c) Uygun bütün araçları kullanarak, yüksek eğitimi yetenekleri temelinde herkes için ulaşılabilir hale getireceklerdir;

¹⁴² CESCR General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13) , E/C.12/1999/10, para.57.

¹⁴³ Bkz: CESCR E/C.12/1/Add.104, 14 December 2004, Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Articles 16 And 17 Of The Covenant Concluding Observations Of The Committee On Economic, Social And Cultural Rights: Azerbaijan, para.524. Ancak ESKHS’nin 2. Maddesinin 3. Paragrafı geliştirmekte olan ülkelere insan haklarını ve kendi ulusal ekonomilerini göz önüne alarak sözleşmede tanınan ekonomik hakları hangi ölçüde yabancılara da vereceklerini belirleme olanağı tanımaktadır. Yine de Komite Genel Yorum 13’te sözleşmenin 2. Maddesi 2. Fıkrasında düzenlenen ayrımcılık yasağının derhal uygulanabilir nitelikte olduğunu, devletin ekonomik kaynaklarına dayalı olmadığını ve eğitimle ilgili her konuda geçerli olduğunu vurgulamıştır.

d) Eğitsel ve mesleki konularda bilgilenme ve rehberlikten yararlanmanın bütün çocuklara açık ve edinilebilir olmasını sağlayacaklardır;

e) Okullara düzenli biçimde devamın sağlanması ve okula devamsızlık oranlarının düşürülmesi için önlem alacaklardır.

2. Taraf Devletler, okul disiplinin rejiminin çocuğun insan olarak saygınlığına bağdaşır bir tarzda ve bu sözleşmeye uygun olarak uygulanmasını temin etmek üzere uygun bütün önlemleri alacaklardır.

3. Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünya çapında ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve bilimsel ve teknolojik bilgiyi edinmeyi ve modern öğretim yöntemlerine sahip olmayı kolaylaştırmak amacıyla uluslararası işbirliğini geliştirecek ve teşvik edeceklerdir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına özel bir önem atfedilecektir.”¹⁴⁴

Madde metninde açıkça görüldüğü üzere taraf devletlerin eğitim hakkının fırsat eşitliği çerçevesinde uygulanabilmesi için birtakım görevleri vardır. Bunlar ücretsiz zorunlu eğitim, genel ve mesleki eğitim sunan ortaöğretim düzenlemeleri yapmak, yükseköğretimi ulaşılabilir hale getirmek, eğitim ve meslek seçimine ilişkin rehberlik sağlamak, okulu terk oranlarını azaltmak, okul disiplininin çocuğun onur ve saygınlığı ile bağdaşır biçimde uygulanmasını sağlamaktır. Sözleşmenin eğitim hakkına ilişkin 28. maddesi aynı zamanda çocuk haklarının ve sözleşmenin uygulanmasında temel olan ayrımcılık yasağı, çocuğun en yüksek menfaati ve çocuğun katılım hakkı ilkeleri ile birlikte uygulanmalıdır.¹⁴⁵

Sözleşmenin 29. maddesi, eğitimin amaçları konusunda en kapsamlı düzenlemedir. Bu maddede ele alınan amaçlar temel olarak çocuğun özel gelişme gereksinimleri ile çocuğun insanlık onuru ve haklarının tanınması yönündedir. Burada çocuğun her alanda gelişiminin desteklenmesine ilişkin hedeflere yer verilir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Çeviri: Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri Uluslararası Sistemler, c.1., s.611.

¹⁴⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.78.

¹⁴⁶ Gül, **a.g.e.**, s.107.

ÇHS'nin 29. maddesi¹⁴⁷ şu şekildedir:

“1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olması hususunda mutabıktırlar;

a) Çocuğun kişiliğinin, doğuştan sahip olduğu yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel becerilerinin kapasitesinin elverdiği en yüksek ölçüde geliştirilmesi;

b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Şartında yer verilen ilkelere saygısının geliştirilmesi;

c) Çocuğun ana-babasına, kendi kültürel kimliğine, diline ve değerlerine, çocuğun yaşamakta olduğu ülkenin, kökeni itibarıyla gelmiş bulunduğu kendi ülkesinin ulusal değerlerine ve kendisinin bağları bulunduğu farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;

d) Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsiyetler arası eşitlik ve ister tüm halklar, etnik, ulusal ve dinsel gruplar ve yerli halk kökenli kişiler arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda sorumluluk sahibi bir insan olarak yaşamaya hazırlanması;

e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi,

2. Bu maddenin veya 28 inci maddenin hiçbir hükmü bu Madde paragraf 1’de düzenlenen ilkelere her zaman riayet edilmesi ve bu tür kurumlarda verilen eğitimin o Devlet tarafından belirlenmiş asgari standartlara uygun olması gereğine tabi olması kaydıyla, kişilerin ve kuruluşların öğretim kurumları kurmak ve idare etmek özgürlüğüne müdahalede bulunulmasına cevaz verir şekilde yorumlanmayacaktır.”¹⁴⁸

Sözleşmenin 29. maddesi 1. fıkrası a bendinde çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel becerilerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi düzenlenmiştir. Benzer şekilde ÇHS Genel Yorum 1’de her çocuğun hakkı olan

¹⁴⁷ Türkiye ÇHS’ye taraf olurken 17, 29 ve 30. Maddelerine çekince koymuştur. Buna göre; “İhtirazi kayıt: Türkiye Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 17,29 ve 30 uncu maddeleri hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutmaktadır.” (09.12.1994, RG 22138). Çekince konulan sözleşme maddelerinin ortak özelliği azınlık ya da yerel halk topluluklarına mensup çocukların haklarını düzenlemeleridir.

¹⁴⁸ Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri Uluslararası Sistemler, c.1., s.612.

eğitim çocuğa yaşam becerilerini kazandırmalı ve çocuğun insan haklarından yararlanma kapasitesini güçlendirmeyi hedef almalıdır denilmiştir.¹⁴⁹

ÇHS'nin 29. maddesi eğitimin hedeflerini kapsamlı bir şekilde listeler. ESKHS madde 13 ile karşılaştırıldığında; ebeveynlerine, kültürel kimliğine, ulusal değerlerine ve farklı medeniyetlere saygı ile doğal çevreye saygının ÇHS'ye özgü olduğu görülmektedir. ÇHS'deki okul disiplininin çocuğun insanlık onuruna uygun bir şekilde uygulanmasını sağlamak için önlemler alma yükümlülüğü yenilikçidir, ancak ESKHS'nin çalışmaları temel alınmıştır.¹⁵⁰

d. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa düzleminde eğitim hakkı AİHS'in 1 no'lu Ek Protokolünde düzenlenmiştir. Protokolün 2. maddesinde eğitim hakkı;

“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet eğitim ve öğretimle ilgili olarak üstlendiği herhangi bir görevi yerine getirirken, anne-babanın bu tür eğitim ve öğretimin kendi dinsel ya da siyasal inançlarına uygun nitelikte olmasını temin etme hakkına saygı gösterecektir.”¹⁵¹

şeklinde düzenlenmiştir.¹⁵² Bu maddenin bu denli yalın ve genel ifadelerle düzenlenmiş olması, AİHM kararlarıyla oluşmuş içtihadın bu hak açısından önem arz ettiğini göstermektedir.

Protokolün eğitim hakkını düzenleyen 2. maddesinin birinci cümlesinin “*eğitime erişme hakkı*”nı güvence altına aldığı söylenebilir. AİHM birçok kararında eğitime erişme hakkına şu şekilde vurgu yapmıştır: “Herkesin eğitim görme temel

¹⁴⁹ CRC/GC/2001/1, General Comment No. 1 (2001) Article 29 (1): The Aims Of Education para.2.

¹⁵⁰ CESCR, ‘General Comment No 13: The Right to Education (Article 13 of the Covenant) UN Doc E/C.12/1999/10, para 41.

¹⁵¹ Çeviri: Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri Bölgesel Sistemler, c.2., s.153.

¹⁵² Türkiye 1 no'lu Ek Protokolün 2. Maddesine “İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesine Ek Protokolün ikinci maddesi 3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun hükümlerini ihlal etmez.” Şeklinde çekince koymuştur. (6366 sayılı Kanun md.3.)

hakkı, devlet okullarındaki ve özel okullardaki öğrencilere ayırım gözetilmeksizin eşit olarak tanınır.”¹⁵³

Yine AİHM eğitime erişme hakkının kapsamını şu şekilde açıklamıştır: “*I No’lu Ek Protokol’ün 2. maddesinin ilk cümlesinde öngörüldüğü şekliyle eğitim hakkı, Sözleşmecî Devletlerin yargı yetkisi altında bulunan herkese “mevcut belirli eğitim kurumlarına giriş hakkı” tanımaktadır, fakat bu kurumlara girilmesi, eğitim hakkının sadece bir kısmını teşkil etmektedir. Bu hakkın faydalı etkiler doğurabilmesi için, özellikle hak sahibinin, gördüğü eğitimden yarar sağlayabilecek olanağa sahip olması gerekmektedir, başka bir deyişle birey, her Devlette şu ya da bu şekilde yürürlükte olan yasalara uygun olarak, tamamladığı eğitimin resmi makamlarca tanınması hakkına sahip olmalıdır. Aynı şekilde “hiç kimse...” ifadesi, eğitim hakkının kullanılmasında tüm vatandaşlara eşit muamele edilmesi ilkesini zımnen içermektedir.*”¹⁵⁴

3. Zorunlu ve Ücretsiz Temel Eğitim

a. Genel Olarak

Eğitimin amacı çocuğun mutlu ve özgür olmasıdır. Çocuğun özgürlüğünün kısıtlandığı eğitim hakkından mahrum edildiği bir çevrede sağlıklı bir birey olarak toplumda kendini gerçekleştirmesi, özgüvenini yaratıcılığını ortaya koyması beklenemez.¹⁵⁵

Temel eğitim, bireylere karşılaştığı ve karşılaşacağı kişisel ya da toplumsal sorunları çözmede, toplumun değerlerine uyum sağlamada, üretken ve tutumlu olmada temel yeterlilikleri, alışkanlıkları kazandıran eğitimidir. Temel eğitim, eğitilenin, şimdiki ve gelecek zamanına yönelik olup; amaç, eğitileni şimdiki ve gelecekteki yaşamına hazırlamaktır. Bu nedenle temel eğitim her bireyin hakkıdır.¹⁵⁶

¹⁵³ Costello-Roberts v. United Kingdom, Karar Tarihi: 25.03.1993, No.13134/87, para. 58.

¹⁵⁴ Leyla Şahin v. Turkey, Karar Tarihi: 29.06.2004, No.44774/98, para.152.

¹⁵⁵ Adıgüzel, **a.g.e.**, s.71.

¹⁵⁶ Mehmet Güngör, “Eğitim Hakkı ve Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar: Mersin İli Örneği”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, Haziran 2009, s. 28-42.

İlköğretimin zorunluluğu ilkesi Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde düzenlenmiştir. Bu temel düzenleme ve takip eden diğer paralel düzenlemelerde zorunlu eğitimin süresi belirlenmemiş, taraf devletlere bırakılmıştır.

Gelişmiş bir toplum için olmazsa olmaz kabul edilen zorunlu eğitim her ülkede farklı sürelerde öngörülmüştür. Britanya'da ulusal düzeydeki ilköğretim sistemi ancak 1870 yılında kurulabilse de 1891 yılına kadar yaygın hale getirilememiştir.¹⁵⁷ Zorunlu eğitim belirli bir yaşa gelen çocukların, asgari belirlenmiş bir süreyle eğitim alma zorunluluğudur. Bu eğitim süresi asgari olarak ilköğretim düzeyinde olmakla birlikte günümüzde ilköğretim düzeyinin yetersiz kaldığı, zorunlu eğitimin en azından lise düzeyinde olması gerektiğine ilişkin görüşler mevcuttur. Ancak ulusalüstü hukuk belgelerinde ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olması gerektiğine vurgu yapılmakta, zorunlu eğitimin süresi taraf devletlere bırakılmaktadır.

Eğitimin yalnızca çocukluk dönemine özgü olmadığını insan hayatının tamamında devam edebileceğini vurgulamıştık. Bu açıdan devletin hangi aşamaya kadar zorunlu eğitim öngöreceği ve bu eğitimi ücretsiz temin edeceği konusu akla gelmektedir. Bu nedenle her devlet kendi sosyal ve ekonomik koşullarını göz önüne alarak zorunlu eğitim düzenlemeleri yapmaktadır. Örneğin günümüzde Fransa'da zorunlu temel eğitimin süresi 10 yıl, Hollanda'da 12 yıl, Yunanistan'da 9 yıl iken, Japonya'da 6-15 yıl arasındır.¹⁵⁸ Ulusal hukuklarda genel olarak ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğu; lise ve mesleki eğitim veren okulların ve yükseköğretimin de zorunlu ve çoğunlukla ücretsiz olmamakla birlikte devlet tarafından desteklendiği görülmektedir.

Türkiye'de zorunlu eğitim süresi 05.01.1961 tarihinde kabul edilen 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda 5 yıl olarak belirlenmiştir. 1974 yılında düzenlenen 9. Milli Eğitim Şurası'nda zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması önerilmişse de ancak 1997 yılında zorunlu eğitim 8 yıl olarak uygulamaya konulabilmiştir. Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nda ise zorunlu ilköğretim süresinin 9-12 yıl seviyesine

¹⁵⁷ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.144

¹⁵⁸ Fethi Turan, "Türkiye'nin Zorunlu Eğitim Politikaları – Tarihsel Perspektif", **Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2016, s.7.

yükseltilmesi planlanmıştır. Nihayet 30.03.2012 yılında uygulanmaya başlanan 6287 sayılı Yasa gereği zorunlu eğitim 4 yıl süreli ilkokul, 4 yıl süreli ortaokul, 4 yıl süreli lise dönemiyle toplam 12 yılı kapsamaktadır.

b. Hukuki Düzenlemelerde Zorunlu ve Ücretsiz Eğitim

ESKHS'nin eğitim hakkını düzenleyen 13. maddesinin 2. fıkrası a bendinde ve ÇHS'nin eğitim hakkını düzenleyen 28. maddesinin 1. fıkrasının a bendinde; “ilköğretim zorunludur ve herkese ücretsiz ilköğretim sağlanır.” denilerek; taraf devletlerin yasal düzenlemelerle ilköğretimi zorunlu hale getirmesi, ilköğretimin ücretsiz ve erişilebilir olması vurgulanmıştır.

Ayrıca ESKHS'nin 14. maddesinde özel olarak “zorunlu ilköğretimi sağlama yükümlülüğü” başlığı altında bir düzenleme vardır. Bu düzenleme şu şekildedir:

“Bu Sözleşmeye Taraf Devletlerden, Sözleşmeye Taraf olduğu sırada anavatanında veya kendisinin egemenliği altında bulunan diğer ülkelerde parasız ve zorunlu ilköğretimi sağlayamamış olan Devletler, iki yıl içinde herkes için parasız zorunlu eğitimin prensiplerini ortaya koyan bir plan hazırlar ve bu planın makul bir süreyi aşmayacak şekilde kaç yıl içinde uygulanacağını gösteren ayrıntılı bir uygulama planı hazırlar ve kabul eder.”

ESKHK sözleşmenin 14. maddesiyle ilgili 11 no'lu Genel Yorum'unda maddenin açıkça çocukları, ebeveynleri ve velileri hiçbir ücrete tabi tutmadan ilköğretimi elverişli hale getirmenin teminatı olarak hazırlandığını belirtir. Hükümet, yerel merciler veya okul tarafından zorla koyulan harçlar ve diğer dolaylı harcamaların bu haktan yararlanmada caydırıcı unsur teşkil etmekte olduğunu ve hakkın gerçekleştirilmesini tehlikeye atmakta olduğunu ve çoğunlukla gerileme etkisi yarattıklarını vurgular. Devletlere; sunulması gereken eylem planında bunların bertaraf edilmesi konusuna mutlaka yer verilmesini tavsiye eder. Ebeveynlerden zorunlu olarak para toplanması, çoğu zaman gönüllü olarak yapılmış bağış gibi

gösterilse de veya nispeten pahalı okul üniforması giyilmesi zorunluluğu gibi dolaylı harcamalar da aynı kategori altında toplanabilir. Diğer dolaylı harcamalara Komitenin bire bir durum incelemeleri sonucunda müsaade edilebileceği de belirtilmiştir. Ek olarak zorunlu ilköğretimle ilgili bu hüküm hiçbir şekilde sözleşmenin 13. maddesinin 3. paragrafında belirtilen “ebeveyn ve velilerin çocukları için kamu mercileri tarafından belirtilen okullar dışında okul seçebilme hakkı” ile çelişmeyeceği de açıklanmıştır.¹⁵⁹

Eğitimin ücretsiz olmaması, devletin eğitim için fiziki koşulları oluşturmaması, yeterli sayıda okul, derslik, öğretmen gibi olanakların sağlanmaması durumunda; eğitimin zorunlu olması bir anlam ifade etmeyecektir.¹⁶⁰

ÇHK 2012 yılındaki Sonuç Gözlem Raporunda; Türkiye’ye maddi durumları dikkate alınmaksızın tüm çocukların okulda yer almasını, eğitim hakkından yararlanma ve sonuçlar elde etmesini sağlamak için eğitim sistemindeki tüm ek ve gizli ücretleri ortadan kaldırmak konusunda tavsiyede bulunmuştur.¹⁶¹

Kuşkusuz ilköğretim; bireylere yaşama becerilerini kazandıran ilk eğitim adımıdır. Ancak bunun yanında ilköğretimin çocuklara bir mesleğin ön hazırlığını yaptırarak meslek edinmesini ve uyum sağlamasını kolaylaştıran bir işlevi de vardır. Yine ilköğretim çocuklara toplumsal değerleri ve amaçları da öğretmek toplumsallaşmaya da hizmet etmektedir.¹⁶² Bu açıdan bakıldığında hem bireysel hem de toplumsal yararları bakımından, ilköğretimin zorunlu olması demokratik ve çağdaş toplumlar için vazgeçilmez bir gerekliliktir.

ESKHK Genel Yorum 11’de; çocuğun ilköğretime erişimi ile ilgili olarak ailenin veya devletlerin çocuğun okula gidip gitmemesine ilişkin seçim yapamayacağını zira ilköğretimin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle

¹⁵⁹ CESCR General Comment No. 11: Plans of Action for Primary Education (Art. 14) Adopted at the Twentieth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 10 May 1999 (Contained in Document E/1992/23), para.7.

¹⁶⁰ Akyüz, **a.g.e.**, s.405.

¹⁶¹ Committee on the Rights of the Child Sixtieth session 29 May–15 June 2012 Consideration of reports submitted by States parties under article 44 of the Convention Concluding observations: Turkey, CRC/C/TUR/CO/2-3 para.58.

¹⁶² Nurettin Fidan, Yaşar Baykul, **Meeting Basic Learning Needs in Primary Education School**, Ankara, UNICEF, 1991, s.14.

ailenin çocuğu okula göndermemesi halinde devletin buna etkin biçimde müdahale ederek çocuğun eğitime erişiminin sağlanması gerekir.¹⁶³

T.C. Anayasası'nın 42/5. maddesinde, ilköğretim süre, yaş, içerik açısından tanımlanmamıştır. Madde gerekçesinde de “Devlet, ilköğretim mecburiyetinin hangi yaştan hangi yaşa kadar devam edeceğini tespit edebilir” şeklinde ifade edildiği üzere, kanun koyucuya bu hususta esneklik tanındığı belirtilmiştir.

Anayasadaki ilköğretim kavramı yorumlanırken, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 26/1. maddesi ile ÇHS.'nin 28/1-a, b. maddesi de göz önünde bulundurularak bu kavramın en azından altı ila on dört yaş arası dönemi kapsadığının kabul edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

TC. Anayasası'nın 42/5. maddesinin gerekçesinde yer alan “*ilköğretim mecburiyeti, küçüklerin okula devamlarının sağlanmasını, bu amaçla küçüklerin kanunî temsilcilerinin zorlanabilmesini de ifade eder*” şeklindeki açıklama, zorunluluk konusuna açıklık kazandırmaktadır.

İlköğretim ve Eğitim Kanununun 56. maddesine göre, ilköğrenim yaşına gelmiş olan çocukların, veli ya da vasilerinin bu çocukları bir ilköğretim kurumuna kayıt yaptırmamaları durumunda para cezası ve hapis cezası ile cezalandırılmaları söz konusu olabilecektir. Ayrıca, 48. maddeye göre; zorunlu öğrenim çağında olup da, okula yazdırılmayan çocukların, okul müdürleri tarafından okula kaydedilmeleri öngörülmektedir.

Çocuğunu okula göndermeyen veli veya vasiye çocuğunun okula devam etmemesi halinde 7. gün, 14. gün, 21. günlerde devamsızlık mektubu tebliğ edilir. Bu tebligatı alan veli veya vasi üç gün içinde çocuğunu okula göndermek veya mazereti varsa mazeretini bildirmek zorundadır. Veli veya vasi 21 gün sonra çocuğunu okula göndermezse okul idaresi; köylerde muhtarlığa, ilçelerde ise kaymakamlığa bildirir. Kaymakamlık köylerde jandarma aracılığıyla ilçe merkezlerinde polis aracılığıyla veli veya vasiye tebligat yapar. Veli veya vasinin tebligatı almasının ardından çocuğun okula devam etmediği her gün için 15 TL idari para cezası uygulanır.

Anayasanın 42/1. maddesinde öngörülen, kimsenin eğitim hakkından yoksun bırakılamayacağı hükmü eşitlik ve ayrım gözetmeme ilkesine de işaret

¹⁶³ ESKHK, E/C.12/1999/4 para.6

etmektedir. Milli Eğitim Temel Kanunu 8. maddesinde, “Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanır. Maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır. Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır.” hükmüne yer verilmiştir.

B. Asgari Çalışma Yaşı Ve Eğitim Hakkı İlişkisi

1. Genel Olarak

Çocuk işçiliği yalnızca az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından sorun teşkil etmese de bu sorunun sosyal ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyleriyle yakından ilgili olduğu ve gelişmişlik arttıkça çocuk çalışmasının nitelik ve niceliğinin değiştiği görülmektedir. Çocuk işçiliği toplumsal koşullardan bağımsız bir olgu değildir. Bu açıdan yapılan yasal düzenlemelerin önemini teslim etmekle birlikte esasen çocuk işçiliğinin ve çocuk refahının ülkenin gelişmişlik düzeyiyle yakından ilgili olduğunu vurgulamak gereklidir. Kanaatimizce bazı Avrupa ülkelerinde çocuk işçiliğiyle nispeten daha az karşılaşılmasının sebebi; ekonomilerinin gelişmiş olması, sanayileşmiş olmaları ve buna bağlı olarak üretimde verimliliğin ve yetişkinlerin ücret ve refahının artmasıdır.

Çocukların çalışmasının temel sebebi dengesiz gelir dağılımı sonucunda çocuğun çalışmak zorunda kaldığı sürekli yoksulluk durumudur. Ancak bunun yanında eğitim sistemine duyulan güvensizliğin de çocuğun çalışmasına yol açtığı söylenebilir. Ailelerin çoğu, sonucunda bir iş garantisi olmayan eğitim yerine çocuğun çalışmasını tercih etmektedir. Çocuğun okuması ailenin kaybedeceği bir gelir olarak görülmektedir. Bunun yanında çocuğu okula göndermekle sadece aile gelirine çocuğun yapacağı ek katkı kaybedilmeyecek, çocuğun okul giderleri için ek masraf da yapılacaktır. Bunun yanında eğitim sistemindeki aksaklıklar ve bozukluklar da çocukları çalışmaya itmektedir. Devletin eğitime ilişkin istikrarlı bir altyapı kuramamış olması çocukların eğitimden uzaklaşarak çalışma hayatına girmesi sonucunu doğurmaktadır. Başka bir deyişle çocuk işçiliğinin temel sebebi yoksulluk

olarak görölse de yine yoksulluk başlığı altında değerlendirebilecek ve zorunlu ve ücretsiz temel eğitim hakkıyla doğrudan ilişkili bu gibi sebepler de olduğu söylenebilir.¹⁶⁴

İşveren açısından bakıldığında da çocuk çalıştırmanın altındaki temel sebebin ucuz işgücü olduğu söylenebilir. Çocukların yetişkinlere kıyasla daha düşük ücretlere çalışması, çoğu zaman sigorta gibi sosyal haklarını istememesi, ekonomik açıdan o işe muhtaç olan ve bilinç düzeyi bir yetişkine göre daha az olan çocuğu yönlendirmenin örneğin daha fazla çalıştırmanın daha kolay olması gibi etkenler işverenleri çocuk istihdam etmeye yöneltmektedir. Yine işverenin ekonomik durumu kötüye gittiğinde; çocuk işçiyi işten çıkarması çok daha kolay olacaktır. Ancak çocuk işçiliği kısa vadede ucuz işgücü gibi görünse de uzun vadede yol açacağı toplumsal sorunlar bu faydasından büyüktür.

Asgari çalışma yaşına yönelik düzenlemeler çocukların belirli bir yaştan önce çalışma hayatına girmelerini önlemektedir. Asgari çalışma yaşına ilişkin yasal düzenlemelerin etkin bir biçimde uygulanması sonucunda çocuklar çalışma hayatında yer bulamayacak, bu sebeple de eğitime yöneleceklerdir. Ancak vurgulandığı üzere eğitimin ücretsiz olması bu noktada önem arz etmektedir. Zira yoksulluk nedeniyle aile ekonomisine katkı yapması beklenen çocukların, eğitim hakkından yararlanabilmek için ücret ödemeleri beklenemez. Bu açıdan asgari çalışma yaşına ilişkin düzenlemeler eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için ve bunun sonucunda da çocuk işçiliğinin önlenmesi için birbirini destekleyen ve paralel olması gereken iki önemli konudur.

Asgari çalışma yaşının düzenlenmediği durumlarda, çocukların çalışma hayatına girmesi çok daha kolay olacak, böylece çocuklar eğitimlerine devam edemeyecektir. Asgari çalışma yaşının, çocukların zorunlu eğitimlerini tamamlamalarına fırsat verecek hatta çocukları eğitime yönlendirecek şekilde düzenlenmesi gereklidir. Çalışma hayatına girmenin ön koşulu olarak çocukların zorunlu temel eğitimi tamamlamış olması şartı getirilen ülkelerde asgari çalışma yaşının altında çalışan çocuk sayısı nispeten daha azdır. Yapılan bir araştırma

¹⁶⁴ Sakurai, a.g.e., s.28.

çalışma hayatına giren çocukların, okuldan gitgide uzaklaştıklarını hem okula gidip hem çalışan çocuk sayısının oldukça az olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵ Eğitim ve okul çocuk işçiliğini sona erdirmeye en etkili araçlardan biridir. Hem temel eğitim hem de mesleki eğitim yaygınlaştırılmalıdır. Eğitimin doğrudan ve dolaylı maliyetleri, yoksul ailelerin de katlanabileceği duruma getirilmeli, eğitimin kalitesi yükseltilmeli ve gelecekte istihdam olanağı sağlar duruma getirilmelidir.

Eğitimde fırsat eşitliği kavramı eğitim hakkı bakımından sıkça değinilen bir kavramdır. Bu kavrama göre fırsat eşitliği, devletin hiçbir ayırım yapmaksızın tüm vatandaşlarına eğitim hakkını sağlamasıdır. Ancak vurgulanmalıdır ki eşit fırsata sahip olmak aynı fırsata sahip olmak değil, her bireyin kendi gereksinimlerine uygun deneyimlere sahip olması demektir. Yeteneklerin desteklenmesi ve en üst noktaya çıkarılması da eğitimde fırsat eşitliğinin özüdür.¹⁶⁶

Demokratik bir toplumda kamusal eşitlik herkese aynı şeyi vermek değil, bireylerin farklı düzeyde ve yönde olan ihtiyaçlarını karşılayarak toplumun ortak bir paydada buluşmasını sağlamak demektir.

Eğitim, her insanın en temel haklarından biridir. Ancak ne yazık ki eğitim hakkının kullanılmasının günümüzde halen ekonomik açıdan bir maliyeti vardır. Bu nedenle ekonomik olanaklar ile eğitim arasında, eğitim ile de çocuk yetiştirme arasında doğrudan bir ilişki vardır. Nitekim çocuğun kaliteli bir eğitim görmemesi durumunda, eğitimin faydalı olmayacağı öngörüsüyle okuldan ayrılması ve çalışma hayatına girmesi söz konusu olacaktır. Bu nedenle, eğitim sürecinde, okulları çekici hale getirmek ve eğitimin kalitesini yükseltmek büyük önem taşımaktadır. Bunun sonucu olarak eğitim ne kadar kaliteli olursa çocukların çalışma hayatına girme olasılığı da o kadar azalacaktır. Eğitimde iyileştirici adımlar çeşitli yollarla gerçekleştirilebilir. Hangi yoldan olursa olsun eğitimin iyileştirilmesi, çocuk emeği sorununa olumlu katkılarda bulunacaktır. Özellikle UNICEF gibi uluslararası kuruluşlar çalışan çocuklar için, özellikle de kız çocukları için eğitimi ön plana almışlardır. Yine birçok çocuk hakları örgütü çocuk işçiliğiyle mücadeleyi üç açıdan ele almaktadır. 1) yoksulluğun azaltılması, 2) diğer müdahalelerle birlikte özellikle

¹⁶⁵ Baştaymaz, **a.g.e.**, s.5.

¹⁶⁶ Adıgüzel, **a.g.e.**, s.83.

yasama yoluyla müdahale 3) eğitim hakkının sağlanması. Bu üç unsur birbiriyle yakından ilişkilidir.¹⁶⁷

UÇÖ verilerine göre Türkiye’de 1994’te 1 milyon çocuk ekonomik faaliyetlerde bulunurken bu sayı 1999’da yarı yarıya azalmıştır. Bu azalmadaki en önemli etkenlerden biri de zorunlu eğitimin 8 yıla uzatılmasıdır.¹⁶⁸

BM Sözleşmelerinin denetim organları devletlerin çalışan çocukların eğitimlerini sürdürmesini sağlamakla yükümlü olduğunu ve okulu bırakma durumlarında çocuğun çalışıyor olmasının en önemli etkenlerden biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁹ Bu çerçevede denetim organlarının çalışan çocuklar bakımından eğitim hakkını değerlendirirken asgari çalışma yaşının altında ve üstünde olan çocuklar hakkında bir ayırım yaptığı görülmektedir. Asgari çalışma yaşının altında olan çocuklar için çalışmanın mutlak olarak önlenmesi, buna ilişkin bir yasal düzenleme yapılarak bu çocukları çalıştırmanın yasaklanması ve bu yasağın kararlılıkla uygulanması talep edilmektedir.¹⁷⁰ Çalıştığı için okuldan ayrılmak zorunda kalan çocukların okula geri dönmesini sağlayacak tedbirler alınması ve mesleki eğitim imkanlarının güçlendirilmesi tavsiye edilmektedir.¹⁷¹ Asgari çalışma yaşının üstünde olan çocuklar için ise çalışan çocukların ihtiyaçlarının gözetilerek özel eğitim programlarının düzenlenmesi tavsiye edilmektedir.¹⁷²

Özetle denetim organları, çalışmanın birinci bölümünde de açıklandığı üzere asgari çalışma yaşının altındaki çocuklar için mutlak bir yasağın taraf

¹⁶⁷ Sakurai, **a.g.e.**, s.5.

¹⁶⁸ Ertan, **a.g.e.**, s.193.

¹⁶⁹ HRC, A/7,60/40 cilt 1 (2005) 83, Thailand, para. 95(21). CESCR, E/C.12/1/Add.4 28 May 1996 Committee On Economic, Social And Cultural Rights Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Articles 16 And 17 Of The Covenant Concluding Observations Of The Committee On Economic, Social And Cultural Rights El Salvador, para.180. CRC/C/15/Add.254, 31 March 2005, Committee On The Rights Of The ChildThirty-eighth Session Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Article 44 Of The Convention, Concluding Observations, The Islamic Republic of Iran, para.45.

¹⁷⁰ CRC/C/15/Add.128, 28 June 2000 Committee On The Rights Of The Child, Twenty-Fourth Session Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Article 44 Of The Convention, Concluding Observations Of The Committee On The Rights Of The Child: Cambodia, para.392, ASHK Conclusions X1-2 (Spain).

¹⁷¹ CRC/C/15/Add.117, 24 February 2000 Committee On The Rights Of The Child Twenty-Third Session, Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Article 44 Of The Convention, Concluding Observations Of The Committee On The Rights Of The Child: Costa Rica, para.233

¹⁷² CRC/C/15/Add.109 2 November 1999, Committee On The Rights Of The Child Twenty-Second Session, Consideration Of Reports Submitted By States Parties Under Article 44 Of The Convention, Concluding Observations Of The Committee On The Rights Of The Child: Venezuela, para. 55.

devletlerce uygulanmasını istemektedir. Asgari çalışma yaşının üzerindeki çocuklar içinse devletlere negatif ve pozitif yükümlülükler öngörerek bu çocukların okula devamını sağlamak amacı gütmüşlerdir.

Çocuğun hayatında çalışmanın rolü konusunda halen bir tartışma söz konusudur. Kabul edilebilir ve eğitim hakkı ile birlikte kullanılabilecek çalışma biçimlerinin olup olmadığı veya zorunlu eğitim yıllarında çocuk çalışmasının her biçiminin kategorik olarak yasaklanmasının gerekliliği tartışılmaktadır.¹⁷³ ÇHS, çocukların gelişimlerine zarar veren veya eğitimlerine müdahale eden her türlü işten korunmaları gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. ÇHS, Taraf Devletlerden bu korunmaları garanti eden mevzuat ve politikalar getirmesini beklemektedir. Aynı zamanda, Devletin kaliteli ve çocukların ilgi düzeyine göre istihdama alternatif sunan eğitim olanakları sağlaması; birçok çocuğu çalışmaya zorlayan yoksulluk ve geçim güvensizliğini önleyen politikalar geliştirmesi ve eğitimi, erişilebilirlik ilkesi gereğince başka seçeneğe sahip olmayan, işe gitmekten başka çaresi olmayan çocuklar için yeterli derecede esnek ve kapsayıcı kılması Devletin pozitif yükümlülükleri arasındadır.

Yine ÇHK çalışan çocuklarla ilgili olarak, ÇHS'nin 32. maddesi uyarınca, çalışmanın çocuğun eğitime müdahale etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu amaçla, Devletlere, çocuk işçilerinin önlenmesi ve ortadan kaldırılması konusunda ve asgari çalışma yaşının zorunlu eğitimin sonuna denk gelmesini sağlamak konusunda yükümlülük öngörmektedir.¹⁷⁴

UÇÖ 138 Sayılı Sözleşmenin asgari çalışma yaşı konusunda en temel hukuki düzenleme olduğu ve asgari çalışma yaşına ilişkin öngördüğü düzenlemeler birinci bölümde açıklanmıştı. 138 Sayılı Sözleşmeye göre asgari çalışma yaşı 15'tir. Bunun yanında asgari çalışma yaşının zorunlu eğitimi tamamlama yaşının altında olmayacağı da düzenlenmiştir. İstisnai durumlarda 14 olarak da belirlenebileceği

¹⁷³ Boyden Jo, Birgitta Ling and William Myers, **What Works for Working Children**, UNICEF International Child Development Centre, Stockholm, 1998, s. 9–11.

¹⁷⁴ CRC Committee, Concluding Observations: Mauritius (UN Doc. CRC/C/50, 1996), para. 189, France (UN Doc. CRC/C/29, 1994), para. 105; Bangladesh (UN Doc. CRC/C/66, 1997), para. 167. CRC Committee, Concluding Observations: Tunisia (UN Doc. CRC/C/43, 1995), para. 125; Guatemala (UN Doc. CRC/C/54, 1996), para. 205 ve 231; Dominica (UN Doc. CRC/C/15/Add.238, 2004), para. 20. CRC Committee, General Comment No. 4: Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child (UN Doc. CRC/GC/2003/4, 2003), para. 18.

bildirilmiştir. Bu durumda sözleşmede açıklık olmasa da 14 olarak belirlenen asgari çalışma yaşının yine zorunlu eğitimi tamamlama yaşının altında olmaması gerektiği tarafımızca yorumlanmaktadır.

Yine sözleşme 13-15 yaş arasındakilerin belirli koşullarda hafif işlerde çalışmasının düzenlenmesine izin vermiştir. Bu koşullar çocukların sağlıklarının ve gelişimlerinin etkilenmemesi ile eğitimin engellenmemesidir. Yani 13-15 yaş arasındakiler zorunlu eğitimi tamamlamamış olsalar dahi, hafif işlerde çalışabileceklerdir. Bu yaş sınırı istisnai hallerde 12 olarak da belirlenebilecektir. Sözleşme bu madde ile çocukların sağlığını, gelişimini ve eğitimi engellemeyen hallerde; zorunlu eğitimi tamamlamasa bile, okulla birlikte hafif işlerde çalışabileceğini öngörmüştür.

Yine sözleşme 15 yaşını tamamlamakla birlikte zorunlu eğitimi tamamlamamış çocukların hafif işlerde yukarıdakilerle aynı koşullarda çalışmasının düzenlenmesine müsaade etmektedir.

Özetle hafif işlerde çalışan çocukların ders saatlerinde çalışmayacağı, derslerine engel olacak şekilde örneğin yorularak çalışmayacağı, okul saatleri dışında dinlenmeye ve ders çalışmaya zaman ayıracak şekilde çalışabileceği düzenlenmiştir.

2. Zorunlu Eğitimi Tamamlama Yaşının Asgari Çalışma Yaşından Aşağıda Belirlenmiş Olması Durumu

İkinci bölümde ayrıntılı olarak incelendiği üzere; zorunlu eğitim süresinin belirlenmesi ulusalüstü insan hakları hukuku belgelerinde taraf devletlere bırakılmıştır. Eğitimin amacı, kapsamı ve niteliği hususunda eğitim hakkını düzenleyen sözleşmelerde ve denetim organlarının raporlarında düzenlemeler yapıldıysa da süresi hususundaki düzenlemeler taraf devletlerin yetkisine bırakılmıştır.

Asgari çalışma yaşıyla ilgili neredeyse tüm ulusalüstü düzenlemelerin işaret ettiği UÇÖ Sözleşmeleri ise asgari çalışma yaşını 15, istisnai hallerde 14, hafif işlerde 13, hafif işlerde istisnai hallerde 12, tehlikeli işlerde 18 olarak öngörmüştür.

Bu sözleşmelere taraf olan devletler, zorunlu eğitimin tamamlandığı yaşı asgari çalışma yaşının altında belirleyebilmektedirler. Ancak bu durum bazı sorunlara yol açmaktadır.

Bu hallerde zorunlu eğitimi bitiren çocukların yasadışı olarak çalışma hayatına girmesi söz konusu olmaktadır. Örneğin Türkiye’de 1997 yılında yapılan değişiklik öncesinde zorunlu eğitim 11 yaşına kadar sürmekteyken, asgari çalışma yaşı ulusalüstü düzenlemelere paralel olarak 15 olarak düzenlenmişti. Bu durum 11-15 yaş arası çocukların eğitim hayatının sona ermesinin bir sonucu olarak çalışma hayatına girmesine neden olmakta idi. Asgari çalışma yaşının altında yasadışı olarak çalışan çocuklar iş ve sosyal güvenlik mevzuatının sağladığı korumalardan yararlanamamaktadır. Buna engel olmak için zorunlu eğitimin süresinin yükseltilmesi gerekmekte ya da zorunlu eğitimden sonra çocukların eğitime devam etmesi konusunda gerekli tedbirler alınmalıdır.

ÇHK bu konuda zorunlu eğitimi bitirmiş ancak henüz asgari çalışma yaşına gelmemiş çocukların ekonomik sömürü riskine karşı hassas olmaları dolayısıyla tedbirler alınmasını ve özellikle zorunlu eğitimi bitirme yaşının asgari çalışma yaşıyla paralel hale getirilmesini tavsiye etmektedir.¹⁷⁵

Zorunlu eğitimi tamamlama yaşı ile asgari çalışma yaşı arasındaki bağlantı UÇÖ 138 sayılı Sözleşmede ve ASS ile GGASS’nin 7. maddesinin 3. fıkrasında da vurgulanmıştır.

Nitekim asgari çalışma yaşının UÇÖ 138 Sayılı Sözleşme ile 15 olarak belirlenmesi, çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından değerlendirildiğinde oldukça yerinde hatta çağın biraz gerisinde kalmış bir düzenleme olarak nitelendirilebilir. Bu açıdan asgari çalışma yaşının aşağı çekilerek zorunlu eğitimi tamamlama yaşıyla eşitlenmesi gibi bir durum asla söz konusu olamayacağından; zorunlu eğitim yaşının yükseltilmesi en isabetli düzenleme olacaktır.

¹⁷⁵ CRC Committee, Recent Observations: Nicaragua (UN Doc. CRC / C / 43, 1995), para. 41; Ukraine (UN Doc. CRC / C / 46, 1995), para. 54 ve 63.

3. Zorunlu Eğitimi Tamamlama Yaşının Asgari Çalışma Yaşından Yukarıda Belirlenmiş Olması Durumu

İkinci bölümde belirtildiği üzere zorunlu eğitim süresi ulusal hukuklarda farklılık göstermektedir. Zorunlu eğitim süresinin ülkelerin gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılı olarak arttığı da vurgulanmıştır. Bu durumda bazı ulusal hukuklarda zorunlu eğitimi tamamlama yaşının asgari çalışma yaşının yukarısında kalması durumu söz konusu olabilmektedir. Bu gibi hallerde zorunlu eğitimi tamamlamayan ancak çeşitli sebeplerle çalışmak zorunda kalan çocukların yasal ya da yasadışı yollarla çalıştığı görülebilmektedir. Bu durum çocuğun eğitim hayatını etkileyeceği gibi çocuğun yasadışı çalışması durumunda iş ve sosyal güvenlik mevzuatından yararlanmasını da önleyecektir. Örneğin asgari çalışma yaşının 15 olarak düzenlendiği bir hukuk sisteminde, zorunlu eğitimi tamamlama yaşının 18 olması halinde, çocukların 15 yaşından sonra çalışma hayatına girerek okulu aksatması hatta tamamen bırakması söz konusu olabilecektir.

ÇHK Devletlerin en azından çalışan çocuklara özel eğitim programları düzenlemelerini tavsiye etmektedir.¹⁷⁶

UÇÖ 138 Sayılı Sözleşme bu durumu önleyebilmek için asgari çalışma yaşının, zorunlu eğitimi tamamlama yaşından aşağı olamayacağını düzenlemiştir. Yani taraf devlet zorunlu eğitim için 15 yaşından daha uzun bir yaş öngörüyorsa, bu durumda gerekli yasal düzenlemeleri yaparak asgari çalışma yaşını da bu yaşa eşitlemelidir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere 138 Sayılı Sözleşme uyarınca 15 yaşını tamamlamakla, zorunlu eğitimini tamamlamamış çocuklar bakımından sağlığını, gelişimini ve eğitimini aksatmayacak nitelikteki hafif işlerde çalışması yönünde düzenlemeler yapmak mümkündür.

¹⁷⁶ Progress Report of the Special Rapporteur on the Right to Education 1999/25, (UN Doc. E/CN.4/2000/6, 2000), para. 61–62; CRC Committee, Concluding Observations: Venezuela (UN Doc. CRC/C/90, 1999), para. 55; Honduras (UN Doc. CRC/C/34, 1994), para. 58

SONUÇ

Çocuk, dünyanın her yerinde farklı gerekçelerle de olsa, toplumun korunması ve gözetilmesi gereken üyesi olarak kabul edilmektedir. Bu durum en gelişmiş toplumlardan, en ilkel topluluklara kadar böyledir. Ancak insanlığın uzlaştığı bu fikre rağmen çocuk işçiliği dünyanın halen en büyük problemlerinden birisidir. Esasen çocuğun korunması düşüncesindeki uzlaşa sancılı bir sürecin sonucudur. Tüm dünyayı farklı dönemlerde ve boyutlarda etkileyen sanayileşme deneyiminin toplumsal ve ekonomik yansımaları, çocuğun ucuz işgücü olarak görülmesini beraberinde getirmiştir. Sanayileşmeyle birlikte çocuk çalışmasının da niteliği değişmiş, öncesinde ev içi işlerde, aile işlerinde ve çoğunlukla tarımda çalışan çocuklar; sanayi işçisi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu dönüşümün çocuklara fiziksel ve psikolojik açıdan verdiği zararların topluma yansması sonucunda çocuk işçiliği toplumlarda önemli bir sorun haline gelmiş, çocuğun çalışmasının sağlıklı bir biçimde gelişmesini engellediği konusu tartışılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde gündeme gelen işçi sınıfının sosyal haklar mücadelesinden çocuklar da faydalanmış, ilk aşamada çocuk işçiliği yasaklanamasa bile çocukların çalışma koşulları düzenlenmiştir. Zamanla çocukların ekonomik yönden sömürsünün engellenmesi için çeşitli adımlar atılmış, çocuğun korunması fikri yerleşmiştir.

Çocuk hakları düşüncesinin ortaya çıkmaya başlamasıyla çözülmesi gereken ilk sorun çocuğu ve çocukluğu tanımlamak olmuştur. Çocukluk yaşla sınırlanması gereken bir dönem olarak görülmüş, her toplumda ve kültürde yetişkinliğe geçildiği kabul edilen farklı bir yaş olsa da nihayet ÇHS ile 18 yaşın altındaki herkes çocuk kabul edilmiştir. Bu belirleme doğumdan 18 yaşına kadar olan herkesi aynı bilgi, beceri, kapasite düzeyinde gördüğü için eleştirilmiştir. Yine de böyle bir tanımlama yapmış olan bir sözleşmenin dünyada en fazla onaylanan sözleşme olması da önemlidir. Çocukluk dönemi insan hayatının 18 yaşına kadar olan dönemi olarak tanımlansa ve kabul edilse de; çocuk işçiliğiyle mücadelede en önemli düzenleme olan asgari çalışma yaşı; UÇÖ'nün düzenlemeleriyle 15 olarak kabul edilmiştir. Tehlikeli kabul edilen işler haricindeki istisnai hallerde 12'ye kadar indirilebilen asgari çalışma yaşının çocukluk tanımından bağımsız olarak öngörüldüğü

söylenir. Bununla birlikte UÇÖ asgari çalışma yaşına ilişkin tüm sözleşmelerinin amacının; bu yaşı kademeli olarak yükseltmek ve nihayet çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak olduğunu açıklamıştır.

Asgari çalışma yaşına ilişkin düzenlemeler, çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak için en etkili düzenlemeler olsa da bu düzenlemelerden sonra dünyada ekonomik yönden sömürülen çocuk sayısının kayda değer bir biçimde azalmadığı görülmüştür. Bunun için çocuk çalışmasının altındaki nedenler incelenmelidir.

Çocukları çalışmaya iten en önemli etken açlık, yoksulluk gibi ekonomik kökenli problemlerdir. Nitekim gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu ve ekonomik sorunların olduğu ülkelerde çocuk işçiliğinin de yüksek oranda görüldüğü gözlemlenmiştir. Türkiye’de konuya ilişkin yapılan araştırmalar göstermektedir ki, çalışan çocukların büyük çoğunluğu genelde ekonomik ihtiyaç nedeniyle çalışmaktadır. Bir araştırmaya göre çocukların %38,4’ü aile gelirine katkıda bulunmak, %19,8’i ailedeki ekonomik etkinliklere yardımcı olmak ve %15,9’u da ailevi nedenlerle çalıştıklarına işaret ederlerken, sadece %10,4’ü bir meslek edinebilmek için çalıştıklarını belirtmişlerdir.¹⁷⁷ Bu açıdan bu çalışmada varılan en önemli sonuçlardan birisi, çocuk işçiliği probleminin sebeplerini ortadan kaldırmadan salt yasal düzenlemelerle çocuk işçiliğini ortadan kaldırmanın mümkün olmadığıdır.

Çocukları çalışma hayatına iten en önemli unsur ekonomik nedenlerdir. Ancak gelenekler ve kalıplaşmış toplumsal yargılar da bu nedenlerdendir ve çocuk işçiliğiyle mücadeleyi geri çekmektedir. Hatta çocuk işçiliğinin tespitinde de olumsuz rol oynamaktadırlar. Örneğin, tarlada babasına yardım eden bir erkek çocuğu ile evde ev işlerinin yapılmasına yardım eden kız çocuğu toplum tarafından çalışan çocuk olarak görülmemektedir. Söz konusu çocuklar tarlada ya da ev işlerinin yapılmasında ne kadar emek harcarsa harcasınlar, yaptıkları işler sıradan bir işmiş gibi algılanmaktadır. Aynı şekilde çocukların çırak veya ücretli olarak sanayide küçük işletmelerde çalışmalarının nedenleri arasında geleneksel ve kültürel öğeler başta gelmektedir.

¹⁷⁷ Yakın Ertürk, “Türkiye’de Çocuk Emeginin Kullanım Biçimleri”, **Türkiye’de Çocuk Emegi**, Der: Kemal İnal, Ankara, Ütopya Yayınları, 2010, s.29-39

Çocukların çalışma yaşamına katılmasının olumsuz sonuçlarından en önemlisi çocukların eğitimden ve eğitim yoluyla kazanabilecekleri vasıflardan yoksun kalmalarıdır. Bu açıdan çocuk işçiler ömürleri boyunca yüksek gelir getiren işlerde çalışma ihtimallerini azaltmış hatta kaybetmiş olmaktadır. Yoksullukla başa çıkmak için çocuk işgücünün ön plana çıkarılması hem toplumun yoksulluktan kurtulmasında çözüm olmamakta hem de çocuğun sağlıklı bir birey olma şansını azaltmaktadır. Kentlerin sanayileşmeyle birlikte yoğun göç alması sonucu, yoksul aileler çocuklarını aile bütçesine katkı yapacak bir araç olarak görmekte; çocukların eğitime, zihinsel ve bedensel gelişimlerine kalıcı zararlar verilmektedir. Türkiye'nin farklı kentlerinde çocuk işçiliği farklı boyutlar ile yaşanmaktadır. TÜİK verilerine göre 2017 yılında çocuklarda işgücüne katılma oranı %20,3 iken 2018 yılında bu oran %21,1 olmuştur.

Çocuk işçiliği kendi içinde bir kısır döngü oluşturmaktadır. Çünkü çocukların çalışması eğitimsizliği, düşük verimi ve işsizliği, işsizlik düşük geliri ve yoksulluğu, yoksulluk da yeniden çocuk işçiliğini doğurmakta, engellenmez ise, bu kısır döngü devam edip gitmektedir. Bu açıdan bu kısır döngünün kırılması için alınabilecek en önemli tedbir zorunlu ve ücretsiz temel eğitim düzenlemeleridir.

Çalışmamızda incelediğimiz asgari çalışma yaşına yönelik düzenlemeler ile eğitim hakkı ilişkisi üzerine vardığımız en önemli sonuç; zorunlu eğitim düzenlemelerinin asgari çalışma yaşı düzenlemeleriyle paralellik oluşturmak zorunda olduğudur. Keza ulusalüstü düzenlemeler de devletlerin asgari çalışma yaşını belirlerken zorunlu eğitimin bittiği yaşı altında belirlememeleri gerektiğini işaret etmektedir. Asgari çalışma yaşının zorunlu eğitimin bittiği yaşı üzerinde olması durumunda da çocukların yasadışı olarak çalışması söz konusu olmaktadır. Bu nedenle asgari çalışma yaşı düzenlemeleri ile eğitim hakkı yakın bir ilişki içerisindedir.

Eğitimlerine devam eden çocukların çeşitli sebeplerle çalışma hayatına sürüklenmesi, eğitimin amacının gerçekleştirilememesi anlamına gelmektedir. Bir araştırmaya göre bir çocuğun herhangi bir işte bir saat çalışması onun akademik başarısını %4 oranında düşürmektedir. Çocuğun çalışarak geçirdiği her “bir” saat

onun okulu bırakma olasılığını %1.6 oranında artırmaktadır.¹⁷⁸ Yine günde bir saat çalışması herhangi bir dersten başarısız olma olasılığını %10 artırmaktadır.¹⁷⁹ 10 ülkede yapılmış bir araştırmaya göre, çocuğun dışarıda bir saat çalışması matematik dersi notunu %10, fen bilgisi dersi notunu %15 oranında düşürmektedir. Bu araştırmaların da gösterdiği gibi çocukların çalışmaları onların öğrenme güçlüğü yaşamalarına neden olmaktadır.¹⁸⁰

Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması uzun vadeli hedef ve politikalar gerektiren bir mücadele alanıdır. Ancak açıklamaya çalıştığımız üzere çocuk işçiliğinin arkasında yatan toplumsal sebepler giderilmedikçe bu araçlar sorunu tamamen ortadan kaldırmaya yetmeyecektir. Çocuk işçiliği sorununun yoksulluk ve gelişmemişliğe bağlı en önemli toplumsal sorunlardan biri olduğu söylenebilir. Çocuk işçiliğiyle mücadele eden ülkelerin durumuna bakıldığında, özellikle bu sorunun çok ciddi boyutlarda yaşandığı ülkelerde sorunu azaltabilmek için eldeki mevcut kaynakların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında sorunun ciddi olduğu ülkelerde ulusal planın, dikkatlice hazırlanmış, ulusalüstü programlarla uyumlu uygulamalara yer vermesi gerekir. Çocuk işçiliğinin temel nedenleri yoksulluk, yetersiz eğitim sistemleri, çocuk işçiliği konusundaki politik irade eksikliği de dahil olmak üzere çocuk işçiliğine yönelik ebeveyn ve devlet tutumları, düşük ücretler ve yetersiz yasalardır. Bu faktörleri dikkate alarak, çocuk işçiliğiyle mücadeleye yönelik stratejilerin mevzuat, siyasi müdahaleler, eğitim sistemlerinin iyileştirilmesi ve sosyal koruma programları dahil olmak üzere çok sektörlü olması gerekmektedir.¹⁸¹ Ulusal hükümetler genellikle yeterli ulusal eylem planlarını uygulayamadığından, bu çabaları tamamlamak için uluslararası eyleme geçilmesi gerekmektedir.

¹⁷⁸ Pedro Goulart, Arjun S. Bedi, "Child Labour And Educational Success In Portugal", **Economics of Education Review**, 27(5), 2007, 575–587

¹⁷⁹ Furio Camillo Rosati, Mariacristina Rossi, "Children's Working Hours, School Enrolment And Human Capital Accumulation: Evidence From Pakistan And Nicaragua", **Understanding Children's Work**, Project Working Paper, Unicef, 2001.

¹⁸⁰ Victoria Gunnarsson, Peter Orazem, Mario Sanchez, "Child Labor and School Achievement In Latin America", **World Bank Economic Review**, 20, 2006, 31-54.

¹⁸¹ Franziska Humbert, **The Challenge Of Child Labour In International Law**, Cambridge University Press, 2009, S.34.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Selminaz : **Uluslararası Hukukta ve Türkiye’de Eğitim Hakkı**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2016.
- Akbulut Peerzada, Rabia İlay, : “Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Hakların İkincilleştirilmesinin Bir Nedeni Olarak “Aşamalı Sağlama” Kavramı”, **YBHD**, Sayı 2018/1, s.1–40.
- Akyüz, Emine : **Çocuk Hukuku, Çocukların Hakları ve Korunması**, Güncelleştirilmiş 6. Bsk., Ankara, Pegem Akademi, 2018.
- Algan, Bülent : **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Altunya, Niyazi : **Eğitim Hakkı**, 75 Yılda Eğitim, Türkiye Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Archard, David : **Children: Rights and Childhood** London, Routledge, 1993.
- Avşar, Zakir, Ögütoğulları, Eren : “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejiler”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, Ocak 2012, Cilt 2, Sayı 1, s. 9-40.

- Ayhan, Halis : **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bakırcı, Kadriye : **Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması**, İstanbul, Beta Yayınları, 2004.
- Baştaymaz, Tahir : **6-15 Yaş Grubu Bursa’da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma**, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1990.
- Brems, Eva, Desmet, Ellen, Vandenhoe, Wouter : **Children’s Rights Law in the Global Human Rights Landscape Isolation, Inspiration, Integration?**, Oxford, Routledge, 2017.
- Centel, Tankut : **Çocuklar ile Gençlerin İş Güvenliği**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1982.
- Chapman, Audrey, Russell, Sage : **Core Obligations: Building a Framework for Economic, Social and Cultural Rights**, Antwerp, Intersentia, 2002.
- Cunningham, Hugh : “The Employment and Unemployment of Children In England C. 1680-1851”, **Past & Present**, Volume 126, Issue 1, February 1990, s. 115–150.
- Cvejić Jančić, Olga : **“The Rights of the Child in a**

Changing World 25 Years After The UN Convention on the Rights of the Child, Switzerland, Springer International Publishing, 2016

- Çağatay, Neşet : **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Çöpoğlu, Mustafa : “Bir Kısır Döngü: Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve İşsizlik”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018 6(5) 671–685.
- Demir, Fevzi : “Çalışma Hayatında Çocukların Korunması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Özel Sayı, 2012, s. 547-577.
- Dur, Ali İhsan Burak, Öztürk, Mustafa : “Türkiye’de Ve Dünyada Çocuk İşçiliği Ve Mücadele Politikaları: SdÜ Myo Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** Y.2017, C.22, S.3, s.613-635.
- Efe, Haydar, Uluoğlu, Sevinç Arzu : “Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta Ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:13 Sayı:51 Yaz: 2015 s. 46-72.
- Erbay, Ercüment : “Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Cilt 24, Sayı 1, Nisan 2013, S.157-167.
- Ergün, Mustafa : **Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları**, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara, 2011.

- Ertan, İzzet Mert : **Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi**, İstanbul, Beta, 2015.
- Ertan, İzzet Mert : “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku ve Türk Hukukunda Asgari Çıracılık Yaşı”, **Çalışma ve Toplum**, 2008/2, s.173-198.
- Ertürk, Yakın : “Türkiye’de Çocuk Emeginin Kullanım Biçimleri”, **Türkiye’de Çocuk Emegi**, Der: Kemal İnal, Ankara, Ütopya Yayınları, 2010, s.29-39.
- Fidan, Nurettin; Baykul, Yaşar : **Meeting Basic Learning Needs in Primary Education School**, Ankara, UNICEF.
- Franklin, Bob : “Giriş”, **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 24-26.
- Freeman, Michael : Children’s Rights as Human Rights: Reading the UNCRC. **Childhood Studies**, Ed: Jens Qvorturp, New York, Palgrave Macmillan, 2009, s. 377–393.
- Fortna, Benjamin C. : **Childhood in the Late Ottoman Empire and After**, Boston, Brill, 2016.

- Gander, Mary J.; Gardiner, Harry W.: **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, Çev: Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- Gemalmaz, H. Burak : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Ve Türk Hukukunda Çocuğun Bedensel Cezaya Karşı Korunması**, Legal Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Gemalmaz, Mehmet Semih : **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Bölgesel Sistemler**, 1. Cilt, İstanbul, Legal Kitabevi, 2010.
- Gemalmaz, Mehmet Semih : **“Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri Uluslararası Sistemler”**, 2. Cilt, İstanbul, Legal Kitabevi, 2011.
- Gemalmaz, M. Semih : **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınlara, Çocuklara ve Azınlıklara Karşı Ayrımcılık, Şiddet ve Sömürü**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2018.
- Gemalmaz, M. Semih : **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 7. Baskı, İstanbul, Legal Kitabevi, 2010.
- Goulart, Pedro, Bedi, Arjun S. : **“Child Labour And Educational Success In Portugal”**, **Economics of Education Review**, 27(5), 2007, 575–587.

Grover Sonja C. : **“Children Defending Their Human Rights Under the CRC Communications Procedure On Strengthening the Convention on the Rights of the Child Complaints Mechanism”**, Berlin, Springer, 2015.

Gunnarsson, Victoria; Orazem, Peter; Sanchez, Mario : **“Child Labor and School Achievement In Latin America”**, **World Bank Economic Review**, 20,2006, 31-54.

Gül, İdil Işıl : **“Eğitime Erişim: Eğitimde Ayrımcılık Yasağı ve Fırsat Eşitliği”**, **Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi**, Der: Işık Tüzün, İstanbul, Yelken Basım, 2009, s.17-101.

Gülmez, Mesut : **“Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Tarihsel Gelişimi (1919–1946)”**, **Uluslararası Sosyal Politika**, Ünite No: 3, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 1879, 2013, 45-69.

Gülmez, Mesut : **“Çalışma Özgürlüğü ve Hakkı Açısından Emeğin Evrimi: Ulusal ve Ulusalüstü Boyutlar Üzerine Düşünceler”**, **Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu**, VI, Bildiriler, İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2014, Kasım, 63-128.

- Güngör, Mehmet : “Eğitim Hakkı ve Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar: Mersin İli Örneği”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, Haziran 2009, s. 28-42.
- Günöz, Mustafa : “Türkiye’de Çocuk İşçisi Sorunu Ve Çözüm Önerileri”, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2007.
- Heywood, Colin : **A History of Childhood**, 2. Bası, Cambridge, Polity Press, 2018.
- Hobsbawm, Eric : **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev: Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Kitabevi, 2013.
- Hodgkin, Rachel; Newell, Peter : **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı**, Çev. Şebnem Akipek, 2. Bsk., y.y., UNICEF, 2003.
- Holt, John : **Çocukluktan Kaçış**, Çev. Sinem Yılcı, Cihan Aksoy, İstanbul, Beyaz Yayınları, 2000.
- Honeyman, Katrina : **“Child Workers in England, 1780–1820 Parish Apprentices and the Making of the Early Industrial Labour Force”**, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2007.
- Humbert, Franziska, : **The Challenge Of Child Labour In**

International Law, Cambridge
University Press, 2009.

Humphries, Jane : **Childhood and Child Labour in the
British Industrial Revolution**,
Cambridge, Cambridge University Press,
2010.

İnan, Ali Naim : **Çocuk Hukuku**, İstanbul, Ankara
Ünivesitesi Yayınları, 1968.

James, Alison : “Agency”, **Childhood Studies**, Ed: Jens
Qvorturp, New York, Palgrave
Macmillan, 2009, s. 34–45.

Jo, Boyden, Ling, Birgitta,
Myers, William, : **What Works for Working
Children**, UNICEF International
Child Development Centre, Stockholm,
1998.

Kalabalık, Halil : **İnsan Hakları Hukuku**, 5. Bsk.,
Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2017.

Karakaş, Banu, Çevik, Ömer Can : “Çocuk Refahı: Çocuk Hakları
Perspektifinden Bir Değerlendirme”,
**Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Dergisi** 18/3 (2016)
887-906.

Karaman, Banu, Özçalık, Melih : “Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin
Bir Sonucu: Çocuk İşgücü”, **Yönetim
Ve Ekonomi**, Yıl:2007, Cilt:14, Sayı:1.

- Koçyiğit, Savaş : “Uluslararası Belgeler ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- Köksal, Erdal; Lordoğlu, Kuvvet : **Geleneksel Çıracılıktan Çocuk Emeğine: Bir Alan Çalışması**, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1993.
- LeBlanc, Lawrence : **“The Convention on The Rights of the Child”**, University of Nebraska Press, Lincoln and London, 1995.
- Liebel, Manfred : “Framing The Issue: Rethinking Children’s Rights”, **Children’s Rights From Below: Cross-cultural Perspectives**, Ed: Manfred Liebel, Kari Hanson, Iven Saadi, Basingstoke, UK, Palgrave Macmillan, 2012, s. 9–28.
- MacLennan, Emma : “Çalışma Hayatında Çocuk Hakları”, **Çocuk Hakları**, Der. Bob Franklin, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Mengüşoğlu, Takiyettin : **İnsan Felsefesi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988.
- Morice, Alain : “The Exploitation of Children in the Informal Sector: Proposals for

Research”, **Child Work, Poverty and Development**, Edited by Gerry Rodgers, Guy Standing, Switz., International Labour Office, 1981. S.131-158.

Nolan, Aoife : “Children’s Economic and Social Rights”, **International Human Rights of Children**, Ed: Ursula Kilkelly, Ton Liefwaard, Singapur, Springer, 2019, s.240-256.

Okçu, Davut : “Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi”, Yıl Üniversitesi, **Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı:I, Haziran, 2007.

Ottekin Demirbolat, Ayşe : “**The Relationship Between Democracy and Education**”, Bentham e-books, 2012.

Öçal, Hüseyin : “Mesleki Eğitim ve Mesleki Yönlendirme”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**, 99, 2010, s.12-19.

Öz, Lütfiye : “Çocuk Hakları Bağlamında Çocuklarda Eğitim Hakkı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2013.

Postman, Neil : **Çocukluğun Yokoluşu**, Çev. Kemal İnal, Ankara, İmge Yayınları, 1995.

- Rosati, Furio Camillo;
Rossi, Mariacristina : “Children’s Working Hours, School Enrolment And Human Capital Accumulation: Evidence From Pakistan And Nicaragua”, **Understanding Children’s Work**, Project Working Paper, Unicef, 2001.
- Sağlam, Mehmet; Aral, Neriman : “Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk Ve Çocukluk Kavramı”, **Çocuk ve Medeniyet Dergisi**, sayı:2, 2016, s.47.
- Sakurai, Riho : “Child Labour and Education”, Background Paper Prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2007, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2006.
- Serozan, Rona : **Çocuk Hukuku**, Genişletilmiş Basıdan Tıpkı Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017.
- Smith, Anne B. : **Children’s Rights: Towards Social Justice**, Momentum Press, New York, 2016.
- Stainton Rogers, Wendy : “Promoting better childhoods: Constructions of Child Concern”, **An Introduction to Childhood Studies**, Ed: Mary Jane Kehily, 2. bası,

Maidenhead and New York, Open University Press, 2009, s. 141–160

- Sur, Melda, : ‘Sosyal Hakların Uluslararası Alanda Korunma Sistemleri’ **İnsan Hakları Yıllığı**, yy. 1998, C: 19-20, s. 65-91
- Talas, Cahit : **İçtimai İktisat**, Ankara, Ajans Türk Matbaası, 1961.
- Tan, Mine : “Çağlar Boyunca Çocukluk”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Ankara, 1989.
- Tanrıbilir, F. Bilge : **Çocuk Haklarının Uluslararası Korunması ve Koruma Mekanizmaları**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2011.
- Tat, Damlanur, : “Avrupa Birliği Aday Ülkelerinde Çocuk İşçiliği: Çocuk İşçiliğini Önleme Politikaları Önerileri”, **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2016, Cilt 6 Sayı 11, s. 106-147.
- Tor, Hacer : “Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları”, **Journal of World of Turks**, Vol. 2, No. 2 (2010), s. 25-42.
- Turan, Fethi : “Türkiye’nin Zorunlu Eğitim Politikaları – Tarihsel Perspektif”, **Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2016.

- Turanlı, Kıvılcım : “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde Çocuğun Ekonomik Sömürüye Karşı Korunması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2004.
- Uğurlu, Zeynep, Aksoy, İpek : “Çocuk Hakları Ve Hukuku Bağlamda Çocuğun İhmal Ve İstismardan Korunması”, **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 1 2014 – Haziran.
- Veerman, Philip : “The Ageing of the UN Convention on the Rights of the Child”, **The International Journal of Children’s Rights**, 18(4), yy., s. 585–618.
- Yaşar, Nuri : **Avrupa İnsan Hakları Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Yıldırım, H. Okan : “Dünyada Ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği Ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi Ve Çıraklar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.